

Dženana Hrlović

OBRAZOVANJE JAVNOSTI O PRAVNOM SISTEMU U BOSNI I HERCEGOVINI

Pregled potreba, mogućnosti i kapaciteta

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

ANALITIKA
Centar za društvena istraživanja

The logo for ANALITIKA features a stylized bar chart with seven vertical bars of varying heights, arranged in a slightly descending order from left to right.

MEDIACENTAR
SARAJEVO

The logo for MEDIACENTAR consists of four vertical bars of equal height, with a small square to the right of the fourth bar.

Dženana Hrlović

OBRAZOVANJE JAVNOSTI O PRAVNOM SISTEMU U BOSNI I HERCEGOVINI

Pregled potreba, mogućnosti i kapaciteta

Naslov: Obrazovanje javnosti o pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini:
 Pregled potreba, mogućnosti i kapaciteta

Autorica: Dženana Hrlović

Urednik: Edin Hodžić

Recenzentica: Sevima Sali-Terzić

Izdavač: Analitika – Centar za društvena istraživanja

Godina izdavanja: 2012.
 © Analitika – Centar za društvena istraživanja
 Sva prava pridržana

Adresa izdavača: Kaptol 5, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
 info@analitika.ba
 www.analitika.ba

Lektura: Amela Šehović

Dizajn: Adla Isanović

DTP: Samira Salihbegović

Napomena: Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji isključivo su stavovi i mišljenja autora i ne odražavaju nužno stavove i mišljenja Analitike – Centra za društvena istraživanja niti donatora projekta.

Ova publikacija nastala je kao rezultat zajedničkog projekta
Analitike – Centra za društvena istraživanja i Fondacije „Mediacentar” pod nazivom
„Obrazovanje javnosti o pravnom sistemu: Podrška pravosuđu u Bosni i Hercegovini”,
koji je podržao USAID.

Zahvale

Zahvaljujemo svima koji su pružili podršku ovom istraživanju, kritički ga sagledali i dali korisne komentare za unapređenje konačnog izvještaja. U tom smislu posebno smo zahvalni recenzentici Sevimi Sali-Terzić, višoj pravnoj savjetnici Ustavnog suda BiH, na veoma detaljnim komentarima i konstruktivnim sugestijama. Također zahvaljujemo svim našim sagovornicima na kritičkom čitanju i korisnim komentarima, a posebno Maida Muminović, projektnoj koordinatorici u Fondaciji „Mediacentar“, Ahmedu Pjani, program menadžeru/savjetniku CRG-a iz Save the Children Norway SEE, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu, Ivani Kešić, program menadžerici iz Civitasa, Cvijanu Jovanoviću, načelniku Odjeljenja za srednje obrazovanje u Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a, Adisi Hadžić, stručnoj saradnici za krivični postupak u Kantonalnom zavodu za pravnu pomoć u Zenici, Adisi Zahiragić, predsjednici Udruženja žena sudija u BiH i sutkinji Kantonalnog suda u Sarajevu, Samiru Mahmiću, projektnom koordinatoru u Omladinskoj informativnoj agenciji, predstavnicima Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Emini Halilović, pomoćnici ombudsmena/ombudsmana BiH i šefici Odjela za politička i građanska prava u Instituciji ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH, te Niki Grubešiću, pomoćniku ministra pravde BiH za strateško planiranje, koordinaciju pomoći i evropske integracije. Zahvalnost izražavamo i Elmerini Ahmetaj-Hrelja, Dženanu Trbiću i Alenu Haliloviću iz USAID Justice Sector Development Project II – Komponente 3, kao i Gordani Bulić iz Udruženja „Klub potrošača“ Tuzla, na korisnim sugestijama i komentarima na izvještaj.

Na kraju, zahvalni smo i partneru Fondaciji „Mediacentar“ na saradnji i pruženoj podršci, te donatoru USAID-u na ukazanom povjerenju.

Sadržaj

Sažetak	6
1. Uvod	9
2. Metodologija i struktura studije	10
3. Šta je OJPS?	12
3.1. Razumijevanje OJPS-a u komparativnoj perspektivi	12
3.2. Mladi i OJPS	14
3.3. OJPS u Bosni i Hercegovini: okvirno određenje koncepta	15
4. Zašto je OJPS važan?	17
4.1. Značaj programa OJPS-a za mlade	21
5. Principi i mehanizmi provođenja programa OJPS-a	25
5.1. Ključni principi OJPS-a na temelju najbolje prakse	25
5.2. Mehanizmi i kanali komunikacije u domenu OJPS-a	27
5.3. Profil edukatora u programima OJPS-a	29
5.4. Ciljne grupe/korisnici programa	30
5.5. Mladi kao ciljna grupa	31
6. Institucionalni okvir OJPS-a	33
6.1. Preliminarna razmatranja	33
6.2. Primjeri najbolje prakse u oblasti OJPS-a	35
6.3. Inicijative i potencijali OJPS-a u zemljama regije	38
6.4. Inicijative i potencijali OJPS-a u Bosni i Hercegovini	41
6.5. Neke specifičnosti programa OJPS-a za mlade	46
7. Nedostaci postojećih programa i aktivnosti OJPS-a u Bosni i Hercegovini	48
7.1. OJPS i školski sistem	48
7.2. Ostali programi i inicijative OJPS-a	49
8. Procjena potreba za proširivanjem aktivnosti OJPS-a u Bosni i Hercegovini	52
9. Mogući pravci razvoja programa OJPS-a u Bosni i Hercegovini	55
10. Zaključna razmatranja	60
11. Preporuke	62
12. Izvori	64
12.1. Literatura	64
12.2. Web-sadržaji	67
O autorici	70
Prilog: Intervjui	71

Sažetak

Brojne zemlje u svijetu pokrenule su različite programe usmjerene na *obrazovanje javnosti o pravnom sistemu* (OJPS), koje se može definirati kao sistemsko i kontinuirano pružanje informacija o pravnom sistemu s ciljem njegovog boljeg razumijevanja od strane građana, stjecanja povjerenja u pravosudne institucije, te boljeg snalaženja građana u labirintima pravnih akata, prava i obaveza. Obrazovanje šire javnosti o pravnom sistemu nudi potencijalno važan doprinos rješavanju brojnih društvenih problema, a naročito poboljšanju položaja različitih marginaliziranih i rizičnih grupa. Tako se, npr., u izvještaju generalnog sekretara UN-a iz 2009. godine posebno naglašava značaj pravnog obrazovanja siromašnih kao jedan od uvjeta neophodnih za kreiranje održive egzistencije i iskorjenjivanje siromaštva.

Ova studija, realizirana u periodu septembar – decembar 2011. godine, potvrđuje da postoji značajna potreba za provođenjem ovakvih obrazovnih programa u Bosni i Hercegovini. Neki od temeljnih razloga za posebnu relevantnost programa OJPS-a u Bosni i Hercegovini su postkonfliktni, tranzicijski i reformski kontekst obilježen mnoštvom novih pravnih instituta i propisa, kao i komplicirana mreža pravosudnih i drugih relevantnih institucija, te često nejasne nadležnosti na različitim nivoima organizacije vlasti u Bosni i Hercegovini. Kreiranje odgovarajućih programa obrazovanja javnosti o pravnom sistemu posebno je značajno za mlade ljude, koji najčešće ne poznaju zakonske propise koji se na njih odnose, kao ni mehanizme za ostvarivanje njihovih prava. Istraživanja u drugim zemljama pokazuju kako upravo za mlade ljude postoji veća vjerovatnoća da će biti suočeni sa nekim pravnim problemom. Pored toga, važno je imati na umu i činjenicu da je organiziranje ovakvih programa posebno pogodno za grupu mladih ljudi s obzirom na to da se u tu svrhu može koristiti sistem formalnog obrazovanja, kojim je velika većina obuhvaćena.

Cilj ovog istraživanja bio je procijeniti prirodu i obim trenutnih aktivnosti na obrazovanju javnosti o pravnom sistemu, sa posebnim fokusom na mlade, ali i potrebe i kapacitete za njihov razvoj u specifičnom kontekstu Bosne i Hercegovine. U nastojanju da se taj cilj ostvari, izvršena je komparativna analiza programa OJPS-a, uglavnom zasnovana na sekundarnim izvorima informacija o programima i aktivnostima u ovom području obrazovanja javnosti u Bosni i Hercegovini, zemljama regiona, Evrope, ali i šire. Od posebnog značaja u tom kontekstu bila su iskustva iz Kanade, Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenog Kraljevstva, kao zemalja u kojima su ovi programi najbolje razvijeni. Također, podaci za procjenu prikupljeni su i primarnim istraživanjem, koje je obuhvatilo ukupno 14 intervjua sa predstavnicima nadležnih ministarstava i drugih državnih institucija, ali i međunarodnih i domaćih organizacija koje se, barem u određenoj mjeri, bave ovim pitanjima.

Kada je riječ o aktuelnoj situaciji u domenu OJPS-a, najprije treba istaći da je većina dosadašnjih nastojanja u Bosni i Hercegovini bila usmjerena na educiranje o ljudskim pravima, sa neznatnim angažmanom na podizanju svijesti, te pružanju informacija i znanja o pojedinim pravosudnim institucijama i funkcijama, njihovim nadležnostima i ulogama koje imaju u

funkcioniranju društva, kao i zakonskim pravima i obavezama građana. Rezultati analize pokazuju i da trenutna nastojanja usmjerena na obrazovanje bosanskohercegovačke javnosti o pravnom sistemu nisu dovoljna, te da se Bosna i Hercegovina može ubrojati u red zemalja u kojima su programi OJPS-a slabo razvijeni, iako postoji nezanemariv broj inicijativa u ovoj oblasti. Neki od najznačajnijih problema u ovom domenu jesu slaba saradnja između ključnih aktera, naročito vladinog i nevladinog sektora, te činjenica da projektima u ovoj oblasti nisu dovoljno obuhvaćeni značajni aspekti prava i pravnog sistema, poput porodičnog prava, prava iz oblasti zapošljavanja i radnih odnosa, prava iz oblasti socijalne zaštite, ali i dostupnih mehanizama za zaštitu prava. Problem predstavlja i nepostojanje odgovarajućih platformi za strateška partnerstva nevladinog sektora i pravosudnih i drugih državnih institucija u ovoj oblasti, kao i nedovoljno uključivanje segmenta OJPS-a u strateške dokumente u sektoru pravosuđa i drugim sektorima relevantnim za pojedine ciljne grupe (kao što su, npr., strategije za mlade na različitim nivoima vlasti). Osim navedenog, problem je i nedovoljno prisustvo OJPS-a u formalnom obrazovanju, gdje u pravilu nedostaju trajno institucionalno rješenje, kontinuitet obrazovanja i stručni edukatori u ovoj oblasti.

Većina naših sagovornika značajnim problemom smatra i nedostatak finansijskih sredstava i ljudskih kapaciteta kako za organizaciju i koordinaciju, tako i za samo provođenje aktivnosti usmjerenih na informiranje i obrazovanje javnosti o pravnom sistemu.

Provođenje ovakvih obrazovnih programa za opću je populaciju u svim sredinama složen zadatak s obzirom na to da on zahtijeva uključivanje većeg broja aktera i kanala komunikacije kako bi se programom obuhvatila što šira populacija. Ipak, prema relevantnim komparativnim iskustvima i literaturi, programi OJPS-a, da bi ispunili svoju svrhu, trebaju reflektirati pet ključnih principa: *dostupnost* (informacije trebaju biti napisane jednostavnim jezikom, te pristupačne svima bez obzira na prepreke poput kulturalnih razlika, života u izoliranom području itd.), *decentralizaciju* (formiranjem mreža i partnerstava pružalaca usluga OJPS-a na nivou cijele države unapređuje se efikasnost i obuhvata veći dio populacije), *koordinaciju*, *kontinuitet* i *održivo finansiranje*.

Naravno, različite ciljne grupe nude i različite mogućnosti za provođenje programa OJPS-a. U tom smislu, procjenjuje se da je ove obrazovne programe posebno jednostavno organizirati za grupu mladih ljudi s obzirom na njihovu laku dostupnost kroz obrazovne institucije, ali i zbog činjenice da su, usljed neiskustva, izloženi dodatnim rizicima. Mogućnosti za razvoj i institucionalizaciju programa OJPS-a za mlade ponajprije se ogledaju u proširivanju postojećih elemenata OJPS-a unutar obrazovnog sistema (odnosno, prvenstveno, predmeta građansko obrazovanje) s ciljem obuhvatanja što većeg broja mladih ljudi, a obrazovanje u ovoj oblasti realiziralo bi se i prije nego se oni počnu susretati sa konkretnim pravnim problemima. U tom kontekstu, posebno je važno obratiti pažnju na uvođenje sadržaja koji bi razvijali kompetencije, ali i na kreiranje zanimljivih edukativnih programa koji bi izazvali interes ove populacije.

Ipak, ne treba zanemariti ni opcije za realizaciju programa OJPS-a za opću populaciju, poput aktivnosti predviđenih različitim strateškim dokumentima nadležnih institucija, prije svega onih

u oblasti pravosuđa, ili pak potencijal koji u domenu OJPS-a mogu ponuditi službe za besplatnu pravnu pomoć, te koordinirane aktivnosti nevladinih organizacija. Neka od mogućih rješenja su i intenziviranje aktivnosti relevantnih odjela različitih, prvenstveno pravosudnih, institucija (npr. službi za odnose sa javnošću) u domenu OJPS-a ili dugoročni programi OJPS-a realizirani putem medija, ali i korištenje različitih mehanizama edukacije poput seminara, štampanih materijala, besplatnih informativnih linija itd.

Primjeri najbolje prakse u svijetu poslužili su nam kao okvir za analizu, ali i kao izvor inspiracije za formuliranje prijedloga mogućih daljnjih koraka u domenu OJPS-a u Bosni i Hercegovini. U takvom komparativnom okviru, a na osnovu analize dostupnih izvora i praksi, te procjene potreba i mogućnosti za snažniji razvoj i institucionalizaciju programa OJPS-a u Bosni i Hercegovini, formulirane su slijedeće preporuke:

1. Potrebno je kreirati odgovarajući okvir, odnosno strateške dokumente, za provođenje OJPS-a u Bosni i Hercegovini. Oni bi trebali uvažavati i reflektirati pet identificiranih ključnih principa OJPS-a, a to su: dostupnost, decentralizacija, koordinacija, kontinuitet i održivo finansiranje.
2. Potrebno je kreirati detaljne i dugoročne programe OJPS-a za mlade u Bosni i Hercegovini, sa širokim rasponom tema, te ispitati opcije za njihovu institucionalizaciju. Sastavni dio tih programa trebali bi biti i sistemi kontinuirane evaluacije, kojima bi se osiguralo da sadržaji prate iskazane potrebe, ali i promjene u pravnom sistemu.
3. Potrebno je poduzeti neophodne korake u pravcu uspostavljanja mreže ili partnerstva organizacija i institucija koje bi aktivno bile uključene u provođenje programa OJPS-a.
4. Potrebno je kreirati odgovarajući resursni centar, u kojem će pravni profesionalci, ali i edukatori iz drugih profesija moći dobiti potrebne informacije, treninge, materijale i sve što im je potrebno za provođenje različitih aktivnosti i programa OJPS-a.
5. Nedostatak ljudskih kapaciteta i resursa za provođenje programa OJPS-a mogao bi se prevazići uspostavljanjem institucionalnih mehanizama kojima bi se pravosudni profesionalci motivirali za volonterski rad u ovom području. Moguće je rješenje i to da se edukacija posebno usmjeri na buduće edukatore u ovoj oblasti, poput nastavnika u osnovnim i srednjim školama, aktivista različitih nevladinih organizacija ili da se u realizaciji programa OJPS-a na volonterskoj osnovi angažira i jedan broj nezaposlenih pravnika ili studenata pravnih fakulteta u Bosni i Hercegovini.

1. Uvod

Poznavanje pravnog sistema značajan je preduvjet za bolje snalaženje u različitim oblastima prava kojima smo izloženi u svakodnevnom životu. Prema podacima iz relevantnih istraživanja¹, upravo je nedostatak općeg znanja o pravnom sistemu, ali i o njegovim pojedinim segmentima, jedan od razloga za opći trend nepovjerenja u pravosudne institucije Bosne i Hercegovine, koji je već godinama prisutan u bosanskohercegovačkom društvu, uprkos čitavoj deceniji reformskih nastojanja u ovom sektoru.

Većina dosadašnjih nastojanja koja su išla u pravcu *obrazovanja javnosti o pravnom sistemu* (OJPS) bila su usmjerena na educiranje o ljudskim pravima, sa neznatnim angažmanom na podizanju svijesti, te pružanju informacija i znanja o pojedinim pravosudnim institucijama i funkcijama, njihovim nadležnostima i ulogama koje imaju u funkcioniranju društva, kao i o zakonskim pravima i obavezama građana Bosne i Hercegovine.

U tom smislu, cilj je ovog istraživanja da procijeni prirodu i obim trenutnih aktivnosti na obrazovanju javnosti o pravnom sistemu, ali i potrebe i kapacitete za njihov razvoj u specifičnom kontekstu Bosne i Hercegovine.

1 Vidjeti npr.: Misija OSCE-a u BiH, „Odgovornost za ratne zločine”, dostupno na: <http://www.oscebih.org/Default.aspx?id=70&lang=HR> (stranica posjećena 10. novembra 2011); uporedi i Division for Public Education, American Bar Association, „Educating the Public About the Law: Guide for Individual Lawyers” (2001): 1, dostupno na: <http://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/publiced/educatingpublicprint1.authcheckdam.pdf> (stranica posjećena 20. septembra 2011).

2. Metodologija i struktura studije

Kako bi se ostvario temeljni cilj istraživanja, izvršena je kvalitativna komparativna analiza programa u domenu OJPS-a, uglavnom zasnovana na sekundarnim izvorima informacija, uključujući pregled dostupnih izvještaja, analiza i literature, ali i pregled web-stranica i drugih dokumenata različitih organizacija koje se bave obrazovanjem javnosti o pravnom sistemu općenito ili o nekom od njegovih segmenata u Bosni i Hercegovini, zemljama regiona, Evrope, ali i šire. Od posebnog značaja bila su iskustva iz Kanade, Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenog Kraljevstva, kao zemalja u kojima su ovi programi najbolje razvijeni. U nedostatku relevantnih sekundarnih izvora vezanih za Bosnu i Hercegovinu, podaci za procjenu stanja i mogućnosti razvoja programa u ovoj oblasti prikupljeni su i primarnim istraživanjem, koje je obuhvatilo ukupno četrnaest intervjua sa predstavnicima nadležnih ministarstava i drugih državnih institucija, ali i međunarodnih i domaćih organizacija koje se, barem u određenoj mjeri, bave ovim pitanjima.²

Treba istaći da, zbog iznimne ograničenosti sekundarnih izvora o ovoj problematici, jezičkih barijera u kontekstu primarnih izvora (zakona, strategija i politika) u značajnom broju drugih država, te ograničenog vremena i resursa koje smo imali na raspolaganju, nismo mogli steći sveobuhvatan uvid u ovu problematiku, koji bi nam omogućio identificiranje različitih modela i pristupa pitanju OJPS-a u različitim dijelovima svijeta, a posebno u kontinentalnoj Evropi. Ipak, uspjeli smo identificirati primjere najbolje prakse koji su nam služili kao okvir za analizu i izvor inspiracije za formuliranje prijedloga u pogledu mogućih daljnjih koraka u domenu OJPS-a u Bosni i Hercegovini.

Također, svjesni smo činjenice da je za bolji uvid u situaciju u našoj zemlji bilo potrebno obaviti razgovore sa širim krugom aktera iz različitih sektora, koji bi svakako doprinijeli cjelovitosti slike o OJPS-u u Bosni i Hercegovini u ovom trenutku. U tom smislu, npr. bilo bi značajno utvrditi potencijal i aktuelnu ulogu medija u ovom domenu, obaviti dubinske studije slučaja projekata OJPS-a u pojedinim oblastima prava (npr. procesuiranje ratnih zločina), ispitati aktuelne komunikacijske prakse različitih pravosudnih institucija i njihov potencijal za realizaciju ciljeva OJPS-a ili izvršiti sveobuhvatan pregled inicijativa i projekata u Bosni i Hercegovini u ovom domenu kako bi se, u skladu sa nizom definiranih kriterija, utvrdili primjeri najbolje prakse i lekcije naučene unutar Bosne i Hercegovine. Ipak, takav ambiciozan projekat uveliko prevazilazi skromnije okvire i ciljeve naše studije.

Naime, imajući u vidu da je koncept OJPS-a kao takav relativno nepoznat u Bosni i Hercegovini, te da je ova analiza, prema dostupnim informacijama, prva i jedina ove vrste u

2 Više informacija o obavljenim intervjuima nalazi se u Prilogu ovog izvještaja.

bosanskohercegovačkom kontekstu, odlučili smo se na istraživačku, inicijalnu studiju, koja je obuhvatila širok raspon tema, ilustrativne projekte, inicijative i institucije, te identificirala moguće pravce razvoja OJPS-a u Bosni i Hercegovini – kako općenito tako i u kontekstu mladih kao zasebne ciljne grupe. Vjerujemo da je, uprkos evidentnim ograničenjima, studija korisna za mapiranje situacije u oblasti OJPS-a i daljnje promišljanje i diskusiju o ovoj problematici u Bosni i Hercegovini.

Studija je strukturirana na sljedeći način: najprije su razmotrene opće postavke koje su važne za razumijevanje koncepta OJPS-a, njegovog razvoja, značaja i ciljeva. Nakon toga, tematiziraju se temeljni principi i mehanizmi implementacije programa OJPS-a, i to na osnovu najboljih komparativnih iskustava. To uvodno izlaganje dopunjuje detaljnija panorama primjera najbolje prakse iz relevantnih zemalja, s ciljem da se barem okvirno identificiraju i elaboriraju osnovni modeli implementacije programa u oblasti OJPS-a i procijeni njihov značaj i relevantnost za Bosnu i Hercegovinu. Studija se posebno fokusira na programe OJPS-a za školsku djecu i omladinu kao specifičnu ciljnu grupu, za koju sam obrazovni sistem nudi velike mogućnosti za stjecanje potrebnih znanja u ovoj oblasti. Na kraju, završni dio studije, na osnovu raspoloživih izvora i intervju sa relevantnim sagovornicima, nudi osnovne zaključke i preporuke za daljnje korake u razvoju i institucionalizaciji programa OJPS-a u Bosni i Hercegovini, sa posebnim fokusom na mlade.

3. Šta je OJPS?

3.1. Razumijevanje OJPS-a u komparativnoj perspektivi

Koncept obrazovanja šire javnosti o pravnom sistemu zastupljen je u različitim oblastima i postoji, u manjoj ili većoj mjeri, u svim dijelovima svijeta. Ipak, programi i aktivnosti u ovom domenu najčešće su ograničeni na kratak period ili pak usmjereni na manji dio populacije.³

U zemljama kao što su Sjedinjene Američke Države, Kanada, Ujedinjeno Kraljevstvo i Australija programi obrazovanja šire javnosti o zakonima, zakonskim propisima, ulogama pravosudnih organa i drugih aktera pravnog sistema, izvan okvira formalnog pravnog obrazovanja, implementiraju se duži niz godina. Ti su programi uglavnom obuhvaćeni pojmom obrazovanja javnosti o pravnom sistemu⁴ (u daljnjem tekstu: OJPS).

Mnogi stručnjaci, međutim, smatraju da je pojam obrazovanja javnosti o pravnom sistemu teško definirati jer je „nemoguće odrediti da li je OJPS aktivnost, disciplina, oblast, mreža ili društveni pokret”⁵. Gander npr. ističe da su nastojanja u pravcu preciznog definiranja OJPS-a bezuspješna jer i svaki od elemenata koji čine ovaj pojam (javnost, pravo, edukacija) „izbjegava” definiranje. Ova autorica navodi da se, poput drugih koncepata, i OJPS „najbolje može razumjeti posmatranjem onoga što nije – a nije pravni savjet, niti pravno zastupanje, niti nastavak formalne pravne edukacije za pravnike”.⁶

3 Taslima Yasmin, „Legal Education: Legal literacy for defending rights”, *The Daily Star Law & Our Rights*, izdanje br. 203 (29. januar 2011), dostupno na: <http://www.thedailystar.net/law/2011/01/05/legal.htm> (stranica posjećena 25. augusta 2011).

4 Eng. *Public Legal Education*. Prema Loise E. Gander, „The changing face of Public Legal Education in Canada”, *News & Views on Civil Justice Reform*, br. 6 (ljetno 2003): 4, dostupno na: <http://cfcj-fcjc.org/docs/2003/newsviews06-en.pdf> (stranica posjećena 25. augusta 2011); koriste se još i termini *Public Legal Education and Information* (u Kanadi), *Community Legal Education* (u Australiji), *Community Legal Information*, te *Law-Related Education*, mada je distinkcija među ovim terminima uglavnom uzrokovana nastojanjima da se OJPS uklopi u programe različitih agencija, posebno donatora. Važno je spomenuti i pojam *Legal Literacy*, odnosno pravne pismenosti, koji se često spominje u kontekstu OJPS-a, ali se u suštini više odnosi na sam cilj ovih obrazovnih programa. S obzirom na to da je riječ o suštinski istom konceptu, u daljnjem tekstu bit će korištena skraćenica OJPS, bez obzira na to da li je u konkretnom izvoru naveden neki od drugih termina.

5 D. H. Access Research Associates Inc. 1986, *Access to Justice: Research Reports on Public Legal Education and Information: Report no. 5: Public Legal Education and Information, a Survey of Canadian P.L.E.I. Providers*, (1986): 112, prema Loise E. Gander, „The Radical promise of Public Legal Education in Canada”, magistarska teza, University of Alberta, (1999): 13, dostupno na: <http://www.plecana.org/RadPromise.pdf> (stranica posjećena 25. augusta 2011).

6 Loise E. Gander, „The changing face of Public Legal Education in Canada”, str. 4, fusnota 4, *supra*.

Operativna grupa za podršku i obrazovanje javnosti o pravnom sistemu Ujedinjenog Kraljevstva⁷ (u nastavku: Operativna grupa) u svom izvještaju iz 2007. godine⁸ OJPS definira kroz njegove ključne uloge:

OJPS pruža ljudima svijest, znanje i razumijevanje prava i pravnih problema, zajedno sa samopouzdanjem i vještinama potrebnim da razriješe sporove i imaju pristup zaštiti prava. Jednako važno je da pomaže ljudima da prepoznaju kada im je potrebna podrška, koja je vrsta savjeta dostupna i kako da do njih dođu. Osim toga, ključna uloga OJPS-a je sadržana u tome da građanima pomogne da bolje razumiju svakodnevne probleme, da donose bolje odluke, te da predviđaju i izbjegavaju probleme.⁹

S druge strane, neke britanske nevladine organizacije, poput informativnog servisa *Advice now*, pojam educiranja javnosti o pravnom sistemu definiraju daleko uže, podrazumijevajući pod OJPS-om podizanje svijesti, širenje informacija, edukaciju javnosti, kao i angažman u lokalnoj zajednici, a sve s ciljem suprotstavljanja diskriminaciji i zaštite ljudskih prava.¹⁰

Kanadsko ministarstvo pravde, slično spomenutoj Operativnoj grupi, definira OJPS nešto detaljnije, kao

aktivnost koja na sistematičan način traga za načinima na koje se ljudima može osigurati mogućnost da pravovremeno i prikladno njihovim potrebama dobiju informacije o zakonima i pravnom sistemu, ali ne uključuje zastupanje ili predstavljanje pojedinaca niti pravne savjete. OJPS unapređuje pristup zaštiti prava, pružajući javnosti informacije neophodne za razumijevanje zakona, te informacije o tome kako da rješavaju pravne probleme koji utječu na njihove živote i kako da koriste mogućnosti i zaštitu koju nudi pravni sistem.¹¹

Važno je napomenuti da, prema ovoj definiciji, OJPS uključuje i segment informiranja, koji se odnosi na pravne sadržaje koji će korisniku pomoći da razumije pravni kontekst konkretne situacije.¹² Ipak, pritom treba imati na umu da kvalitetniji i organiziraniji programi informiranja javnosti imaju i edukativnu komponentu, koja je obuhvatnija i u suštini podrazumijeva bilo koju aktivnost koja pojedincu ili grupi omogućava da razumije i koristi pravo.¹³ Tako Pitsula kao primjer pravnog informiranja sa edukativnom komponentom navodi oblast nasilja u porodici, gdje se pružaoci usluga ne ograničavaju samo na pravne posljedice nasilja nad suprugom, već naglašavaju i širi kontekst ravnopravnosti žena, ali i pravnog savjetovanja i rješavanja sporova, alimentacije, skrbništva nad djecom, te podjele zajedničke imovine.¹⁴

7 Engl. *Public Legal Education and Support Task Force* (PLEAS Task Force).

8 PLEAS Task Force, *Developing capable citizens: The role of public legal education: The report of the PLEAS Task Force*, (juli 2007): 9, dostupno na: <http://www.pleas.org.uk/uploads/PLEAS%20Task%20Force%20Report.pdf> (stranica posjećena 23. augusta 2011).

9 Ibid.

10 Advice now, „Five minute masterclass“, dostupno na: <http://www.advicenow.org.uk/is-that-discrimination/itd-for-advisers/five-minute-masterclass,10258,FP.html> (stranica posjećena 17. oktobra 2011).

11 Department of Justice Canada, „Public legal education and information (PLEI)“, dostupno na: <http://www.justice.gc.ca/eng/pi/pb-dgp/prog/plei-pvij.html> (stranica posjećena 25. augusta 2011).

12 Pat Pitsula, *Review of the Role of Public Legal Education in the Delivery of Justice Services* (4. novembra 2002): 2, dostupno na: <http://www.ag.gov.bc.ca/public/PLE-Review.pdf> (stranica posjećena 25. novembra 2011).

13 Ibid.

14 Ibid.

U Sjedinjenim Američkim Državama ovaj je termin definiran u Zakonu o OJPS-u (Law-Related Education Act) još davne 1978. godine¹⁵, a predstavlja obrazovanje usmjereno na „opskrbljivanje” osoba koje nisu pravnici znanjem i vještinama koje se odnose na pravo, pravne procese i pravni sistem, te temeljne principe i vrijednosti na kojima su oni zasnovani.¹⁶ Drugim riječima, OJPS je „obrazovanje o pravima i odgovornostima građana u našoj ustavnoj demokratiji; to je obrazovanje o ulozi prava u demokratskoj avanturi; to je obrazovanje o tome kako vladavina prava štiti naše slobode”.¹⁷

Evropsko partnerstvo za OJPS¹⁸ ovaj koncept objašnjava kao „edukaciju čiji je cilj da unaprijedi sposobnosti odraslih da razumiju i primijene elemente prava koji utječu na svakodnevni život, kao i podizanje svijesti o temeljnim pravima kao ključnim društvenim i građanskim pravima”.¹⁹

Premda razlike u navedenim pristupima ne treba zanemariti, naročito distinkciju između informiranja i edukacije, te *ad hoc* i organiziranog, koordiniranog pristupa u ovoj oblasti, čini se da su različiti pristupi u domenu definicije više rezultat različite ambicije i nivoa institucionalizacije konkretnih programa nego suštinskih razlika u razumijevanju OJPS-a kao takvog.

U skladu s tim, moglo bi se zaključiti da OJPS, općenito, široj javnosti i/li pojedinim ciljnim grupama (npr. mladim osobama) nudi informacije i znanja potrebna za razumijevanje pravnog sistema i prava pojedinca u tom sistemu kako bi se, u konačnici, osiguralo bolje snalaženje građana u različitim pravnim situacijama.

3.2. Mladi i OJPS

Uloga OJPS-a posebno je prepoznata u kontekstu školske djece i mladih. U tom smislu, promocija demokratije i ostvarivanje građanskih sloboda i ljudskih prava putem obrazovanja predstavljaju temeljne vrijednosti samog koncepta građanina. Potpuno učešće u procesima donošenja odluka predstavlja jedan od zahtjeva aktivnog građanstva, za što je neophodno da

15 Division for Public Education, American Bar Association, „Law-Related Education Network”, dostupno na: http://www.americanbar.org/groups/public_education/resources/law_related_education_network.html (stranica posjećena 27. novembra 2011).

16 Ibid.

17 American Bar Association, „Law-Related Education History”, dostupno na: <http://www2.americanbar.org/calendar/2011-national-law-related-education-conference/Pages/GeneralInformation.aspx> (stranica posjećena 16. novembra 2011).

18 Engl. *European Partnership on Law-Related Education*. Partnerstvo je zapravo projekat umrežavanja u okviru Grundtvig programa Evropske unije, s ciljem pravnog opismenjavanja odraslih, kao ključne društvene i građanske vještine, te poboljšavanja kvaliteta i pristupačnosti OJPS-a. Više informacija dostupno na: Democracy and Human Rights Education in Europe (DARE) Network, „Launch of European Partnership on Law-Related Education”, DARE Blog, objavljeno 21. septembra 2011, dostupno na: <http://dare-network.blogspot.com/2011/09/launch-of-european-network-on-law.html> (stranica posjećena 10. novembra 2011).

19 Ibid.

građani poznaju državni sistem i svoju ulogu u njemu, a to podrazumijeva i rad pravnog sistema, te svijest o zakonskim pravima i obavezama.²⁰ Neki autori smatraju da se to djelimično može postići promjenama u školskim programima, npr. uvođenjem posebnog predmeta o građanstvu²¹, koji će, između ostalog, uključivati informacije o pravnim institucijama, zakonskim i ljudskim pravima i slično. Ovim idejama prožete su i obaveze koje predviđa Povelja Vijeća Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju o ljudskim pravima²², koja je usmjerena na osposobljavanje učenika da uživaju i brane svoja prava i odgovornosti, ali i da doprinesu kulturi ljudskih prava u društvu. Ipak, iako poznavanje ljudskih prava predstavlja bazično znanje, treba imati na umu da je OJPS daleko širi koncept koji, kako je već rečeno, pojedincu ili grupi omogućava da razumije i koristi pravo i pravni sistem u svakodnevnom životu.

3.3. OJPS u Bosni i Hercegovini: okvirno određenje koncepta

U kompleksnom pravnom sistemu kakav je sistem u Bosni i Hercegovini, naročito uzimajući u obzir i njegove promjene tokom prethodnih dvadeset godina, građani često nisu svjesni uloge različitih pravosudnih institucija, ali ni svojih prava i mehanizama za zaštitu tih prava. To onemogućava ostvarivanje njihove veće zaštite i aktivnije uloge u pravnom sistemu. S druge strane, ako članovi zajednice shvataju svoja prava i obaveze, to će dovesti do aktivnog građanstva i društvene kohezije, koji pomažu jačanju civilnog društva.²³

Uzimajući u obzir ključne postavke navedenih definicija, specifičnosti postratne i tranzicijske Bosne i Hercegovine, pravne probleme sa kojima se bosanskohercegovački građani susreću, te dosadašnje i aktuelne projekte obrazovanja šire javnosti o pravnom sistemu u našoj zemlji (o kojima će biti više riječi u nastavku), okvirno se može odrediti da koncept obrazovanja javnosti o pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini podrazumijeva *sistemska i kontinuirano*

20 Ardill, Nony, „The justice debate: Facing the future: Public legal education – unfinished business?“, Legal Action Group Policy, (februar 2002): 3, dostupno na: http://www.lawcentres.org.uk/uploads/Unfinished_Business_Nony_Ardill_2002.pdf (stranica posjećena 21. septembra 2011).

21 Ovaj predmet u Bosni i Hercegovini i zemljama regiona, odnosno na različitim regionalnim jezicima, ima različite nazive, pa se tako negdje zove Uvod u demokratiju i ljudska prava, negdje Demokratsko građanstvo i ljudska prava, a negdje, pak, Građansko vaspitanje. Kako bismo izbjegli konfuziju, u nastavku teksta svi ovi termini bit će objedinjeni zajedničkim izrazom *građansko obrazovanje*.

22 Council of Europe, *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, Recommendation CM/Rec(2010)7, usvojena od Vijeća ministara 11. maja 2010, tekst dostupan na: <http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Downloads/6898-6-ID10009-Recommendation%20on%20Charter%20EDC-HRE%20-%20assembl%C3%A9.pdf> (stranica posjećena 14. novembra 2011).

23 Advice Services Alliance, Citizenship Foundation i Legal Action Group, „Towards a National Strategy for Public Legal Education: a discussion paper“, (septembar 2004): 2, dostupno na: http://www.citizenshipfoundation.org.uk/lib_res_pdf/0234.pdf (stranica posjećena 26. septembra 2011).

pružanje informacija o pravnom sistemu, s ciljem da ga građani bolje razumiju. Pritom, obrazovna se komponenta odnosi na mehanizme i programe informiranja šire javnosti, podizanja svijesti, kao i na formalno i neformalno obrazovanje o pravnom sistemu. Sam pravni sistem kao predmet obrazovanja u ovom kontekstu prije svega podrazumijeva ljudska i zakonska prava, odgovornosti i obaveze, različite pravne institucije, kao i njihov međusobni odnos, te uloge različitih pravnih profesionalaca u pravosudnom sistemu. I, konačno, koncept OJPS-a u Bosni i Hercegovini definiran je i njegovom svrhom, a ona se sastoji u postizanju boljeg razumijevanja kompleksnog pravnog sistema od strane građana i povećanja njihove sposobnosti da razumiju, zaštite i ostvare svoja prava, te da se jača njihova uloga u ostvarivanju vladavine prava i u demokratskom društvu općenito.

Svi navedeni elementi radne, okvirne definicije OJPS-a za Bosnu i Hercegovinu bit će dodatno elaborirani u nastavku ove studije.

4. Zašto je OJPS važan?

Iako je pravo sastavni dio naših života, istraživanja pokazuju da su, ne samo u Bosni i Hercegovini nego čak i u zemljama sa razvijenim programima OJPS-a, građani nedovoljno svjesni kako svojih zakonskih prava tako i zakonskih obaveza, načina na koje mogu ostvariti svoja prava, ali i uloge koju imaju različite pravosudne institucije. U Bosni i Hercegovini to se posebno ogleda u istraživanjima o poznavanju procesa reforme pravosuđa, čiji rezultati pokazuju nedovoljno znanje o ovom procesu među građanima.²⁴ Osim toga, postoji još niz razloga zbog kojih bi bilo značajno uvesti programe OJPS-a i u Bosni i Hercegovini, poput kompleksnosti pravnog sistema, visokog stepena siromaštva, poteškoća marginaliziranih grupa u pristupu pravosuđu, kršenja ljudskih prava, nepovjerenja i negativnih stavova prema pravosuđu, rizika od narušavanja mentalnog zdravlja itd.

Većina ispitanika u našem istraživanju slaže se da u Bosni i Hercegovini postoji potreba za obrazovanjem šire javnosti, ali i mladih o pravnom sistemu, prvenstveno zbog kompleksnosti našeg pravnog sistema, ali i državnog uređenja. Među njima je i Niko Grubešić, pomoćnik ministra pravde BiH²⁵, koji ističe da do sada nije postojala praksa uključivanja šire javnosti u rad institucija u Bosni i Hercegovini, uključujući i pravosudne. To, prema njegovim riječima, nije dobro s obzirom na to da institucije troše novac te iste javnosti, odnosno poreznih obveznika. Na strukturu institucija osvrnula se i Adisa Hadžić, stručna saradnica za krivični postupak Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici²⁶, koja navodi da se građani veoma teško snalaze u kompleksnoj administraciji, te se Zavodu često obraćaju jer nisu sigurni koja je institucija nadležna za koje poslove, kome bi se trebali obratiti, odnosno odakle krenuti u ostvarivanju svojih prava. Tome u prilog govore i brojna istraživanja, među kojima i „Mišljenje korisnika sudskih usluga o sudovima u šest općina u BiH” iz 2006. godine, koje je pokazalo da čak trećina ispitanika ne zna za postojanje mogućnosti podnošenja žalbe u slučaju nezadovoljstva uslugama suda, polovina ispitanika informacije koje pružaju sudovi ne smatra adekvatnim, a 70% njih ne zna čak ni za informativne brošure koje sudovi objavljuju.²⁷ Osim

24 Npr., vidi: Visoko sudsko i tužilačko vijeće (VSTV), „Kampanja za javno informisanje: Nezavisno i efikasno pravosuđe za BiH”, dostupno na: <http://www.hjpc.ba/pr/?cid=3034,2,1> (stranica posjećena 11. oktobra 2011); uporedi i: USAID, „Percepcija javnosti o pravosuđu u BiH”, (mart 2011), dostupno na: http://www.usaidjdp.ba/files/project_doc/Percepcija%20javnosti%20o%20pravosudju%20u%20BiH.pdf (stranica posjećena 13. septembra 2011).

25 Lični intervju sa Nikom Grubešićem, pomoćnikom ministra pravde za strateško planiranje, koordinaciju pomoći i evropske integracije (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

26 Telefonski intervju sa Adisom Hadžić, stručnom saradnicom za krivični postupak Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

27 Prism Research i East West Management Institute za USAID, *Mišljenje korisnika sudskih usluga o sudovima u 6 općina u BiH*, USAID (maj 2006): 23–24, dostupno na: http://www.usaidjdp.ba/old_page/dokumenti/Komponente/Komponenta2/Misljenje%20korisnika%20sudskih%20usluga%20o%20sudovima.pdf (stranica posjećena 30. septembra 2011).

toga, građani ne znaju ni kakvu ulogu imaju pojedine pravosudne institucije, poput npr. Visokog sudskog i tužilačkog vijeća (VSTV).²⁸

Naravno, slični problemi koji se tiču neinformiranosti i nepoznavanja pravnog sistema javljaju se i u drugim zemljama. Tako je npr. istraživanje koje su Buck i saradnici proveli u Velikoj Britaniji 2007. godine²⁹ pokazalo da u trenutku kada su se ispitanici susreli sa pravnim problemom nisu znali koja su njihova zakonska prava, te da 69% njih nije znalo koji se formalni procesi koriste za rješavanje takvih problema.

Osim argumenta kompleksnosti pravnog sistema, naši su sagovornici također istakli da je poznavanje prava put do njihove zaštite. Tako npr. u Misiji OSCE-a u Bosni i Hercegovini ističu da se građani ne mogu boriti za svoja prava ako ne poznaju, kako sam sadržaj tako i načine, odnosno mehanizme njihove zaštite.³⁰ Ivana Kešić, program menadžer Civitasa, organizacije koja se bavi obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava, potvrđuje da programi OJPS-a nisu potreba samo Bosne i Hercegovine, već svakog demokratskog društva, te da osim obrazovanja o pravima, građanima treba pružiti i obrazovanje o mehanizmima zaštite tih prava, o kojima se, općenito gledano, malo govori.³¹

O potrebi informiranja i obrazovanja građana u ovom domenu govore i različita istraživanja u pojedinim oblastima. Tako npr. izvještaj o stanju prava iz oblasti socijalne zaštite iz 2010. godine³² navodi da su građani generalno neobaviješteni o svojim pravima, te da rijetko traže zaštitu svojih prava pred sudovima i drugim nadležnim institucijama. S druge strane, takva neobaviještenost omogućava institucijama da, kako se ponekad, u oštrim kritičkim tonovima, ističe, „nesmetano i bez posljedica nastavljaju sa kršenjem prava ogromnog broja građana”. Drugim riječima, „institucije države nerijetko svjesno propuštaju da daju informaciju o pravima koje građani imaju”.³³

Emina Halilović, pomoćnica ombudsmena/ombudsmana BiH,³⁴ također smatra da što je javnost više informirana o pravima, to je manja mogućnost njihovog kršenja. Drugim riječima,

28 VSTV, „Kampanja za javno informisanje”, fusnota 24, *supra*.

29 Lisa Wintersteiger, „Young people's experience of law-related events: The role of public legal education”, Public Legal Education Network, Advice Services Alliance (2008): 3, dostupno na: http://www.lawcentres.org.uk/uploads/Young_Peoples_Experience_and_PLE.pdf (stranica posjećena 29. novembra 2011).

30 Lični intervju sa predstavnicima Misije OSCE-a u BiH (Sarajevo, 29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

31 Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

32 Prava za sve i Inicijativa i civilna akcija, *Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite? Analiza stanja i preporuke za djelovanje*, (novembar 2010): 2, dostupno na: http://www.rightsforall.ba/bos/dw/lzvjestaj_socijalna_zastita.doc (stranica posjećena 10. novembra 2011).

33 Ibid.

34 Lični intervju sa Eminom Halilović, pomoćnicom ombudsmena/ombudsmana BiH i šeficom Odjela za politička i građanska prava u Instituciji ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (Sarajevo, 24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

obrazovni programi u ovom slučaju mogu djelovati preventivno. Kako je istakla naša sagovornica, „u Bosni i Hercegovini je standard građana na vrlo niskom nivou, a advokatske usluge su veoma skupe, što penzionere, nezaposlene i druge osobe sa niskim primanjima stavlja u diskriminirani položaj, jer nisu u mogućnosti obezbijediti efikasnu stručnu pravnu pomoć, a država nije poduzela adekvatne mjere na uspostavi sistema besplatne pravne pomoći za kategoriju građana kojima je ta pomoć potrebna”.³⁵ Amra Jašarević, zamjenica direktora Sekretarijata VSTV-a, posebno naglašava da je poznavanje pravnog sistema garant efikasnog pristupa pravdi za sve građane. No, problem je u tome što, kako ona navodi, javnost osnovna znanja o ovoj oblasti uglavnom stječe iz medijskih izvještaja, koji su vrlo često „nerealni, subjektivni i skloni negativnostima”.³⁶

Zaštita prava posebno je značajna za građane koji žive na marginama društva, poput siromašnih. Prema izvještaju generalnog sekretara UN-a iz 2009 godine, pravno osnaživanje siromašnih može predstavljati i neophodan uvjet za kreiranje poticajnog okruženja, koje će ljudima omogućiti održivu egzistenciju i dovesti do iskorjenjivanja siromaštva.³⁷ U tom kontekstu od posebnog je značaja istaći da se OJPS kao koncept najprije počeo razvijati u Kanadi upravo kao dio pokreta protiv siromaštva početkom 60-ih godina prošlog vijeka.³⁸ Naime, potreba za pravnim informacijama javila se kod običnih ljudi ili onih koji su na neki način ugroženi, a uvidjeli su da pravo direktno utječe na njihove živote, pa su stoga zahtijevali i da se ono demistificira i otvori prema običnim ljudima.³⁹ Ako uzmemo u obzir podatak iz Ankete o potrošnji domaćinstava u Bosni i Hercegovini iz 2007. godine, prema kojoj je ukupna stopa siromašnih ili onih koji su blizu siromaštva oko 41,5%⁴⁰, jasno je da i u ovom kontekstu za veliki broj građana postoji potreba za pružanjem informacija i edukacijom o pravnom sistemu.

Pored toga, istraživanja pokazuju da nedostatak informacija povećava nepovjerenje građana u pravni sistem. Tako je npr. Američka advokatska komora (American Bar Association) 1999. godine objavila rezultate istraživanja o percepciji javnosti o pravnom sistemu SAD-a i utvrdila da „što više ljudi znaju o pravu, imat će više povjerenja u pravni sistem i njegove službenike”.⁴¹ Na isti je način i nedostatak informacija o pravosudnom sistemu Bosne i Hercegovine doveo

35 Ibid.

36 Intervju putem mejla sa Amrom Jašarević, zamjenicom direktora Sekretarijata VSTV-a (27. novembra 2011). Pismeni odgovori u arhivi autorice.

37 United Nations General Assembly, *Legal Empowerment of the poor and eradication of poverty: Report of the Secretary General, A/64/133*, (juli 2009): paragraf 3, dostupno na: <http://www.un.org/esa/socdev/documents/reports/Legal%20empowerment%20of%20the%20poor.pdf> (stranica posjećena 27. decembra 2011).

38 Taslima Yasmin, „Legal Education”, fusnota 3, *supra*.

39 Ibid.

40 Agencija za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku i Republički zavod za statistiku, *Anketa o potrošnji domaćinstava u BiH 2007: siromaštvo i uslovi života*, (2007): 56, dostupno na: http://www.bhas.ba/ankete/hbs_07_001-bh.pdf (stranica posjećena 12. decembra 2011). Prema anketnim podacima, od ovog je procenta ukupno bilo 18,6% siromašnih i 22,9% osoba koje su ugrožene rizikom od siromaštva.

41 Division for Public Education, American Bar Association, „Educating the Public About the Law”, str. 1, fusnota 1, *supra*.

do pogrešnih predodžbi javnosti o procesuiranju ratnih zločina i sposobnosti domaćeg pravosuđa da postupa u ovim predmetima, što je u konačnici doprinijelo povećanju nepovjerenja građana prema pravosudnom sistemu u ovom segmentu.⁴² U tom smislu, i Maida Muminović, projektna koordinatorica u Mediacentru Sarajevo, smatra da su ovakvi programi korisni ne samo za građane već i za pravosuđe jer se na taj način podiže i svijest rukovodilaca pravosudnih institucija o važnosti rada sa zajednicom sve s ciljem kako bi se promijenila negativna slika javnosti o ovom sektoru.⁴³

Svakako je simptomatično da istraživanja kontinuirano potvrđuju postojanje negativnih stavova i nepovjerenja prema organima za provođenje zakona i pravnim profesionalcima, ali i prema institucijama, te pravnom sistemu općenito, što nije slučaj samo u Bosni i Hercegovini. Tako npr. u Hrvatskoj, prema Anketi o pravosuđu iz 2001. godine,⁴⁴ 52% građana nema povjerenja u sudove, dok 57% njih ne vjeruje da je Hrvatska pravna država, a u Srbiji svega 15% građana izražava povjerenje u sudstvo⁴⁵. Istraživanja također pokazuju da postoje dugogodišnji trendovi opadanja povjerenja u pravosuđe u većini evropskih zemalja.⁴⁶ Prema drugom dijelu European Social Survey⁴⁷ iz 2004. godine, u Sloveniji, Slovačkoj, Portugalu, Ruskoj Federaciji, Poljskoj, Bugarskoj i Ukrajini, procenat građana koji imaju povjerenja u pravni sistem je manji od 30%, dok je u Mađarskoj taj broj tek nešto iznad 30%. U Francuskoj, Irskoj, Estoniji, Ujedinjenom Kraljevstvu, Španiji i Belgiji ovaj je broj nešto iznad 40%, ali i dalje je nizak, dok je situacija najbolja u skandinavskim zemljama, u kojima su ovi procenti značajno viši. Indikativno je, u tom smislu, da se skandinavske zemlje često spominju u kontekstu postojanja različitih inicijativa koje se tiču obrazovanja šire javnosti o pravnom sistemu.⁴⁸

U prilog značaju OJPS-a govore i podaci o broju osoba koje su se susrele sa pravnim problemima. Prema rezultatima ankete britanskog Legal Service Research Centre⁴⁹, građani

42 Misija OSCE-a u BiH, „Odgovornost za ratne zločine”, fusnota 1, *supra*.

43 Lični intervju sa Maidom Muminović, projektnom koordinatoricom u Mediacentru Sarajevo (Sarajevo, 22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

44 M. Jajčinović, „Anketa o pravosuđu”, *Večernji list*, 29. juni 2001, prema: Josip Kregar, „Korupcija u pravosuđu” (bez datuma): 27, dostupno na: http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/korupcijasudstvo.cg.doc (stranica posjećena 14. novembra 2011).

45 Misija OEBS-a u Srbiji, Beogradski centar za ljudska prava i Strategic Marketing Research, „Javno mnenje u Srbiji: stavovi prema domaćem pravosuđu za ratne zločine i Haškom tribunalu”, (decembar 2006), dostupno na: <http://www.osce.org/sr/serbia/24242> (stranica posjećena 14. novembra 2011).

46 Steven Van de Walle, „Trust in the Justice System: A Comparative View Across Europe”, *Prison Service Journal*, izdanje 183 (bez datuma): 23, dostupno na: http://repub.eur.nl/res/pub/15893/1000465Etrust_in_the_justice_system.pdf (stranica posjećena 14. novembra 2011).

47 Ibid., str. 26.

48 Centar za pozitivnu integraciju iz Danske i Islandski centar za ljudska prava su među članicama prethodno spomenutog Evropskog partnerstva za OJPS. Osim toga, među zemljama koje su predstavile svoj rad u okviru OJPS-a na stranici *Advice Now* (fusnota 10, *supra*) je i Finska, odnosno njeno Ministarstvo unutrašnjih poslova, tačnije Odjel za pravna pitanja.

49 Pascoe Pleasence et al., *Causes of Action: Civil Law and Social Justice*, Legal Services Commission, (2004): 107, dostupno na: <http://www.justice.gov.uk/downloads/publications/research-and-analysis/lsrc/Causes%20of%20Action.pdf> (stranica posjećena 12. decembra 2011).

ništa ne poduzimaju u više od milion problema iz oblasti građanskog prava koji se mogu riješiti sudskim putem, i to najčešće zbog uvjerenja da se u konkretnom slučaju ništa ne može uraditi. Pojedini komentatori zaključuju da ovakav kontekst, zajedno sa lošim izborom pravnih savjetnika, jasno ukazuje na značaj kontinuiranog razvoja strategija educiranja i informiranja o različitim aspektima prava i pravnog sistema u promoviranju socijalne pravde.⁵⁰

Pored toga, postoje pokazatelji prema kojima nepoznavanje zakona može dovesti ne samo do usložnjavanja pravnih problema i nesnalaženja u labirintima pravnog sistema, već i do zdravstvenih problema koji se povezuju sa stresom. Naime, istraživanja⁵¹ pokazuju da 27% pravnih problema iz oblasti građanskog prava dovodi do oboljenja povezanih sa stresom, a povećavaju i izloženost dodatnim problemima. Slabo mentalno zdravlje povezuje se sa gotovo svim vrstama problema iz oblasti građanskog prava, posebno s problemima koji se odnose na diskriminaciju, gubitak doma, dugovanja za hipoteku ili najam, te nasilje u porodici i prekid veza.⁵²

Na kraju, treba imati u vidu specifičnosti postkonfliktnog i tranzicijskog pravnog okvira u Bosni i Hercegovini, koje nude dodatnu argumentaciju za provođenje programa OJPS-a. Naime, treba imati na umu da su, kako ističe Waters, pravni sistemi često u haotičnom stanju nakon oružanog sukoba⁵³, kako zbog materijalne štete koja je nanesena ustanovama, te nedostatka kadrova, tako i zbog promjena u pravnom sistemu koje dolaze sa okončanjem sukoba⁵⁴, što zahtijeva posebno usmjeravanje pažnje na pravno obrazovanje. Naravno, Waters pritom prije svega ima u vidu formalnu pravnu edukaciju, posebno univerzitetsku, ali treba imati u vidu i činjenicu da, „s obzirom na to da su zakoni namijenjeni ljudima, ljudi bi trebalo i da ih poznaju”.⁵⁵

4.1. Značaj programa OJPS-a za mlade

Naredno pitanje koje se postavlja jest zbog čega bi se programi OJPS-a trebali usmjeriti posebno na mlade ljude? Već navedeni opći razlozi za pokretanje programa OJPS-a primjenjivi su i na mlade ljude. Međutim, nekoliko je specifičnih razloga zbog kojih bi upravo za njih trebalo organizirati ovu vrstu obrazovnih programa.

Najprije, nepoznavanje pravnog sistema, kako pokazuju relevantna istraživanja, prenosi se i na naredne generacije. Naime, istraživanje među mladim ljudima u Ujedinjenom

50 Ibid.

51 Pascoe Pleasence, „Civil Law, Social Problems and Mental Health: Fact Sheet”, Legal Services Research Centre, 2009, dostupno na: http://www.justice.gov.uk/downloads/publications/research-and-analysis/lsrc/FactSheetMentalHealth_Jul2009.pdf (stranica posjećena 29. septembra 2011).

52 Ibid.

53 Christopher P. M. Waters, „Post-conflict Legal Education”, *Journal of Conflict & Security Law*, izd. 10, br. 1 (2005): 101.

54 Ibid, str. 117.

55 Taslima Yasmin, „Legal Education”, fusnota 3, *supra*.

Kraljevstvu⁵⁶, posebno onima iz nepovoljnih okruženja i marginalizovanih grupa, pokazalo je da oni malo znaju o svojim najosnovnijim pravima, te da nisu svjesni zakonskih propisa koji su za njih relevantni. Podaci Regionalnog ureda za jugoistočnu Evropu organizacije Save the Children Norway također pokazuju da djeca generalno znaju za postojanje konvencija koje štite njihova prava, pa čak i o kojim je pravima u njima riječ, ali svakako zabrinjava činjenica da nedostaje praktično razumijevanje, odnosno prepoznavanje tih prava u praksi, posebno sa aspekta njihovog kršenja, kao i mehanizama njihove zaštite.⁵⁷

Osim toga, mladi ljudi predstavljaju jednu od posebno osjetljivih grupa, za koju postoji veća vjerovatnoća da će iskusiti neke pravne probleme⁵⁸, tako da postoji značajna potreba organiziranja programa OJPS-a upravo za mlade. To je naročito važno ukoliko se uzme u obzir činjenica da je „pravna osposobljenost važna u kontekstu dostupnosti većeg izbora opcija u suočavanju sa pravnim problemima”.⁵⁹ Drugim riječima, raspon mogućih načina rješavanja problema povećava se sa povećanjem znanja o pravnom sistemu. Ukoliko se putem OJPS-a radi na povećanju pravne osposobljenosti mladih, može se povećati njihova sposobnost adaptacije bez obzira na rizike i teškoće – poput otuđenja od porodice, škole i zajednice, slabe prakse upravljanja porodicom, porodičnih konflikata, ali i ekonomskih i socijalnih uskraćivanja – sa kojima se svakodnevno susreću, ali i nivo zaštite od tih rizika.⁶⁰

Pored toga, kako je pokazala studija o obrazovnim implikacijama, zasnovana na engleskoj i velškoj anketi o građanskoj i socijalnoj pravdi, mladi ljudi zaslužuju posebnu pažnju i zbog toga što se općenito rijetko odlučuju na traženje pravnog savjeta, te zbog činjenice da, usljed neiskustva, češće dožive neuspjeh kada ga pokušaju dobiti.⁶¹

Pritom treba uzeti u obzir i to da tranzicija kroz koju mladi ljudi prolaze od formalnog obrazovanja i roditeljskog doma do zaposlenja i samostalnosti sa sobom nosi i veću upućenost na pravni sistem, ali i teškoće u nastojanjima da adekvatno zaštite svoja prava, koje dodatno usložnjavaju kompleksna pravna pravila i procedure.⁶² Zbog toga se njima češće dešavaju tzv. kaskadni efekti, kod kojih jedan pravni problem vodi drugom sve dok ih ti problemi potpuno

56 L. J. Parle/Independent Academic Research Studies, *Measuring Young People's Legal Capability*, IARS i Plenet (2009), prema: Nigel J. Balmer et al., *Knowledge, capability and the experience of rights problems: Research report March 2010*, Plenet i LSRC (2010): 9, dostupno na: <http://www.lawforlife.org.uk/data/files/knowledge-capability-and-the-experience-of-rights-problems-lsrc-may-2010-255.pdf> (stranica posjećena 24. augusta 2011).

57 Telefonski intervju sa Ahmedom Pjanom, program menadžerom/savjetnikom CRG-a u Save the Children Norway, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu (29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

58 Wintersteiger, „Young people's experience of law-related events”, str. 3, fusnota 29, *supra*.

59 Ibid., str. 8.

60 B. Benard, „Fostering Resilience in Children”, ERIC Digest (1995), prema: Wintersteiger, „Young people's experience of law-related events”, str. 9, fusnota 29, *supra*.

61 A. Buck et al., „Education Implications from the English and Welsh Civil and Social Justice Survey”, (2007), prema: Wintersteiger, „Young people's experience of law-related events”, str. 5, fusnota 29, *supra*.

62 Wintersteiger, „Young people's experience of law-related events”, str. 4–5, fusnota 29, *supra*.

ne poraze.⁶³ Osim toga, ukoliko im nedostaje znanja, vještina i samopouzdanja za suočavanje sa ovim problemima, oni postaju sve više socijalno isključeni, što im onemogućava da pristupe čak i osnovnim uslugama koje su im potrebne kako bi nastojali izaći iz takve situacije.⁶⁴

Važno je istaći i to da su opće karakteristike efikasnih programa u ovoj oblasti primjenjive i na programe prevencije maloljetničke delinkvencije, što potvrđuje i nekoliko istraživačkih i evaluacijskih studija u domenu OJPS-a.⁶⁵ S obzirom na to da je maloljetnička delinkvencija značajan problem u Bosni i Hercegovini⁶⁶, programi obrazovanja o pravnom sistemu u školama mogli bi preventivno djelovati i u ovoj oblasti, posebno ukoliko budu sadržavali elemente za koje je potvrđeno da mogu preventivno djelovati na pojavu delinkvencije – poput mogućnosti donošenja odluka, podrške, visokih očekivanja, nagrada za određena ponašanja itd.⁶⁷

Ne treba zaboraviti ni već spomenutu Povelju Vijeća Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i o obrazovanju o ljudskim pravima, prema kojoj postoji i obaveza osposobljavanja učenika da uživaju i brane svoja prava i odgovornosti. Kako se ističe u tom dokumentu, „djeca i mladi ljudi možda nisu dovoljno stari da glasaju na izborima ili da sjede u komisijama, ali oni imaju jednaka prava i obaveze kao i odrasli i imaju pravo da iskažu svoje mišljenje.”⁶⁸ Treba istaći da Povelja nije namijenjena isključivo djeci i mladima, već kao jedan od ciljeva navodi pružanje mogućnosti ove vrste obrazovanja svakoj osobi unutar teritorije države članice Vijeća Evrope. Također, ova vrsta učenja posmatra se kao proces cjeloživotnog obrazovanja koji treba biti realiziran kroz formalnu ali i neformalnu edukaciju.⁶⁹

Posebnu potrebu za organiziranjem ovakve vrste obrazovanja među mladim ljudima ističe i Samir Mahmić, projektni koordinator u Omladinskoj informativnoj agenciji⁷⁰, koji smatra da ono što se mladima pruža kroz formalno obrazovanje nije dovoljno, tako da svaki oblik dodatne edukacije predstavlja pozitivan pomak. On navodi da je to naročito značajno ukoliko se uzme u obzir činjenica da se mladi susreću sa različitim vrstama problema i teškoća, pa bi takva edukacija, čak i kada bi bila usmjerena samo na znanja o institucijama nadležnim za određena pravna pitanja, bila višestruko korisna.

63 Ibid.

64 Ibid.

65 Michelle Parrini, „Law-Related Education and Delinquency Prevention” (juli 2002): 3, dostupno na: <http://www.indiana.edu/~ssdc/lredelinqdig.htm> (stranica posjećena 4. novembra 2011).

66 Prema podacima Federalne uprave policije u FBiH, tokom 2010. godine zabilježeno je 1.177 slučajeva maloljetničke delinkvencije. Više informacija na: Federalna uprava policije, „Stanje kriminaliteta u FBiH u 2010. godini”, dostupno na: http://www.fup.gov.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=13155&Itemid=69 (stranica posjećena 14. novembra 2011).

67 Više informacija o ovim faktorima navodi Michelle Parrini, „Law-Related Education and Delinquency Prevention”, str. 3, fusnota 65, *supra*.

68 Division for Citizenship and Human Rights Education, Council of Europe, „Education for democratic citizenship and human rights (EDC/HRE): questions and answers”, dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/1_What_is_EDC_HRE/EDC_Q&A_en.asp (stranica posjećena 10. novembra 2011).

69 Ibid.

70 Lični intervju sa Samirom Mahmićem, projektnim koordinatorom u Omladinskoj informativnoj agenciji (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

U istom smjeru kreću se i iskustva Maide Muminović iz Mediacentra Sarajevo⁷¹, koja je aktivno učestvovala u pilot projektu čiji je jedan od ciljeva bio obrazovanje mladih u osnovnim i srednjim školama o pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini, kroz organizaciju gostujućih predavanja i simuliranih suđenja, gdje su glavni nosioci edukativnih aktivnosti bili upravo predstavnici pravosuđa, odnosno sudije i tužioci.⁷² Prema njenom mišljenju, ovakvu vrstu programa potrebno je razviti i u pravosudnom sistemu jer je, kako kaže, učešće u edukaciji učenika dobra inicijativa u pravcu izgradnje imidža pravosuđa u Bosni i Hercegovini, te direktno doprinosi angažmanu pravosuđa u lokalnim zajednicama.⁷³ Ona smatra da bi pravosudne institucije programe OJPS-a mogle implementirati u lokalnim zajednicama, ali i u obrazovnim institucijama. Naime, škole sa kojima su radili ranije nisu imale ovakve vrste susreta sa predstavnicima pravosuđa, a percepcije učenika o pravosuđu bile su zasnovane na „filmovima”, tako da im uloga pojedinih pravnih profesionalaca nije bila dovoljno jasna.⁷⁴

U konačnici, mladi ljudi su posebno pogodna grupa za provođenje ove vrste obrazovnih programa jer im je lako pristupiti kroz obrazovni sistem. Ahmed Pjano iz Save the Children Norway⁷⁵ ističe kako najveći problem kod edukacije odraslih zapravo predstavlja razvijanje modela i načina za njihovo uključivanje, ali i za pobuđivanje njihovog interesa. On smatra da pravna edukacija treba početi upravo od najmlađih generacija jer su u tom slučaju, a zahvaljujući postojanju osnovne infrastrukture, investicije manje, a sama organizacija jednostavnija. U tom smislu, fokusom na školsku djecu i omladinu, uz minimalne investicije u smislu sredstava i ljudskih resursa, mogli bi se postići najznačajniji rezultati.

Uzimajući u obzir navedene razloge zbog kojih su adekvatni programi OJPS-a neophodni, može se lako zaključiti da je kreiranje ovakvih obrazovnih programa značajno i za bosanskohercegovački kontekst. Promjene u pravnom sistemu, kao i njegova kompleksnost, zajedno sa nedostatkom lako dostupnih informacija, te općenito loša percepcija javnosti o pravosuđu u Bosni i Hercegovini, samo su neki od razloga za ozbiljniji pristup programima i aktivnostima OJPS-a u Bosni i Hercegovini.⁷⁶

71 Lični intervju sa Maidom Muminović, projektnom koordinatoricom u Mediacentru Sarajevo (Sarajevo, 22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

72 Projekat je realiziran pod nazivom „Podrška pravosuđu BiH: obrazovanje učenika i komunikacija sa lokalnim zajednicama”, u periodu decembar 2010. – juni 2011. Više informacija o projektu: Mreža pravde u BiH, „Podrška pravosuđu BiH: obrazovanje učenika i komunikacija sa lokalnim zajednicama”, dostupno na: <http://www.mrezapravde.ba/mpbh/latinica/txt.php?id=30> (stranica posjećena 25. augusta 2011).

73 Lični intervju sa Maidom Muminović, projektnom koordinatoricom u Mediacentru Sarajevo (Sarajevo, 22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

74 Ibid.

75 Telefonski intervju sa Ahmedom Pjanom, program menadžerom/savjetnikom CRG-a u Save the Children Norway, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu (29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

76 USAID, „Percepcija javnosti o pravosuđu u BiH”, fusnota 24, *supra*.

5. Principi i mehanizmi provođenja programa OJPS-a

5.1. Ključni principi OJPS-a na temelju najbolje prakse

Sistemska pristup, koji uglavnom podrazumijeva i postojanje zvaničnih politika iz oblasti OJPS-a, osigurava konstantnu edukaciju javnosti, a samim tim povećava i znanje građana o pravnom sistemu, njihovim pravima i obavezama, te institucijama u kojima mogu potražiti pomoć u slučaju da se susretnu sa nekim specifičnim pravnim pitanjem. Neke od zemalja sa razvijenim programima OJPS-a razvile su politike ove vrste obrazovanja, odnosno specifične strategije kako bi osigurale njen kontinuitet.

Postojeće strategije i politike OJPS-a u Kanadi i Ujedinjenom Kraljevstvu (o kojima će biti više riječi u narednom poglavlju), kao primjeri najbolje prakse, pružaju koristan okvir za identifikaciju ključnih principa za organizaciju ovakvih programa. Na osnovu ovih dokumenata, ali i postojećih aktivnosti različitih programa OJPS-a, ciljnih grupa kojima su oni namijenjeni pa i institucija uključenih u procese educiranja javnosti o pravnom sistemu, može se okvirno odrediti pet ključnih principa neophodnih za provođenje programa ove vrste:

1. **Dostupnost** – Predstavlja jednu od osnovnih ideja nove kanadske politike za OJPS, prema kojoj pravne informacije trebaju biti predstavljene na razumljivom jeziku i na način orijentiran prema korisnicima (*user friendly*). Poseban naglasak ove politike stavljen je na identificiranje i uklanjanje prepreka u pristupu informacijama o pravnom sistemu, kakve su život u izoliranom području, invaliditet, te kulturne ili jezičke razlike.⁷⁷
2. **Decentralizacija** – Sama organizacija provođenja programa OJPS-a u Kanadi govori u prilog decentraliziranom pristupu. Naime, Ministarstvo pravde Kanade, u saradnji sa provincijskim vlastima, formiralo je mrežu od ukupno 13 organizacija (po jedna za svaku provinciju i teritoriju) koje imaju lidersku ulogu u koordinaciji aktivnosti OJPS-a u toj provinciji, odnosno status glavnih pružalaca usluga. Nadalje, te organizacije, saradjujući sa nizom drugih organizacija na svojoj teritoriji, provode različite aktivnosti iz oblasti OJPS-a.⁷⁸ Naime, većina mreža i partnerstava različitih organizacija formira se sa namjerom da se unaprijedi efikasnost programa OJPS-a, odnosno da se programom

77 Department of Justice Canada, „Public legal education and information (PLEI): Department of Justice Policy on Public Legal Education and Information – November 2009”, dostupno na: <http://www.justice.gc.ca/eng/pi/pb-dgp/prog/policy-politique.html> (stranica posjećena 25. augusta 2011).

78 Ibid., fusnota 11, *supra*.

obuhvati što veći dio populacije. Upravo zbog toga se i u strateškim ciljevima OJPS-a, koje je definirala Operativna grupa za OJPS u Ujedinjenom Kraljevstvu, zagovara razvoj inkluzivnog partnerstva među organizacijama koje se bave ovom vrstom educiranja javnosti sve s ciljem kako bi se OJPS promovirao i lokalno i na državnom nivou.⁷⁹

3. **Koordinacija** – Rad različitih partnerstava i mreža zahtijeva koordinaciju, posebno kako bi se izbjegla preklapanja i neplansko trošenje sredstava i ljudskih kapaciteta, osigurala efikasnost programskih aktivnosti, te pristup različitim dijelovima populacije. To se najbolje vidi na primjeru Kanade, što je obrazloženo u prethodnom principu. Važno je naglasiti da samo Ministarstvo pravde Kanade koordinira aktivnosti provincijskih organizacija, ali i aktivnosti ostalih organizacija u okviru drugih programa koje finansira ovo ministarstvo, a koji, u manjoj ili većoj mjeri, sadrže elemente OJPS-a.⁸⁰ Na sličan način, i dokument Operativne grupe za OJPS Ujedinjenog Kraljevstva kao jedan od strateških ciljeva definira i kreiranje mreže pravnih praktičara, te razvoj *online* baza podataka, koje uključuju i donatore i pružaoce usluga OJPS-a na lokalnom nivou kako bi se maksimizirala umreženost i koordinacija.
4. **Kontinuitet** – Predstavlja jedan od principa kojim se osigurava da što veći dio populacije u konačnici bude obuhvaćen programima OJPS-a. Programi koji se organiziraju po *ad hoc* principu ne daju najbolje rezultate jer ne osiguravaju stvarno stjecanje znanja i vještina potrebnih da većina ljudi u budućnosti riješi konkretan pravni problem s kojim se susretnu. Drugim riječima, *ad hoc* programima se, npr., može obuhvatiti jedna generacija osoba koje se susreću sa određenim pravnim problemom, dok edukacija za prethodne ili buduće generacije izostaje. Ipak, ako se vratimo na definiciju kanadskog Ministarstva pravde, prema kojoj OJPS omogućava ljudima da informacije dobiju u trenutku kada se pojavi potreba za njima i na način koji je u skladu sa njihovim potrebama⁸¹, *ad hoc* pristup ne treba zanemariti. Većina ljudi vjerovatno se i neće posebno interesirati za pitanja koja se trenutno ne odnose na njih, a neke pravne informacije, poput npr. detalja suđenja za ratne zločine, relevantne su samo u određenim kontekstima. U tom smislu, *ad hoc* programi mogu imati značajno mjesto u situacijama kada već postoji sistemski pristup, ali istovremeno i kada postoji potreba posebnog obrazovanja javnosti u nekom od specifičnih pravnih područja.
5. **Održivo finansiranje** – Predstavlja jedan od strateških ciljeva koje je definirala Operativna grupa za OJPS u Ujedinjenom Kraljevstvu. Naime, da bi se osigurao kontinuitet provođenja aktivnosti, neophodno je osigurati i kontinuirano finansiranje. Kako se ističe, finansiranje različitih projekata iz oblasti OJPS-a često je kratkotrajno i neadekvatno, što za posljedicu ima njihovu neodrživost, pojavljivanje i povlačenje, u skladu sa dostupnim izvorima finansiranja, što u konačnici dovodi do minimalnog

79 PLEAS Task Force, *Developing capable citizens*, str. 23, fusnota 8, *supra*.

80 Department of Justice Canada, PLEI, fusnota 11, *supra*.

81 *Ibid.*

dugoročnog utjecaja ovakvih projekata.⁸² Operativna grupa, iz tih razloga, među svojim strateškim ciljevima definira i moguće utvrđivanje izvora dugoročnog finansiranja OJPS-a, poput fonda državne lutrije, ali i dobrotvornih organizacija, te privatnog sektora.⁸³

5.2. Mehanizmi i kanali komunikacije u domenu OJPS-a

Ono što svakako treba imati na umu, pri definiranju konkretnih aktivnosti, jeste da je ključno obilježje dobrog programa OJPS-a prenosivost znanja, vještina i povjerenja.⁸⁴ Naime, da bi se nosili sa nekim konkretnim problemom, mnogi ljudi trebaju unaprijediti svoje vještine, a nekada i razviti potpuno nove. U tom smislu, znanja, vještine i pouzdanje koje steknu kroz neki program OJPS-a mogu biti korisni ne samo u nekoj specifičnoj situaciji, već i u kontekstu prevencije i suočavanja sa drugim problemima, tim više što jedno pozitivno iskustvo dovodi do očekivanja pozitivnih ishoda i u drugim situacijama.⁸⁵

Kako bi se principi navedeni u prethodnom odjeljku ostvarili, različite organizacije i institucije provode niz specifičnih aktivnosti, u različitim oblastima prava. Neki od mehanizama koji su se pokazali uspješnim za educiranje javnosti o pravnom sistemu, prema podacima filijale advokatske komore u Alberti⁸⁶, jesu: upotreba pisanih materijala, predavanja, direktne telefonske linije, prezentacije, posredni treninzi, različiti programi masovnih medija, simulacije suđenja, dostupnost literature, kao i usluga koje se nude putem web-stranica.

Naravno, različite organizacije koriste različite aktivnosti, zavisno od grupa kojima je OJPS namijenjen, ali i od resursa kojima raspolažu. Neke su usmjerene samo na određeni dio populacije, kao što su žene, imigranti ili manjine, dok druge imaju različite programe za različite grupe korisnika. Prilagođavanje edukacije ciljnim grupama neophodno je budući da uvijek treba uzeti u obzir da različiti ljudi primaju i razumiju informacije na različite načine, zavisno od njihovog kulturnog porijekla, tradicije, pa i obrazovanja.⁸⁷

Obrazovanje o pravnom sistemu može sadržavati čitav niz aktivnosti sa direktnim ili indirektnim kontaktom, poput npr. kontakta putem telefona, interneta, letaka ili druge vrste štampanog

82 PLEAS Task Force, *Developing capable citizens*, str. 19, fusnota 8, *supra*.

83 Ibid., str. 23.

84 Ibid., str. 9.

85 Ibid.

86 Canadian Forum on Civil Justice, „Cross Country Snapshot of Public Legal Education”, *News & Views on Civil Justice Reform*, br. 6 (ljetno 2003): 11, dostupno na: <http://cfcj-fcjc.org/docs/2003/newsviews06-en.pdf> (stranica posjećena 25. augusta 2011).

87 Advice Services Alliance, Citizenship Foundation i Legal Action Group, „Towards a National Strategy for Public Legal Education”, str. 3–4, fusnota 23, *supra*.

materijala.⁸⁸ Važno je istaći da se mediji, posebno televizija, veoma često koriste kao mehanizam provođenja programa OJPS-a, što je karakteristično i za Bosnu i Hercegovinu.⁸⁹ Ovakav izbor aktivnosti posebno je pogodan ako se uzmu u obzir rezultati istraživanja o percepciji javnosti o pravosuđu, koje je USAID proveo 2011. godine, a koje je pokazalo da građani koriste medije – poput dnevnih novina i televizije – kao drugi najvažniji izvor relevantnih informacija.⁹⁰ Pritom treba imati na umu da specifične aktivnosti OJPS-a u tom smislu trebaju uključivati i proizvodnju videomaterijala o specifičnim pravnim pitanjima. To naglašava i naša sagovornica Ivana Kešić⁹¹, navodeći da bi programi medija, a posebno javnih emitera, trebali uključivati obrazovne sadržaje o mehanizmima zaštite prava jer su informiranje, pa i edukacija o ovakvim sadržajima, trenutno pali na teret obrazovnog sistema. Ona ističe da je važno da takvo djelovanje ne bude svedeno na promotivni spot „koji finansira strani donator, već da to bude sistemsko djelovanje jednog javnog emitera”, što trenutno izostaje.⁹²

Osim navedenih, pojedine organizacije poput Kanadske advokatske komore (filijala u Alberti), provode i druge aktivnosti namijenjene obrazovanju i informiranju javnosti o pravnom sistemu. Među njima su i Dan prava (*Law Day*),⁹³ koji se obilježava svake godine u aprilu, Ured govornika (*Speaker's Bureau*),⁹⁴ koji angažira advokate i sudije volontere da drže predavanja u školama, te edukativni videomaterijali i interaktivni materijali za *on-line* učenje, koji prikazuju različite scenarije i postavljaju provokativna pitanja, a namijenjeni su učenicima srednjih škola.⁹⁵

Širok spektar aktivnosti OJPS-a u Sjedinjenim Američkim Državama obuhvata i predavanja za studente, te učešće u programu „Pitaj advokata” i pisanje tekstova za lokalne novine.⁹⁶ Osim toga, da bi se osiguralo da edukacija dođe do što većeg broja ljudi, ali i da probudi njihov interes, poduzimaju se i zanimljive aktivnosti koje potencijalnim korisnicima omogućavaju da se informiraju i obrazuju i unutar svog doma, koristeći internet. Tako kanadski CLEONet svojim korisnicima nudi i mogućnost praćenja web-seminara o različitim pravnim temama, a resursi su

88 Ibid.

89 Ovo je jedna od aktivnosti koju obavlja i Institucija ombudsmena/ombudsmana u BiH kako bi javnost informirala o ljudskim pravima, mehanizmima njihove zaštite, kao i o ulozi koju ova institucija ima. Podaci dobiveni putem ličnog intervjua sa Eminom Halilović, pomoćnicom ombudsmena/ombudsmana BiH i šeficom Odjela za politička i građanska prava u Instituciji ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

90 Prvi i najvažniji izvor informacija u ovom kontekstu jest razgovor sa bliskim osobama. USAID, „Percepcija javnosti o pravosuđu u BiH”, fusnota 24, *supra*.

91 Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

92 Ibid.

93 Walter Pavlic, „Report: Public Legal Education-What Is It And Why Should We Care About It?”, *Law Matters*, Canadian Bar Association Alberta, izd. 30, br. 2 (april 2005): 2, dostupno na: <http://www.cba.org/Alberta/PDF/Newsletter-Apr2005.pdf> (stranica posjećena 27. septembra 2011).

94 Ibid.

95 Ibid.

96 Division for Public Education, ABA, „Educating the Public About the Law”, str. 1, fusnota 1, *supra*.

dostupni na oko 40 različitih jezika. Pored toga, postoji i mogućnost praćenja različitih događaja koji se tiču OJPS-a, te je ponuđena i mapa službi u kojima se može potražiti pravna pomoć.⁹⁷

Aktivnosti su vrlo često prilagođene grupama kojima su namijenjene, kao i konkretnom zakonskom okviru koji se nastoji približiti učesnicima programa. Samim tim, i programi OJPS-a često su usmjereni na specifične pravne probleme. Naprimjer, Služba za OJPS New Brunswicka na svojoj web-stranici⁹⁸ predstavlja programe namijenjene mladima, porodicama, ali i programe prevencije zlostavljanja i nasilja. Publikacije namijenjene pojedinim ciljnim grupama također su grupirane prema vrsti pravnog problema⁹⁹, poput zlostavljanja i nasilja, potrošačkog i neprofitnog prava, krivičnog i porodičnog prava, stambenog i imovinskog prava, prava mladih, ali i smjernica za odlazak na sud, pri čemu se unutar svakog od programa ili pravnih sekcija obrađuje različita tematika. Većina spomenutih organizacija koje se bave OJPS-om, a posebno onih iz Kanade i Ujedinjenog Kraljevstva, svojim *on-line* korisnicima nude i elektronske verzije edukativnih materijala, kao i linkove na relevantne pravne akte.

5.3. Profil edukatora u programima OJPS-a

Edukatori koji provode aktivnosti OJPS-a veoma su različiti. U Bosni i Hercegovini, npr., u ove su procese, pored nastavnika u školama koji predaju građansko obrazovanje, uključeni i pravni profesionalci, ne samo u okviru redovnih poslova i aktivnosti različitih pravosudnih institucija, već i u vidu angažmana u različitim projektima, poput projekta Mediacentra Sarajevo fokusiranog na škole u Bosni i Hercegovini, a u kojem su aktivno sudjelovale sudije i tužioci.¹⁰⁰

Slična je situacija i u drugim zemljama. Prema dostupnim izvorima, većinu nosilaca obrazovnih aktivnosti u ovoj oblasti čine profesionalci pravne struke. U zemljama koje imaju razvijene programe OJPS-a, poput Kanade i SAD-a, pravnici okupljeni oko profesionalnih udruženja ili pak kao samostalni aktivisti, predstavljaju najveću grupu volontera koji dobrovoljno drže predavanja u školama i u široj zajednici. Kako se često ističe, volonteri imaju ključnu ulogu za uspjeh u radu organizacija koje se bave OJPS-om.¹⁰¹ Među njima su, pored advokata i sudija, i drugi profesionalci i članovi zajednice koji ulažu vrijeme i ekspertizu u unapređenje ciljeva organizacija koje se bave OJPS-om. Prisustvo ovakve podrške često je ključno za opstanak tih organizacija.¹⁰²

97 CLEONet, „Home”, dostupno na: <http://cleonet.ca/> (stranica posjećena 29. septembra 2011).

98 Public Legal Education and Information Service of New Brunswick, „Home”, dostupno na: <http://www.legal-info-legale.nb.ca/en/> (stranica posjećena 29. septembra 2011).

99 Ibid.

100 Lični intervju sa Maidom Muminović, projektnom koordinatoricom u Mediacentru Sarajevo (Sarajevo, 22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

101 Gander, „The changing face of Public Legal Education in Canada”, str. 5, fusnota 4, *supra*.

102 Ibid.

Važno je napomenuti da pravnici nisu jedini koji imaju ulogu edukatora u provođenju programa OJPS-a. Naime, institucije koje provode programe OJPS-a često organiziraju posebne programe edukacije za edukatore (*training for trainers*) kako bi se povećala efikasnost i obim obuhvaćene populacije. Stoga, npr., u Kanadi organizacije koje se bave programima OJPS-a već 40 godina osiguravaju treninge i resurse za posrednike poput nastavnika, bibliotekara i drugih profesionalaca i organizacija koji rade direktno sa građanima, a sve s ciljem da se usluge pruže što je moguće većem broju ljudi.¹⁰³

Pregled institucija i organizacija koje se bave programima OJPS-a pokazuje da obrazovanje javnosti o pravnom sistemu zahtijeva relativno kompleksne modele saradnje, sa jasno definiranom koordinacijom pojedinačnih i zajedničkih aktivnosti, te prisustvom volonterskog aktivizma, kako bi se osigurao dugoročan rad na ovom segmentu obrazovanja javnosti. Drugim riječima, postojanje koordiniranog, sistemskog pristupa ključno je za realizaciju dugoročnih programa u ovoj oblasti.

5.4. Ciljne grupe/korisnici programa

Kako ističe Gander, „jedna od prvih lekcija OJPS-a je upravo ta da opća javnost nije homogeno tijelo već konglomerat javnosti”, te da je „publika OJPS-a definirana njihovim pojedinačnim potrebama – koje uključuju njihove specifične pravne probleme, način na koji će koristiti znanje za kojim tragaju, njihove stilove učenja, kao i njihovu sposobnost da pristupe određenim vrstama resursa”.¹⁰⁴

Upravo zbog toga programi OJPS-a mogu biti namijenjeni različitim grupama publike, zavisno od toga koji su im aspekti pravnog sistema zanimljivi, bilo da je riječ o prostoj radoznalosti ili pak zainteresiranosti kao posljedici susreta sa pravnim problemom. Pored toga, faktori kao što su dob, porijeklo (npr. imigranti), socijalni status i druge karakteristike mogu utjecati na stepen njihovog poznavanja, kao i na potrebu za boljim poznavanjem, zakona i pravnog sistema. Također, kao što je već istaknuto, programi OJPS-a mogu biti specifično dizajnirani kada su namijenjeni posrednicima u prenošenju stečenih znanja, kao što su učitelji i nastavnici u školama, predavači na univerzitetima, voditelji različitih radionica, zaposleni u organizacijama koje se bave pitanjima OJPS-a itd.

Organizacije koje se fokusiraju na razvoj i provođenje programa OJPS-a često se usmjeravaju samo na pojedine grupe korisnika. Ministarstvo pravde Kanade, naprimjer, finansira različite organizacije koje provode specifične programe u oblasti OJPS-a. Među njima su i organizacije i sigurne kuće za žene, službe agencija za imigraciju, škole i školski odbori, općinske vlasti itd.

103 Ibid.

104 Ibid.

S druge strane, komponenta obrazovanja o pravnom sistemu uključena je u različite projekte i inicijative unutar ministarstva, među kojima su i: Obnovljena strategija pravde za mlade, Strategija porodičnog prava usmjerena na djecu, Inicijativa za borbu protiv porodičnog nasilja, kao i Inicijativa za žrtve nasilja.¹⁰⁵

Slično je i u ostalim zemljama u kojima postoje programi OJPS-a, bez obzira na stepen razvijenosti ove oblasti. U Australiji, npr., postoje posebni programi namijenjeni ženama u ruralnim sredinama, mladim ljudima, djeci, te aktivistima u domenu zaštite životne sredine¹⁰⁶, dok je Evropsko partnerstvo za OJPS usmjereno na teme obrazovanja odraslih.¹⁰⁷ Kako su specifični programi najčešće fokusirani na obrazovanje o ljudskim pravima, većina organizacija koje provode aktivnosti iz oblasti OJPS-a nastoji obuhvatiti što veći dio populacije. To je, dakako, slučaj i sa organizacijama koje u svojim temeljnim načelima nemaju određenu ciljnu grupu. Takve organizacije često pribjegavaju veoma kreativnim mehanizmima komunikacije, kojima obuhvataju široku populaciju – tako, npr., Islandski centar za ljudska prava neke od svojih aktivnosti provodi i u šoping centrima, dok Mađarsko ministarstvo za socijalna pitanja i rad nastoji obuhvatiti što veći broj građana OJPS-om putem direktnog finansiranja različitih projekata nevladinih organizacija, ali i tradicionalnih i novih medija.¹⁰⁸

5.5. Mladi kao ciljna grupa

S obzirom na to da je naše istraživanje usmjereno i na procjenu potreba i kapaciteta za kreiranje programa OJPS-a za mlade ljude, ovdje ćemo se posebno osvrnuti upravo na mlade kao ciljnu grupu.

Prije svega, neophodno je definirati ko je obuhvaćen terminom „mladi”. Zakon o mladima FBiH, npr., pod ovim pojmom podrazumijeva osobe od navršениh 15 do navršениh 30 godina starosti.¹⁰⁹ Slično je i u Republici Srpskoj, gdje se pod mladima podrazumijevaju „lica od 16 do navršениh 30 godina”.¹¹⁰ S druge strane, u Kanadi, npr., mladima se smatraju osobe starije od

105 Canadian Forum on Civil Justice, „Cross Country Snapshot of Public Legal Education”, str. 10, fusnota 86, *supra*.

106 Više informacija na: Australian Government Attorney-General's Department, „Community Legal Services Program”, dostupno na: http://www.ag.gov.au/www/agd/agd.nsf/Page/Legalaid_CommunityLegalServicesProgram_TheCommunityLegalServicesProgram (stranica posjećena 26. novembra 2011).

107 DARE Network, „Launch of European Partnership on Law-Related Education”, fusnota 18, *supra*.

108 Advice now, „Five minute masterclass”, fusnota 10, *supra*.

109 Parlament FBiH, *Zakon o mladima FBiH*, član 4, stav 1, Službene novine FBiH, br. 36/10, dostupno na: <http://www.mladicentar.org/files/Zakon%20o%20mladima,%20SI%20novine%20FBiH%2036-10.pdf> (stranica posjećena 28. oktobra 2011).

110 Narodna skupština Republike Srpske, *Zakon o omladinskom organizovanju RS*, član 2, stav 1, Službeni glasnik RS-a, br. 98/04, dostupno na: http://www.civilnodrustvo.ba/files/docs/zakoni/Zakoni%20i%20pravilnici%20u%20RS/ZAKON_O_OMALDINSKOM_ORGANIZOVANJU.pdf (stranica posjećena 28. oktobra 2011).

12 godina, ali s ne više od 18 godina, ukoliko nije drugačije definirano.¹¹¹ Ipak, pojam „mladih”, u kontekstu OJPS-a, svakako bi se trebao šire definirati s obzirom na neophodnost pravovremene edukacije. U tom smislu, ovim bi pojmom trebalo obuhvatiti i djecu osnovnoškolskog uzrasta, pri čemu se, u zavisnosti od odabраниh aktivnosti, različiti načini edukacije u ovoj oblasti mogu primjenjivati već od trećeg razreda.¹¹²

Djeca i mladi ljudi najčešće su ciljne grupe različitih programa obrazovanja javnosti o pravnom sistemu. Posebni razlozi za osiguranje ove vrste edukacije za mlade navedeni su u prethodnim odjeljcima. No, tome svakako treba dodati i činjenicu da su mladi ljudi dio populacije koja je lako dostupna kroz obrazovne institucije. O tome najbolje govori činjenica da se različiti oblici saradnje između vladinih i nevladinih organizacija i institucija upravo ostvaruju kreiranjem programa građanskog obrazovanja u školama, kao što je to slučaj u Srbiji¹¹³ ali i u našoj zemlji.¹¹⁴ Naravno, takva saradnja ne mora biti ograničena isključivo na područje formalnog obrazovanja, što pokazuje i primjer Centra za mirovne studije u Hrvatskoj, koji je organizirao niz kampanja namijenjenih podizanju svijesti o pitanjima poput diskriminacije i nasilja među mladima, treninga namijenjenih mladim ljudima i mladim liderima i sl.¹¹⁵ Pored toga, neophodnost pružanja informacija mladim ljudima iz oblasti prava, odnosno ljudskih prava, pravosudnih institucija, pa čak i pravne literature, prepoznata je i u nekim strateškim dokumentima koji se tiču mladih u našoj zemlji, poput Strategije za mlade općine Novi Grad Sarajevo do 2012. godine.¹¹⁶

Osim toga, treba imati na umu da programi namijenjeni djeci i mladima mogu biti iskorišteni i kao osnova za organiziranje edukacija šire javnosti. Civitas, npr., u okviru svojih redovnih aktivnosti u bosanskohercegovačkim školama, organizira i edukacije za nastavnike, a dodatno se organiziraju i obuke za roditelje i članove uprave škola.¹¹⁷

111 Department of Justice Canada, *Youth Criminal Justice Act (S.C. 2002, c. 1), Interpretation: young person*, dostupno na: <http://laws.justice.gc.ca/PDF/Y-1.5.pdf> (stranica posjećena 28. oktobra 2011).

112 Washington State Bar Association, npr., na svojim stranicama nudi kompletne planove i programe za rad u školama od 3. do 12. razreda. Više informacija na: Washington State Bar Association, „PLE Middle and High School Lesson Plans”, dostupno na: <http://www.wsba.org/Resources-and-Services/PLE/PLE-Middle-and-High-School-Lesson-Plans> (stranica posjećena 27. oktobra 2011).

113 Građanske inicijative, „Program građanskog obrazovanja”, dostupno na: <http://www.gradjanske.org/page/civicEducationProgram/sr.html> (stranica posjećena 16. novembra 2011).

114 Nevladina organizacija Civitas inicirala je razvoj programa i udžbenika za građansko obrazovanje, a nadležna ministarstva ovaj program prihvataju i uvode u nastavne planove i programe. Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžerom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

115 Advice now, „Five minute masterclass”, fusnota 10, supra.

116 Općina Novi Grad Sarajevo, *Strategija za mlade Općine Novi Grad Sarajevo do 2012. godine*, (2008): 57, dostupno na: <http://mladi.info/files/pdf/strategija.pdf> (stranica posjećena 26. decembra 2011).

117 Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

6. Institucionalni okvir OJPS-a

6.1. Preliminarna razmatranja

U kontekstu mapiranja aktera i kreatora inicijativa u različitim državama, najprije vrijedi istaći postojanje i djelovanje međunarodnih mreža koje u posljednje vrijeme poduzimaju značajne aktivnosti u ovoj oblasti. Najpoznatija i vjerovatno najveća među njima je Street Law,¹¹⁸ neprofitna organizacija koja kreira školske i programe u lokalnoj zajednici namijenjene educiranju ljudi širom svijeta o pravu, demokratiji i ljudskim pravima. Ova mreža djeluje u svim državama SAD-a, te u preko 40 zemalja centralne i južne Amerike, Afrike, Azije, i Evrope, a među njima i u Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji.¹¹⁹ Druga mreža koja se bavi ovim pitanjima je već spomenuto Evropsko partnerstvo za OJPS¹²⁰, koje čine nevladine organizacije iz sedam evropskih zemalja: Danske, Njemačke, Grčke, Mađarske, Islanda, Poljske i Ujedinjenog Kraljevstva. S obzirom na to da je ova mreža tek osnovana, te da su prvi sastanak održali sredinom novembra 2011. godine, još uvijek je rano govoriti o njihovim aktivnostima i postignućima. Ipak, važno je napomenuti da tokom 2012. i 2013. godine planiraju održavanje niza stručnih sastanaka koji se odnos na programe OJPS-a za odrasle.¹²¹ Važno je ukazati i na međunarodne Civitas programe koje provodi Centar za građansku edukaciju iz Kalifornije¹²², a koji u više od 70 zemalja širom svijeta koordinira programe građanskog obrazovanja, u okviru kojih je djelimično obuhvaćeno i obrazovanje o pravnom sistemu. Dio ovog međunarodnog programa je i Civitas u Bosni i Hercegovini, koji još od 1996. godine provodi projekte građanskog obrazovanja u saradnji sa entitetskim i kantonalnim ministarstvima.¹²³

Već je spomenuto da neki oblici pravne edukacije za širu javnost postoje u svim dijelovima svijeta, ali da su najčešće ograničeni na kratak period ili pak usmjereni na manji dio populacije.¹²⁴ Upravo ta obuhvatnost u smislu trajanja projekta i obima populacije koja se educira čine koristan okvir za utvrđivanje nivoa razvijenosti i ambicije programa OJPS-a. Općenito govoreći, može se očekivati da modeli u kojima postoji međusobna saradnja više različitih aktera iz različitih sektora

118 Street Law, „Home”, dostupno na: <http://www.streetlaw.org/en/home> (stranica posjećena 26. novembra 2011).

119 Ibid.

120 Više informacija dostupno na: DARE Network, „Launch of European Partnership on Law-Related Education”, fusnota 18, *supra*.

121 Ibid.

122 Center for Civic Education California, „About Us”, dostupno na: <http://new.civiced.org/about/about-us> (stranica posjećena 26. novembra 2011).

123 Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

124 Taslima Yasmin, „Legal Education”, fusnota 3, *supra*.

osiguraju da program obuhvati veći dio populacije, pa i veći raspon tema. Također, postojanje strateških dokumenata i planova na nivou države, uz koordinaciju rada svih relevantnih aktera, može osigurati trajnije izvore finansiranja za ovakve programe i racionalniji utrošak potrebnih sredstava, što bi omogućilo i duže trajanje programa u ovoj oblasti.

Pregled dostupnih izvora na prvi pogled pokazuje da gotovo svaka zemlja ima jedinstven model OJPS-a, unutar kojeg različiti akteri preuzimaju različite uloge. No, mnogi programi u toj oblasti imaju određene zajedničke karakteristike. Ipak, važno je napomenuti da cilj naše studije nije kreiranje liste svih mogućih modela, mehanizama i aktera u procesima educiranja javnosti o pravnom sistemu. Naša su nastojanja u ovom domenu prije svega usmjerena na identificiranje primjera najbolje prakse u pružanju ove vrste obrazovanja.

S obzirom na spomenute kriterije trajanja projekta, obuhvatnosti populacije i tema, međusobne saradnje vladinog i nevladinog sektora, postojanja strateškog ili nekog drugog dokumenta na osnovu kojeg je OJPS uspostavljen u konkretnoj zemlji, te s obzirom na stepen u kojem otjelovljuju spomenutih pet ključnih principa, možemo govoriti o slabije ili bolje organiziranim sistemima OJPS-a.

U slabije organiziranim sistemima, saradnja između vladinog i nevladinog sektora nije česta, a rijetko se javlja i saradnja nevladinih organizacija međusobno, odnosno međusobna saradnja vladinih institucija na projektima iz oblasti OJPS-a. U situacijama kada takve saradnje i ima, ona ne obuhvata širok raspon tema, značajan dio populacije i/ili nije dugoročna. Slabije organizirani sistemi nemaju ni strateške dokumente, politike i/ili planove za ovu vrstu edukacije na nivou države, ali različite vladine institucije, kao i nevladine organizacije, poduzimaju različite inicijative na educiranju javnosti barem o pojedinim elementima pravnog sistema. Prema našoj preliminarnoj analizi, ovakav je pristup karakterističan za najveći broj zemalja u svijetu.

Edukativne aktivnosti u slabije organiziranim sistemima uglavnom se usmjeravaju na informiranje i educiranje građana o osnovnim ljudskim pravima, te o različitim načinima borbe protiv diskriminacije. U Mađarskoj, naprimjer, Ministarstvo za socijalna pitanja i rad provodi niz aktivnosti na podizanju svijesti o problemima ljudskih prava, pripremi publikacija, konferencija i sličnih inicijativa, koje se velikim dijelom tiču i OJPS-a.¹²⁵ Pored toga, ministarstvo podržava i aktivnosti nevladinih organizacija, a poseban je naglasak stavljen na educiranje marginaliziranih grupa.¹²⁶ Nvladine organizacije u Mađarskoj također poduzimaju različite aktivnosti koje u sebi sadrže i komponentu informiranja, odnosno educiranja javnosti o pravnom sistemu. Među njima je i NANE Women's Rights Association, jedna od članica već spomenutog Evropskog partnerstva za OJPS,¹²⁷ koja pruža informacije i pomoć ženama i djeci koji su žrtve zlostavljanja u porodici.

125 Advice now, „Five minute masterclass”, fusnota 10, *supra*.

126 Ibid.

127 Za više informacija vidjeti: DARE Network, „Launch of European Partnership on Law-Related Education”, fusnota 18, *supra*.

Važno je istaći da u mnogim evropskim zemljama postoje programi odgoja i obrazovanja za ljudska prava koji u velikom broju slučajeva čine dio redovnih školskih programa građanskog obrazovanja.¹²⁸ Ovim programima nastoji se razviti svijest učenika o ljudskim pravima i slobodama, ali i o mehanizmima zaštite tih prava koji su dostupni u demokratskom društvu.¹²⁹ Važno je naglasiti da se građansko obrazovanje danas, širom Evrope, provodi ne samo u formalnom nego i u neformalnim oblicima obrazovanja.¹³⁰

Premda je poznavanje ljudskih prava od izuzetnog značaja za svakog građanina kao pojedinca i kao takvo se proteže i na različite programe OJPS-a, treba imati na umu da, osim osnovnih informacija, ovakvo obrazovanje o ljudskim pravima u pravilu ne daje dublji uvid u pravni sistem, druga prava garantirana zakonom, te uvid u uloge različitih pravnih profesionalaca. Upravo zbog toga, građansko obrazovanje kao dio formalnog obrazovanja treba razumjeti samo kao početak, odnosno kao značajan element za daljnji razvoj i institucionalizaciju programa obrazovanja javnosti o pravnom sistemu.

6.2. Primjeri najbolje prakse u oblasti OJPS-a

Bolje organizirani sistemi OJPS-a mogu se prepoznati u barem nekoliko zemalja. Historijski gledano, na početku razvoja OJPS-a u Kanadi, početkom 60-ih godina prošlog vijeka, aktivnosti u ovoj oblasti provodile su nevladine organizacije.¹³¹ Bilo je potrebno više od 10 godina njihovog rada i aktivizma da se u cijeli proces uključe i vladine institucije. Danas u ovoj zemlji programe OJPS-a koordinira i vodi Ministarstvo pravde Kanade.¹³² Kao što je već navedeno, u svakoj od 13 kanadskih provincija i teritorija djeluje po jedna organizacija¹³³ zadužena za provođenje aktivnosti OJPS-a. Sve ove organizacije jednim dijelom se finansiraju iz sredstava ministarstva, a drugim dijelom putem niza fondova, čiji se prihodi prikupljaju od kamata po tekućim računima advokata.¹³⁴ U nekim slučajevima, kao što je npr. Odbor za pravne usluge Northwest Territories, ove organizacije pružaju i usluge pravne pomoći.

128 Karlheinz Durr, Vedrana Spajić-Vrkaš i Isabel Ferreira Martins, *Učenje za demokratsko građanstvo Europi* (Zagreb: Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2002), 26.

129 Ibid.

130 Ibid., str. 50–51.

131 Taslima Yasmin, „Legal Education”, fusnota 3, *supra*.

132 Department of Justice Canada, PLEI, fusnota 11, *supra*.

133 Iako je većinom riječ o nevladinim organizacijama, u nekim kanadskim provincijama, poput Ontarija, ovu su ulogu preuzele pravne klinike, odnosno Odbor pravnih usluga pri Ministarstvu pravde, kao što je to slučaj sa Northwest Territories. Više informacija na web-stranicama spomenutih organizacija: Community Legal Education Ontario, „Home”, dostupno na: <http://www.cleo.on.ca/english/index.htm> (stranica posjećena 29. septembra 2011); Department of Justice Northwest Territories, „Legal Aid”, dostupno na: <http://www.justice.gov.nt.ca/legalaid/index.shtml> (stranica posjećena 12. decembra 2011).

134 Riječ je o posebnom sistemu u kome advokati depozite klijenata prebacuju na posebne kamatonosne račune (*interest-bearing*), a sredstva od prikupljenih kamata se usmjeravaju za finansiranje različitih programa. Više informacija na: The Free Dictionary by Farlex, „Interest on Lawyers Trust Account”, dostupno na: <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Interest+on+Lawyers+Trust+Account> (stranica posjećena 22. decembra 2011).

Pored toga, aktivnosti OJPS-a razvija i provodi i samo Ministarstvo pravde, kao i „široki spektar partnerskih ili posredničkih organizacija podržanih kroz različite programe koje Ministarstvo finansira kako bi razvile i osigurale aktivnosti i alate za zajednice”.¹³⁵ Ove organizacije podržavaju i provincijska ministarstva pravde, provincijske pravne fondacije i druge organizacije.¹³⁶ Kanadsko Ministarstvo pravde, pored toga, i samostalno radi na razvoju obrazovnih i informativnih materijala o pravnom sistemu i pravima građana, a pomaže i drugim organizacijama čiji su projekti i programi u određenoj mjeri usmjereni na OJPS.¹³⁷ U cijeli je sistem uključena i veća grupa aktera, poput obrazovnih i pravosudnih ustanova, te različitih društvenih grupa, koje većinom rade u saradnji sa većim organizacijama, poput spomenutih provincijskih, kako bi se povećala efikasnost programa OJPS-a.¹³⁸ Uz sve to, važno je napomenuti da je prije dvije godine usvojena i nova politika o OJPS-u kako bi se tekuće aktivnosti ovog ministarstva koje se odnose na OJPS uskladile sa njegovim aktuelnim ciljem „da osigura da je pravni sistem Kanade dostupan, efikasan i pravičan”, te kako bi se preko Ministarstva usmjerio daljnji razvoj obrazovanja i informiranja javnosti o pravnom sistemu.¹³⁹ Ovakve politike otjelovljuju neke od ključnih principa koji leže u osnovi programa OJPS-a, poput pružanja pravnih informacija na razumljivom jeziku u obliku koji je usmjeren na korisnika i uz uvažavanje potreba različitih ciljnih i ugroženih grupa, te značaja uloge vlasti na nižim nivoima u implementaciji programa i projekata iz ove oblasti.

Obrazovanje javnosti o pravnom sistemu u Sjedinjenim Američkim Državama počelo je nešto kasnije, krajem 70-ih godina prošlog vijeka, kada se javio povećan interes za reformom studija društvenih nauka i građanskog obrazovanja.¹⁴⁰ Taj razvojni proces OJPS-a kulminirao je donošenjem Law-Related Education Act-a iz 1978. godine, čije temeljne principe danas reflektiraju i različiti propisi Odjela za obrazovanje američke vlade.¹⁴¹ Danas u ovoj zemlji postoji čitav spektar različitih organizacija i vladinih inicijativa koje provode ovu vrstu programa. Naprimjer, Krivični odjel za maloljetnike i prevenciju delinkvencije (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention) imao je program OJPS-a¹⁴², čija je osnovna namjena da mlade ljude pouči o zakonima, pravnom sistemu i fundamentalnim vrijednostima ustavne demokratije¹⁴³, a danas se iz njegovih fondova finansiraju različite organizacije koje se bave

135 Department of Justice Canada, PLEI, fusnota 11, *supra*.

136 Loise E. Gander, „The changing face of Public Legal Education in Canada”, str. 5, fusnota 4, *supra*.

137 Department of Justice Canada, PLEI, fusnota 11, *supra*.

138 A. McChesney, *PLEI Provided by Intermediaries: Does Widespread Access Mean „Equal Access”?* Department of Justice Canada (1997); prema: Loise E. Gander, „The changing face of Public Legal Education in Canada”, str. 5, fusnota 4, *supra*.

139 Department of Justice Canada, PLEI, fusnota 11, *supra*.

140 American Bar Association, „Law-Related Education History”, fusnota 17, *supra*.

141 Division for Public Education, American Bar Association, „Law-Related Education Network”, fusnota 15, *supra*.

142 U dokumentu se koristi termin *Law-related education*. Više informacija u: The Audit Division, *Semiannual Report to Congress April 1, 1997 - September 30, 1997*, USDOJ/OIG, (1997): 20, dostupno na: <http://www.justice.gov/oig/semiannual/9709/sa972p3.htm#Significant%20Audit%20Products> (stranica posjećena 20. oktobra 2011).

143 Ibid.

OJPS-om.¹⁴⁴ Osim toga, Američka advokatska komora (American Bar Association) ima poseban odjel za OJPS (Division for Public Legal Education), koji surađuje sa drugim organizacijama na nacionalnom nivou s ciljem educiranja što većeg broja građana, posebno mladih ljudi, kroz predavanja u obrazovnim ustanovama.¹⁴⁵

Pored spomenutih primjera država u kojima su u manjoj ili većoj mjeri postavljeni institucionalni temelji za obrazovanje u ovom domenu, vrijedi spomenuti i primjer zemlje u kojoj su zajedničke inicijative vlade i nevladinog sektora dovele do stvaranja veoma zanimljivog modela OJPS-a. Naime, Odjel za ustavna pitanja u Ujedinjenom Kraljevstvu u januaru 2006.¹⁴⁶ osnovao je Operativnu grupu za podršku i obrazovanje javnosti o pravnom sistemu, čiji su članovi, pored predstavnika različitih nevladinih organizacija, bili i predstavnici vladinih institucija i agencija, stručnjaci iz područja savjetovanja i obrazovanja, građanskih i drugih volonterskih grupa i organizacija za ravnopravnost.¹⁴⁷ Ključna preporuka izvještaja Operativne grupe jeste da je neophodno kreirati novu nezavisnu agenciju, odnosno centar, čiji bi zadatak upravo bio provođenje strategije koja je u njemu definirana jer je OJPS previše široko područje, koje postojeće organizacije (vladine i nevladine) ne bi mogle preuzeti na sebe.¹⁴⁸ Operativna je grupa u izvještaju navela da je za kreiranje ovakvog centra za OJPS, sa odgovarajućim nadležnostima, potrebno značajno vrijeme, te je kao prelazno rješenje predložila uspostavljanje neprofitne organizacije koja će pokrenuti aktivnosti u oblasti OJPS-a. Takav centar, odnosno agencija, do sada nije uspostavljen, ali već naredne godine osnovan je Plenet¹⁴⁹, mreža organizacija i pojedinaca koji se bave pitanjima OJPS-a. Njih je inicijalno finansiralo Ministarstvo pravde Ujedinjenog Kraljevstva, a dobivali su podršku i iz donatorskih sredstava.¹⁵⁰ Tokom 2011. godine aktivnosti ove mreže rezultirale su osnivanjem nezavisne fondacije pod nazivom Law for Life: The Foundation for Public Legal Education, koju finansiraju pojedinci i drugi donatori.¹⁵¹ Rad fondacije prvenstveno se ogleda u promoviranju dobrih praksi u obrazovanju javnosti o pravnom sistemu, ali i u osiguravanju prostora za praktičare i istraživače kako bi mogli razmjenjivati informacije i ideje, te u povećavanju svijesti o potrebi i vrijednosti OJPS-a. Pored toga, komisije ove fondacije rade na istraživanju i pružanju podrške pilot projektima iz ove oblasti, a trenutno je u toku izgradnja aktivne mreže praktičara iz oblasti OJPS-a, koja će osigurati njihovu međusobnu podršku, te poticati saradnju i razvoj novih inicijativa.¹⁵² Upravo

144 Npr. organizacija Youth for Justice, koja predstavlja konzorcij od pet nacionalnih organizacija koje provode aktivnosti na educiranju mladih o pravnom sistemu. Za više informacija vidjeti: Youth for Justice, „About YFJ”, dostupno na: <http://www.youthforjustice.org/> (stranica posjećena 16. novembra 2011).

145 Odjel za OJPS Američke advokatske komore jedna je od pet organizacija koje čine konzorcij Youth for Justice. Za više informacija vidjeti: Ibid.

146 PLEAS Task Force, *Developing capable citizens*, str. 4, fusnota 8, *supra*.

147 Ibid.

148 Ibid., str. 25.

149 Eng. *Public Legal Education Network*.

150 Plenet, „About Us”, dostupno na: <http://www.plenet.org.uk/about-us/> (stranica posjećena 27. oktobra 2011).

151 Ibid.

152 Ibid.

primjer Ujedinjenog Kraljevstva ukazuje na značaj saradnje vladinih institucija i nevladinih organizacija u razvoju efikasnih i dugotrajnih programa OJPS-a.

Na kraju, primjer Australije pokazuje kako je moguće organizirati efikasan sistem OJPS-a u složenim, federalnim državama, uz maksimalno korištenje kombinacije javnih sredstava i privatnih donacija. Naime, Ured državnog pravobranitelja¹⁵³ administrira program pravnih usluga u lokalnoj zajednici, koje pružaju pravni centri kao ključne komponente sistema pravne pomoći. Osim pravne pomoći, centri pružaju i informacije i edukaciju o širokom rasponu pravnih tema. Njih kroz ovaj program finansira australaska vlada, a djelimično se finansiraju i iz sredstava donatora.¹⁵⁴ Iako većina ovih centara pokriva širok raspon pravnih tema, u skladu sa potrebama njihovih klijenata, australaska vlada finansira i pojedine centre koji su specijalizirani za određena pravna pitanja ili ciljne grupe.¹⁵⁵ Osim toga, pojedine agencije na nivou federalnih jedinica imaju i posebne strateške dokumente kojima se određuju potrebe, mehanizmi i aktivnosti obrazovanja javnosti o pravnom sistemu. Naprimjer, Pravna pomoć Queenslanda (vladina agencija) ima vlastitu Strategiju obrazovanja o pravnom sistemu u zajednici,¹⁵⁶ čiji je osnovni cilj osigurati da programi obuhvate prioritetne ciljne grupe i pravne probleme. Kako se navodi u Strategiji, OJPS predstavlja temelj posvećenosti Nacionalnom sporazumu o partnerstvu u pružanju pravnih usluga¹⁵⁷, a sama agencija ima leadersku ulogu u sistemu saradnje sa nizom drugih agencija, čiji je cilj da se izbjegne dupliranje napora i usluga u ovom sektoru koji ima ograničene resurse.¹⁵⁸

6.3. Inicijative i potencijali OJPS-a u zemljama regije

Zemlje iz regije, poput Hrvatske i Srbije, mogu se ubrojati u grupu zemalja čiji su modeli obrazovanja građana o pravnom sistemu nedovoljno organizirani i koordinirani. Oni se izvode ponajprije putem predmeta građansko obrazovanje, odnosno predmeta kojima se promoviraju

153 Eng. Australian Government Attorney-General's Department.

154 Vidjeti, npr., HIV/AIDS Legal Centre, „Donations”, dostupno na: <http://www.halc.org.au/volunteers.html> (stranica posjećena 26. novembra 2011).

155 Australian Government Attorney-General's Department, „Community Legal Services Program”, fusnota 106, *supra*.

156 Eng. *Community Legal Education*.

157 Spomenuti Nacionalni sporazum potpisan je između australskog Commonwealtha i država i teritorija kako bi se olakšale reforme u sektoru pravne pomoći i omogućio pristup pravdi za ugrožene Australce, i to kroz pružanje usluga pravne pomoći. Među općim principima ovog sporazuma su i usmjeravanje nadležnih službi na preventivno djelovanje, ranu intervenciju i usluge rješavanja sporova, te osiguranje svih preventivnih usluga kao i usluga pravne edukacije, savjetovanja, pomaganja i zagovaranja. Vidjeti: Council of Australian Governments, *National Partnership Agreement on Legal Assistance Services*, 2010, str. A–13, dostupno na: http://www.federalfinancialrelations.gov.au/content/national_partnership_agreements/Other/Legal_Assistance_Services_NP.pdf (stranica posjećena 4. oktobra 2011).

158 Legal Aid Queensland, „Community Legal Education Strategy: National Partnership Agreement on Legal Assistance Services Initiative”, (2011): 1, dostupno na: <http://www.legalaid.qld.gov.au/Documents/cle-strategy-2011.pdf> (stranica posjećena 14. novembra 2011).

i unapređuju građanstvo i ljudska prava, mada ne treba izostaviti ni različite inicijative i aktivnosti vladinih institucija i nevladinih organizacija, koje su, ipak, čini se, najčešće usmjerene na pružanje informacija i educiranje o ljudskim pravima.

Ministarstvo obrazovanja, znanosti i športa Republike Hrvatske najavilo je uvođenje predmeta građansko obrazovanje u nastavni program od školske 2011/2012 godine. Osim toga, isto ministarstvo finansira i rad različitih udruženja koja provode programe neformalnog obrazovanja, među kojima su i Centar za zdravo odrastanje „Idem i ja”, te DIM – Udruga za građansko obrazovanje i društveni razvoj,¹⁵⁹ koji provode različite edukativne aktivnosti u području ljudskih prava i građanskog obrazovanja. Prostora za djelovanje u oblasti OJPS-a ima i u okviru programa besplatne pravne pomoći. Naime, Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći Hrvatske definira pružanje općih pravnih informacija kao oblik primarne pravne pomoći.¹⁶⁰

U Hrvatskoj određene aktivnosti koje se odnose na informiranje i obrazovanje javnosti o pravnom sistemu poduzima i Ured pučkog pravobranitelja, kao državna institucija nadležna za promoviranje i zaštitu ljudskih prava.¹⁶¹ S obzirom na to da ovaj ured predstavlja središnje tijelo nadležno za suzbijanje diskriminacije, među njegovim aktivnostima posebno se ističe edukacija iz ovog područja. U tom kontekstu, ovaj ured obavlja aktivnosti edukacije ključnih aktera u području suzbijanja diskriminacije, upoznavanja javnosti sa sadržajem novog Zakona i mehanizmima zaštite od diskriminacije, širenja svijesti o potrebi suzbijanja diskriminacije među mladima itd.¹⁶² Određene aktivnosti na promociji ljudskih prava, kao jednom od segmenata OJPS-a, provodi i Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, koji poduzima različite aktivnosti u ovom domenu, poput promotivne kampanje za suzbijanje trgovine ljudima a pruža i informacije o institucijama u Hrvatskoj nadležnim za ova pitanja.

Pored toga, određeni elementi informiranja i educiranja javnosti o pravnom sistemu prisutni su, npr., i u općim informacijama o sistemu sudske vlasti u Hrvatskoj, koje su pregledno navedene na stranici Vrhovnog suda Hrvatske, zajedno sa ključnim informacijama o ulogama i nadležnostima različitih sudova, ali i linkovima na različite pravne akte.¹⁶³ Ipak, treba imati na

159 Ministarstvo obrazovanja, znanosti i športa RH, *Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o financijskoj potpori projektima udruga u području izvaninstitucionalnoga odgoja i obrazovanja djece i mladih u školskoj godini 2010/2011*, ur. broj: 533-12-10-0003, klasa: 007-02/10-04/00003, 8. decembra 2010, dostupno na: <http://public.mzos.hr/fgs.axd?id=17347> (stranica posjećena 16. novembra 2011).

160 Hrvatski sabor, *Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći*, ur. broj: 71-05-03/1-08-2, klasa: 011-01/08-01/45, usvojen 16. maja 2008. godine, Opće odredbe, član 4, stav 2, dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_05_62_2098.html (stranica posjećena 16. novembra 2011).

161 Ured pučkog pravobranitelja, „O Uredu pučkog pravobranitelja”, dostupno na: <http://www.ombudsman.hr/hr/o-puckom-pravobranitelju.html> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

162 Više informacija na: Ured pučkog pravobranitelja, „Aktivnosti pučkog pravobranitelja kao središnjeg tijela nadležnog za suzbijanje diskriminacije”, dostupno na: <http://www.ombudsman.hr/hr/aktivnosti.html> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

163 Više informacija na: Vrhovni sud Republike Hrvatske, „Sudbena vlast”, dostupno na: <http://www.vsrh.hr/EasyWeb.asp?pcpid=30> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

umu da je u pravilu riječ o općim informacijama koje građanima ne omogućavaju bolje razumijevanje pojedinih zakona ili samih sudskih procesa.

U Srbiji je građansko obrazovanje uvedeno u prvi razred srednje i prvi razred osnovne škole¹⁶⁴ još 2001/2002. godine, a u sve razrede osnovnih i srednjih škola uvedeno je, kao jedan od izbornih predmeta¹⁶⁵, 2006/2007. godine¹⁶⁶, kada je Ministarstvo prosvete Republike Srbije u cijeli proces uključilo i nevladine organizacije, među kojima i organizaciju Građanske inicijative, koja je učestvovala u razvoju nastavnog plana i programa, te održala različite treninge za nastavnike.¹⁶⁷

Pored toga, Ministarstvo pravde Republike Srbije na svojoj web-stranici nudi određene informacije namijenjene obrazovanju šire javnosti, poput publikacije „Kako se pripremiti za suđenje”.¹⁶⁸ Istovremeno, Zaštitnik građana (Ombudsman) u Srbiji među svojim nadležnostima ima i obrazovanje građana, ali i zaposlenih u organima uprave o ljudskim pravima i mehanizmima zaštite.¹⁶⁹ Među aktivnostima ove institucije u tom smislu posebno se ističe rad na promoviranju dječijih prava, u okviru kojeg je uspostavljena i posebna web-stranica namijenjena djeci i mladima. Ovaj veoma korisan resurs nudi informacije o pravima djece u različitim situacijama poput prava na zaštitu zdravlja, prava u školi, u roditeljskom domu, ali i linkove na web-stranice različitih vladinih institucija i nevladinih organizacija koje se bave ovim pitanjima. Pored toga, na stranici je ponuđena i mogućnost postavljanja pitanja o konkretnim problemima u vezi sa pravima djeteta i njihovim kršenjem.¹⁷⁰

Aktivnosti pravosudnih organa Srbije, slično kao i u Hrvatskoj, uglavnom su ograničene na pružanje općih informacija o nadležnostima sudova, kao i kontakt informacija, u okviru čega se, npr., na web-stranici Vrhovnog kasacionog suda Republike Srbije nude linkovi na web-stranice domaćih i međunarodnih pravosudnih institucija, kao i drugi informativni podaci o radu suda.¹⁷¹

164 Građanske inicijative, „Program građanskog obrazovanja”, fusnota 113, *supra*.

165 Od tada predmet građansko obrazovanje ima tzv. status obaveznog izbornog predmeta, koji podrazumijeva da učenici imaju obavezu izbora jednog od dva predmeta, a to su građansko ili vjersko vaspitanje. Tamara Džamonja-Ignjatović, Aleksandar Baucal i Radmila Radić-Dudić, „Građansko vaspitanje u osnovnim i srednjim školama u Srbiji – evaluativna studija”, FPN Godišnjak 2009, V dio Istraživanja, (2009): fusnota 27, str. 712, dostupno na: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/05/42-dr-Tamara-D%C5%BEamonja-Ignjatovi%C4%87-dr-Aleksandar-Baucal-Radmila-Radi%C4%87-Dudi%C4%87-Gra%C4%91ansko-vaspitanje-u-osnovnim-i-srednjim-%C5%A1kolama-u-Srbiji-evaluativna-studija.pdf> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

166 Građanske inicijative, „Program građanskog obrazovanja”, fusnota 113, *supra*.

167 Ibid.

168 Za više informacija vidjeti: Osnovni sud u Vršcu, „Kako se pripremiti za suđenje”, dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/images/kako%20se%20pripremiti%20za%20sudjenje.pdf> (stranica posjećena 16. novembra 2011).

169 Zaštitnik građana (Ombudsman) Republike Srbije, „O zaštitniku građana”, dostupno na: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/zastitnik-i-gradjani/o-zastitniku-gradjana> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

170 Zaštitnik građana (Ombudsman) Republike Srbije, „Prava deteta: Početna stranica”, dostupno na: <http://www.pravadeteta.rs/sr.html> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

171 Vrhovni kasacioni sud Republike Srbije, „Početna stranica”, dostupno na: <http://www.vk.sud.rs/pocetna.html> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

6.4. Inicijative i potencijali OJPS-a u Bosni i Hercegovini

Ni u našoj zemlji ova vrsta obrazovanja nije realizirana na sistemskim osnovama, pa različite institucije i organizacije poduzimaju različite, uglavnom nekoordinirane aktivnosti na informiranju i obrazovanju javnosti u ovoj oblasti. Važno je istaći da većina tih aktivnosti predstavlja pojedinačne inicijative, koje se organiziraju po ad hoc principu, ali postoje i projekti na kojima vladin i nevladin sektor međusobno sarađuju. Takav je, npr., projekat Mediacentra Sarajevo, čiji je cilj, između ostalog, bio da se kod učenika poboljša razumijevanje i znanje o pravosudnim institucijama u Bosni i Hercegovini kroz direktan angažman predstavnika pravosuđa – sudija i tužilaca – u edukativnim aktivnostima u osnovnim i srednjim školama.¹⁷² Organizacije i institucije koje se bave nekim oblikom obrazovanja javnosti o pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini su brojne. U nastavku studije nudimo ilustrativni pregled inicijativa i aktivnosti OJPS-a u Bosni i Hercegovini, čiji su nosioci različite grupe aktera.

Vladine institucije – Različite vladine institucije rade na obrazovanju javnosti o različitim aspektima pravnog sistema. Jedan od primjera tog rada je i saradnja Ministarstva pravde BiH, Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, te Agencije za ravnopravnost spolova BiH na publikaciji pod nazivom „Da li ste upoznati sa Vašim pravima?“.¹⁷³ Ministarstva pravde, te udruženja sudija na državnom i entitetskom nivou zajedno su, sa Visokim sudskim i tužilačkim vijećem, projektom USAID JSDP-a i uz podršku Odjela za međunarodni razvoj Vlade Velike Britanije (DFID), izradili i Strategiju za brigu o korisnicima sudova u Bosni i Hercegovini, čiji je jedan od ciljeva unaprijediti pristup pravdi kroz otvorenost suda i informiranost građana, ali i zadobiti i održavati osjećaj povjerenja u sudove u Bosni i Hercegovini. Strategija podrazumijeva programe informiranja prije, tokom i nakon sudskog postupka, osiguravanje unutrašnjih i vanjskih oznaka suda, izradu mehanizama za komuniciranje sa građanima i medijima itd.¹⁷⁴

Iako ključne riječi navedene u Strategiji za brigu o korisnicima sudova u Bosni i Hercegovini nisu direktno povezane sa obrazovanjem javnosti, spomenuti strateški cilj i programi ostavljaju prostora za uključivanje i segmenta obrazovanja, naročito imajući u vidu da je

172 Projekat je realiziran pod nazivom „Podrška pravosuđu BiH: obrazovanje učenika i komunikacija sa lokalnim zajednicama“, u periodu decembar 2010. – juni 2011. Više informacija o projektu na: Mreža pravde u BiH, „Podrška pravosuđu BiH“, fusnota 72, *supra*.

173 Ministarstvo pravde BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Agencija za ravnopravnost spolova BiH, „Da li ste upoznati sa Vašim pravima?“, (2008), dostupno na: <http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Publikacije/Da%20li%20ste%20upoznati%20sa%20Vasim%20pravima.pdf> (stranica posjećena 17. oktobra 2011).

174 Radna grupa za izradu strategije za brigu o korisnicima sudova u BiH, *Strategija za brigu o korisnicima sudova u BiH*, (2006): 32, dostupno na: <http://www.hjpc.ba/pr/preleases/pdf/Strategija%20za%20brigu%20o%20korisnicima%20sudova%20u%20BiH%20%28BOS%29.pdf> (stranica posjećena 20. oktobra 2011); i intervju putem mejla sa Amrom Jašarević, zamjenicom direktora Sekretarijata VSTV-a (27. novembra 2011). Pismeni odgovori u arhivi autorice.

osiguranje provođenja ove strategije jedan od strateških programa Strategije za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini, čija je implementacija upravo u toku.¹⁷⁵ Strategija za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini kao jednu od dugoročnih aktivnosti predviđa povećanje nivoa dostupnosti informacija o organizaciji i radu sudova i tužilaštava u Bosni i Hercegovini za širu javnost.¹⁷⁶ Iako se tako definiran fokus čini ograničenim iz perspektive općih ciljeva OJPS-a, Niko Grubešić, pomoćnik ministra pravde BiH, smatra da upravo ove strategije, zajedno sa Komunikacijskom strategijom Ministarstva pravde BiH, mogu predstavljati osnovu za sistemsko uvođenje programa OJPS-a u Bosni i Hercegovini¹⁷⁷.

Pojedinačne inicijative institucija vlasti, koje u određenoj mjeri podrazumijevaju educiranje javnosti o nekom dijelu pravnog sistema, uistinu su brojne i fragmentirane, pa ćemo spomenuti još i to da aktuelna regulativa u oblasti pružanja besplatne pravne pomoći omogućava i određeni, premda ograničeni angažman u domenu OJPS-a.¹⁷⁸ Adisa Hadžić iz Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici¹⁷⁹ i Mirsada Hasečić, pomoćnica načelnika za opću upravu općine Ilidža¹⁸⁰ istakle su da njihove institucije kroz besplatnu pravnu pomoć pružaju i usluge informiranja građana, naravno, u granicama njihovih mogućnosti, kako u smislu ljudskih tako i finansijskih kapaciteta.¹⁸¹ Naime, u ovim se službama, u skladu sa potrebama građana, pružaju različite pravne informacije i savjeti specifični za problem konkretne osobe koja traži pravnu pomoć¹⁸², ali i informacije o tome odakle da krenu u ostvarivanje svojih prava, odnosno koja je institucija nadležna za koja pitanja i kome najprije treba da se obrate.¹⁸³ Obje naše sagovornice složile su se da su potrebe za takvim

175 Ministarstvo pravde BiH, *Strategija za reformu sektora pravde u BiH za period od 2008. do 2012. godine*, (juni 2006): 34, dostupno na: http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Projekti/SRSP_u_BiH_-_BJ.pdf (stranica posjećena 17. oktobra 2011).

176 Ibid.

177 Lični intervju sa Nikom Grubešićem, pomoćnikom ministra pravde za strateško planiranje, koordinaciju pomoći i evropske integracije (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

178 Zakoni koji reguliraju ovu problematiku usvojeni su u Distriktu Brčko, Republici Srpskoj (Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći RS-a), te u pet kantona Federacije BiH (Tuzlanski, Zeničko-dobojski, Zapadnohercegovački, Posavski kanton i Kanton Sarajevo). Za više informacija pogledati Nurko Pobrić i Rebeka Kotlo (ur.), „Pristup pravdi u Bosni i Hercegovini: Besplatna pravna pomoć: Poseban osvrt na Hercegovačko-neretvanski kanton”, Centar za ljudska prava u Mostaru (2011): 37, dostupno na: http://www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/Besplatna%20pravna%20pomocHRC.pdf (stranica posjećena 2. februara 2012) i Skupština Kantona Sarajevo, „Nacrt Zakona o pružanju besplatne pravne pomoći”, dostupno na: <http://skupstina.ks.gov.ba/node/3009> (stranica posjećena 2. februara 2012).

179 Telefonski intervju sa Adisom Hadžić, stručnom saradnicom za krivični postupak Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

180 Telefonski intervju sa Mirsadam Hasečić, pomoćnicom načelnika za opću upravu općine Ilidža, u čijoj je nadležnosti i pružanje pravne pomoći (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

181 Adisa Hadžić ističe da se povećanje ljudskih kapaciteta ne može očekivati bez povećanja finansijskih. Telefonski intervju sa Adisom Hadžić, stručnom saradnicom za krivični postupak Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

182 Telefonski intervju sa Mirsadam Hasečić, pomoćnicom načelnika za opću upravu općine Ilidža, u čijoj je nadležnosti i pružanje pravne pomoći (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

183 Telefonski intervju sa Adisom Hadžić, stručnom saradnicom za krivični postupak Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

angažmanom daleko veće. Važno je istaći i to da je ovaj aspekt pravne pomoći uključen i u aktuelne prijedloge nove regulative u ovoj oblasti. Naime, Nacrt zakona o besplatnoj pravnoj pomoći u Bosni i Hercegovini iz oktobra 2011. godine,¹⁸⁴ između ostalog, utvrđuje da se besplatna pravna pomoć ostvaruje kao pravo na opće informacije o pravima i obavezama, koje se daje svim osobama „bez obzira na ispunjavanje uslova propisanih ovim zakonom“. Takva formulacija otvara prostor za aktivnosti u domenu podizanja svijesti, pružanja informacija, pa i obrazovanja građana, odnosno šire javnosti. Ipak, sudeći prema dosadašnjim iskustvima, potrebno je učiniti još mnogo napora kako bi se potencijal ovog mehanizma OJPS-a u Bosni i Hercegovini u potpunosti iskoristio.

Vrijedi istaći, u istom kontekstu, i Instituciju ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH, koja, u skladu sa svojom obavezom promoviranja ljudskih prava, nastoji, u najvećoj mjeri putem medija, informirati javnost o različitim zakonskim rješenjima i međunarodnim standardima u ovoj oblasti, kao i o ulogama ove institucije u zaštiti ljudskih prava. Pored toga, u saradnji sa međunarodnim organizacijama, uposlenici Institucije ombudsmena/ombudsmana BiH provode i specifične programe poput projekta „Ombudsman u vašoj školi“, koji se već dvije godine implementira u saradnji sa organizacijom Save the Children Norway.¹⁸⁵

Pravosudne institucije – U okviru svojih redovnih aktivnosti pravosudne institucije, u manjoj ili većoj mjeri, obuhvataju i segmente OJPS-a, te je, npr., Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH 2006. godine pokrenulo kampanju informiranja¹⁸⁶, s ciljem pružanja informacija široj javnosti o ulozi ovog pravosudnog tijela, kao i o procesima reforme pravosuđa. Svakako ne treba zaboraviti ni web-stranicu www.pravosudje.ba, koja nudi korisne informacije, kao što su indeks pravnih pojmova sa objašnjenjima ili adresar pravosudnih institucija u Bosni i Hercegovini. S druge strane, kada je riječ o pojedinačnim sudovima, njihove dosadašnje aktivnosti uglavnom su bile usmjerene na pružanje općih informacija. Tako se, npr., na stranici Općinskog suda u Sarajevu mogu naći informacije o samom sudu, nadležnostima i organizaciji, pa i o relevantnim zakonskim aktima¹⁸⁷. Kao što je slučaj i u susjednim zemljama, ni sudovi u Bosni i Hercegovini ne nude dodatna pojašnjenja koja bi korisnicima pomogla da bolje razumiju određene zakonske akte ili da se nose sa različitim pravnim problemima sa kojima se susreću u svakodnevnom životu.

Obrazovne institucije – S temama relevantnim za OJPS učenici se najčešće upoznaju putem predmeta građansko obrazovanje, mada su određene vrste edukacije predviđene i

184 Ministarstvo pravde BiH, *Nacrt zakona o besplatnoj pravnoj pomoći*, član 5, stavovi 1 i 2 (oktobar 2011), dostupno na: <http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Javne%20konsultacije/Zakoni%20u%20procesu/2011/BPP%20finalna-%20bez%20obrazloženja.pdf> (stranica posjećena 09. februara 2011).

185 Lični intervju sa Eminom Halilović, pomoćnikom ombudsmena/ombudsmana BiH i šeficom Odjela za politička i građanska prava u Instituciji ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (Sarajevo, 24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

186 Naziv kampanje bio je „Nezavisno i efikasno pravosuđe“. Za više informacija vidjeti: VSTV, „Kampanja za javno informisanje“, fusnota 24, *supra*.

187 Više informacija dostupno na: Općinski sud u Sarajevu, „Početna stranica“, dostupno na: <http://www.oss.ba/?jezik=bos> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

planovima drugih nastavnih jedinica, poput npr. odjeljenske zajednice¹⁸⁸, te vanškolskim aktivnostima poput npr. projekta građanin.¹⁸⁹ Prema nedavno objavljenom istraživanju o znanjima i stavovima o ovom predmetu u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini¹⁹⁰, najveće zadovoljstvo predmetom, nastavnicima i udžbenikom, ali i najveće znanje iz ove oblasti pokazali su učenici iz Bosne i Hercegovine. Naravno, ove rezultate treba oprezno prihvatiti s obzirom na činjenicu da ovaj predmet tek treba biti uveden u Hrvatskoj, dok u Srbiji djeca mogu birati da li žele pohađati nastavu građanskog obrazovanja ili ne.¹⁹¹ Predmet građansko obrazovanje u Bosni i Hercegovini se izučava po jednu školsku godinu u osnovnoj i srednjoj školi, ali postoje određene razlike u zavisnosti od konkretnog nastavnog plana po kojem se nastava odvija.¹⁹² Kako je pojasnila Ivana Kešić iz Civitasa, organizacije koja je pokrenula inicijativu za razvoj programa građanskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini¹⁹³, u osnovnim i srednjim školama koje rade po nastavnom planu i programu (NPP) na bosanskom i srpskom jeziku, građansko obrazovanje izučava se kao zaseban predmet. U osnovnim je školama zaseban predmet uveden zajedničkom jezgrom, a uvođenjem novog devetogodišnjeg nastavnog plana i programa (NPP) za osnovne škole takav status predmeta potvrđen je u Republici Srpskoj, Distriktu Brčko, Zeničko-dobojskom kantonu, Kantonu Sarajevo i Unsko-sanskom kantonu. Osnovne škole koje rade prema nastavnom planu i programu na hrvatskom jeziku sadržaje iz oblasti građanskog obrazovanja izučavaju na satu odjeljenskog vijeća i interdisciplinarno, dok je u srednjim školama predviđen zaseban jednosemestralni predmet.¹⁹⁴

Međunarodne organizacije – Brojne međunarodne organizacije također su u okviru svojih programa i aktivnosti dale značajan doprinos obrazovanju javnosti o nekom od segmenata pravnog sistema. Neki od ilustrativnih primjera svakako su projekti i aktivnosti UNDP-ja BiH, kao što su publikacije/vodiči kroz institucije na entitetskim nivoima i na državnom nivou u Bosni i Hercegovini, koji sadrže i informacije o pravosudnim institucijama, kao i nedavno objavljeni Vodič kroz vanparnični postupak, koji je realiziran u saradnji sa VSTV-om.¹⁹⁵ Brojni su i projekti

188 U okviru časova odjeljenske zajednice u osnovnim školama u RS-u, od 4. do 9. razreda predviđeno je da učenici jedan čas godišnje uče o dječijim, odnosno ljudskim pravima. Za više informacija vidjeti: E-obrazovanje, Portal za obrazovanje Republike Srpske, „Nastavni plan i program”, dostupno na: <http://www.eobrazovanje.com/Osnovno/Pages/NastavniPlanIProgramOsnovnoObrazovanje.aspx> (stranica posjećena 11. novembra 2011).

189 Projekt građanin je jedna od aktivnosti koju provodi Civitas. Za više informacija vidjeti: Civitas, „Projekt građanin”, dostupno na: <http://civitas.ba/projekt-gradjanin/> (stranica posjećena 27. novembra 2011).

190 Vedrana Spajić-Vrkaš, „Znanja, stavovi o obrazovanju za građanstvo i politička kultura srednjoškolaca u BiH, Hrvatskoj i Srbiji”, IOC za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu (2011), dostupno na: http://www.human-rights.hr/attachments/588_CLJP-regionalna%20konferencija%20June11F.ppt (stranica posjećena 16. novembra 2011).

191 Više informacija u odjeljku *Inicijative i potencijali OJPS-a u zemljama regije*, u ovom izvještaju.

192 Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

193 Postojeće nastavne planove i programe razvili su domaći stručnjaci iz oblasti koje obrađuju nastavne jedinice ovog predmeta, a na inicijativu Civitasa. Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

194 Ibid.

195 UNDP, „Vodič za građane kroz institucije vlasti Federacije BiH”, drugo izdanje, (2003), dostupno na: <http://www.undp.ba/upload/publications/F%20BiH%20bos.pdf> (stranica posjećena 17. novembra 2011).

Misije OSCE-a u BiH¹⁹⁶, među kojima većina uključuje i informiranje javnosti i podizanje svijesti o određenom pravnom pitanju, poput Zakona o zabrani diskriminacije, krivičnih djela počinjenih iz mržnje i mnogih pitanja iz područja ljudskih prava. Pored toga, OSCE poduzima i aktivnosti upoznavanja vijeća roditelja i učenika sa Zakonom o obrazovanju i drugim pravnim normama koje određuju njihova prava i obaveze, te vodi brojne kampanje na podizanju svijesti o pravima određenih grupa unutar opće populacije. Vrijedi spomenuti i rad UNICEF-a, koji npr. provodi kampanju informiranja pod nazivom „Pravda za svako dijete”, ali i brojne druge aktivnosti poput edukacije i osposobljavanja mladih povratnika za tržište rada, te različite aktivnosti na promoviranju dječijih prava, u saradnji sa drugim međunarodnim i domaćim organizacijama, kao i nadležnim državnim institucijama i agencijama u Bosni i Hercegovini.¹⁹⁷

Nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini – Broj ovih institucija koje provode neki oblik educiranja javnosti o pravnom sistemu također je velik. Vaša prava, npr., kao jedan od ciljeva imaju i informiranje korisnika i edukaciju o zakonskoj regulativi, pravima i obavezama.¹⁹⁸ Primjer njihovog rada su informativne sesije sa „najrazličitijim kategorijama korisnika, kojima se na pojednostavljen način, te ponekad i uz prisustvo opštinskih zvaničnika ili drugih relevantnih gostiju pružaju informacije kako mogu ostvariti svoja prava u specifičnim slučajevima”.¹⁹⁹

Značajnu ulogu u obrazovanju javnosti o pravnom sistemu, posebno o ljudskim pravima, ima i Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, koji, prema riječima Živice Abadžić, generalne sekretarke Komiteta, u svim projektima ima obrazovnu komponentu.²⁰⁰ Među aktivnostima Helsinškog komiteta u BiH jesu i brojne publikacije namijenjene široj javnosti, Škola ljudskih prava za mlade, rad koordinatora za mlade i Omladinske grupe.²⁰¹ Vrijedi spomenuti i inicijativu Pravo ljudski, čije su aktivnosti usmjerene na promoviranje ljudskih prava putem prikazivanja različitih dokumentarnih filmova koji se bave ovom tematikom, kako u okviru godišnjeg festivala tako i kroz različite programe i radionice širom Bosne i Hercegovine, uključujući i saradnju sa školama u Bosni i Hercegovini.²⁰² Posebne inicijative za mlade dio su redovnih aktivnosti i Omladinske informativne agencije, koja, pored ostalog, nastoji promovirati spektar prava mladih ljudi, poput prava glasa, o čemu je vođena i posebna informativna kampanja uoči

196 Lični intervju sa predstavnicima Misije OSCE-a u BiH (Sarajevo, 29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

197 UNICEF BiH, „U sklopu projekta ‘Kultura za razvoj’ održane radionice u školama BiH: Kampanja protiv predrasuda”, dostupno na: http://www.unicef.org/bih/ba/media_18058.html (stranica posjećena 27. novembra 2011).

198 Organizacija Vaša prava se bavi pružanjem besplatne pravne pomoći širom Bosne i Hercegovine.

199 Vaša prava, „Vaša prava BiH: Kancelarije za besplatnu pravnu pomoć”, (juni 2006): 6, dostupno na: http://www.vasaprava.org/old/Documents/Magazin/Bilten_juni_2006_L.pdf (stranica posjećena 17. novembra 2011).

200 Lični intervju sa Živicom Abadžić, generalnom sekretarkom Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH (Sarajevo, 24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

201 Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, *Izvještaj o aktivnostima Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH (period januar – decembar 2009. godine)*, (2010): 3, dostupno na: <http://www.bh-hchr.org/Izvjestaji/IZVJESTAJ%20o%20aktivnostima%20HK%20BiH%20u%202009.%20godini.doc> (stranica posjećena 10. oktobra 2011).

202 Više informacija na: Pravo ljudski, „O nama”, dostupno na: http://www.pravoljudski.org/index.php?option=com_content&task=view&id=126&Itemid=44 (stranica posjećena 27. januara 2012).

izbora 2010. godine.²⁰³ Na kraju, važno je istaći i aktivnosti Antidiskriminacijskog programa, koji je koordinirao i podržao Fond „Otvoreno društvo BiH”, a u kojem partnerski saraduje devet nevladinih organizacija.²⁰⁴ Ovaj program, između ostalog, ima za cilj da doprinese boljem razumijevanju diskriminacije i njenih formi, kao i postojećih mehanizama zaštite od diskriminacije, među građanima Bosne i Hercegovine.²⁰⁵ Među planiranim aktivnostima tog programa jest i provođenje edukativne i informativne kampanje čiji je cilj da poveća svijest javnosti o problemima diskriminacije, odnosno da upozna građane sa postojanjem Zakona o zabrani diskriminacije u BiH.²⁰⁶

6.5. Neke specifičnosti programa OJPS-a za mlade

Mladima je, kao posebno osjetljivoj grupi za koju postoji veća vjerovatnoća da će iskusiti pravne probleme,²⁰⁷ potrebno posvetiti posebnu pažnju u kreiranju programa OJPS-a, tim više što je pred njima još mnogo godina života, tokom kojih će se u velikoj mjeri i svakodnevno susretati sa pravom. S obzirom na to da je riječ o osobama koje najčešće, naročito u našim uvjetima, još uvijek nisu potpuno prešle u svijet odraslih, niti u potpunosti napustile sigurnost porodičnog okruženja, aktivnosti OJPS-a namijenjene njima potrebno je prilagoditi njihovim interesima i potrebama, ali i olakšati pristup informacijama o pravnom sistemu kroz integriranje ove vrste edukacije u njihov svakodnevni život. Sličnog je mišljenja i naša sagovornica Adisa Zahiragić²⁰⁸, jedna od učesnica pilot projekta Mediacentra, koja ističe da je za mlade neophodno organizirati edukaciju koja je njima bliska, poput simulacija suđenja određenih slučajeva. Prema njenim riječima, slične aktivnosti organizirane su i u okviru projekta Mediacentra, a pokazalo se da su one mladima veoma interesantne, često i duhovite, pa su se oni rado uključili i preuzeli dodijeljene im uloge. Na taj način učenici su kroz za njih zanimljivu aktivnost dobili i određene informacije o pravnom sistemu Bosne i Hercegovine.

Neke od mogućih aktivnosti i mehanizama kojima se pravni sistem može približiti mladim ljudima jesu različiti štampani materijali i materijali u elektronskom obliku, predavanja u školama, na koledžima i univerzitetima, ali i posjeta pravosudnim institucijama, seminari na webu, simulacije suđenja, popularni teatar i mnoge druge. Zapravo, većina aktivnosti u ovoj

203 Lični intervju sa Samirom Mahmićem, projektnim koordinatorom u Omladinskoj informativnoj agenciji (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

204 Antidiskriminacijski program, „10. decembar – zvanična promocija AD programa”, dostupno na: <http://www.diskriminacija.ba/node/62> (stranica posjećena 22. decembra 2011).

205 Antidiskriminacijski program, „O AD programu”, dostupno na: <http://www.diskriminacija.ba/node/41> (stranica posjećena 22. decembra 2011).

206 Antidiskriminacijski program, „Edukativna i informativna kampanja”, dostupno na: <http://www.diskriminacija.ba/node/34> (stranica posjećena 22. decembra 2011).

207 Lisa Wintersteiger, „Young people's experience of law-related events”, str. 3, fusnota 29, *supra*.

208 Telefonski intervju sa Adisom Zahiragić, predsjednicom Udruženja žena sudija BiH i sudijom Kantonalnog suda u Sarajevu (24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

oblasti može se upotrijebiti i za kreiranje programa OJPS-a za mlade. Međutim, interesi mladih ljudi, posebno novih generacija, sežu i u druga područja. Tako je Služba za OJPS New Brunswicka na svojoj web-stranici²⁰⁹ kreirala i poseban resurs za mlade ljude, na kojem kroz interesantne sadržaje, poput kvizova i videoigara, mogu naučiti više o specifičnim pravnim temama koje ih se tiču. Osim toga, na stranici se mogu pronaći i brojni poster, leci i brošure sa specifičnim temama koje se tiču zakonskih prava i obaveza mladih. Pored toga, na web-stranicama različitih organizacija koje se bave OJPS-om, često postoji mogućnost da se informacije podijele na različitim društvenim mrežama. Na sličan način, državna advokatska komora Washingtona na svojoj web-stranici nudi i planove za podučavanje OJPS-a namijenjene nastavnicima u osnovnim i srednjim školama.²¹⁰

Ono što bi edukatori svakako trebali imati na umu jeste značaj osiguravanja aktivnog učešća mladih u procesu učenja.²¹¹ Da bi se izabrale efikasne metode unapređenja obrazovanja mladih o tome kako da se nose sa pravnim problemima, koja su njihova prava i obaveze i sl., neophodno je kontinuirano procjenjivati potrebe, te kreirati i usmjeravati usluge prema tim prepoznatim potrebama, uz evaluaciju na svakom stadiju procesa.²¹² Značaj evaluacije programa navodi i Ahmed Pjano iz Save the Children Norway²¹³, koji smatra da ovakvu vrstu obrazovnih programa treba planirati dugoročno, minimalno na period od tri godine, nakon kojeg bi se pristupilo dubinskoj evaluaciji postignutih efekata, a potom i usklađivanju programa sa dobivenim rezultatima, kako bi se odgovorilo stvarnim potrebama i stanju na terenu. Osim toga, naši ispitanici spominju i slijedeće faktore kao značajne za uspjeh programa namijenjenih informiranju, podizanju svijesti i obrazovanju o pravnom sistemu: jasni ciljevi, jasna ciljna grupa i samoodrživost²¹⁴, institucionalno rješenje i sveobuhvatan pristup²¹⁵, ali i kontinuitet edukacije.²¹⁶

209 Public Legal Education and Information Service of New Brunswick, „Home”, fusnota 98, *supra*.

210 Za više informacija vidjeti: Washington State Bar Association, „PLE Middle and High School Lesson Plans”, fusnota 112, *supra*.

211 American Bar Association, „How and where should LRE be taught? A Guide for Practitioners and Policymakers: Essentials of Law-Related Education”, (2003): 4, dostupno na: http://www.americanbar.org/content/dam/aba/publishing/insights_law_society/lre_essentials.authcheckdam.pdf (stranica posjećena 4. oktobra 2011).

212 Lisa Wintersteiger, „Young people's experience of law-related events”, str. 11, fusnota 29, *supra*.

213 Telefonski intervju sa Ahmedom Pjanom, program menadžerom/savjetnikom CRG-a u Save the Children Norway, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu (29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

214 Lični intervju sa predstavnicima Misije OSCE-a u BiH (Sarajevo, 29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

215 Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

216 Telefonski intervju sa Cvijanom Jovanovićem, načelnikom Odjeljenja za srednje obrazovanje pri Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

7. Nedostaci postojećih programa i aktivnosti OJPS-a u Bosni i Hercegovini

Organizacije i institucije koje u našoj zemlji rade na problematici obrazovanja javnosti o nekom od segmenata pravnog sistema uistinu su brojne. Međutim, uprkos pravoj kakofoniji aktivnosti i projekata u ovoj oblasti, može se zaključiti da OJPS u Bosni i Hercegovini još nije dovoljno razvijen. Naime, on nedovoljno obuhvata mnoge važne aspekte prava i pravnog sistema općenito, poput porodičnog prava, prava iz područja radnih odnosa, socijalne zaštite itd. Pritom treba uzeti u obzir činjenicu da je većina trenutnih aktivnosti OJPS-a u Bosni i Hercegovini usmjerena na obrazovanje u području ljudskih prava, mada se procjenjuje da su i one nedovoljne. Pored toga, stječe se dojam da je riječ o aktivnostima koje nisu međusobno usklađene i koordinirane. Takvu ocjenu generalno potvrđuju i naši sagovornici.

7.1. OJPS i školski sistem

Navedena konstatacija posebno je relevantna kada je riječ o predmetu građansko obrazovanje u osnovnim i srednjim školama. Iako po prirodi stvari školska djeca i omladina predstavljaju ciljnu grupu koju je, kroz obrazovni sistem, možda i najlakše obuhvatiti ovim programima, dosadašnja iskustva u tom domenu nisu obećavajuća. U Civitasu ističu da, iako je pravni sistem jedna od tema koje se obrađuju u okviru ovog predmeta²¹⁷, postojeće aktivnosti nisu dovoljne jer izostaje trajno institucionalno rješenje, međusobna saradnja nadležnih institucija i organizacija, te dosljednost u provođenju aktivnosti u domenu pružanja informacija o pravnom sistemu.²¹⁸ Daria Duilović, šefica Odsjeka za koordinaciju obrazovne politike pri Ministarstvu civilnih poslova BiH,²¹⁹ također smatra da bi bilo poželjno dio sadržaja ovog predmeta obogatiti temama iz oblasti OJPS-a, posebno kada je riječ o primjeni stečenih znanja u svakodnevnom životu, što je, prema njenim riječima, u skladu sa reformskim nastojanjima u obrazovanju u pravcu postizanja promjene u obrazovnoj paradigmi – od sadržaja ka kompetencijama. Ipak, kao problem ističe činjenicu da su trenutnim planovima i programima preopterećeni i nastavnici i učenici, tako da se oni protive uvođenju posebnih, dodatnih nastavnih predmeta.

217 Važno je naglasiti da su nastavni planovi i programi, kao i udžbenici za ovaj predmet, ujednačeni na nivou Bosne i Hercegovine. Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžerom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

218 Ibid.

219 Lični intervju sa Dariom Duilović, šeficom Odsjeka za koordinaciju obrazovne politike pri Ministarstvu civilnih poslova BiH (Sarajevo, 28. novembra 2011). Bilješke sa intervjuja u arhivi autorice.

Cvijan Jovanović iz Ministarstva prosvjete i kulture RS-a²²⁰ smatra da je jedan od problema predmeta građansko obrazovanje nedostatak kontinuiteta, s obzirom na činjenicu da učenici ovaj predmet izučavaju svega jednu školsku godinu u osnovnom obrazovanju i jednu školsku godinu u srednjem obrazovanju. Kao mogući razlog nedostatka obrazovnih sadržaja i aktivnosti u domenu poznavanja pravnog sistema, on navodi tradiciju obrazovanja, u kojoj ni do sada nije postojala praksa educiranja učenika o tim pitanjima. O tome govori i činjenica da postojeći programi nisu doradivani u tom smjeru, ako se izuzme, u određenoj mjeri, predmet građansko obrazovanje, te stručni predmeti u okviru nastavnih programa nekih stručnih škola.²²¹ Osim toga, naši sagovornici ističu da postoje nedostaci i u edukaciji nastavnog kadra, čiji se način obrazovanja nije bitno promijenio u posljednjih 20 godina²²², te da je neophodno kontinuirano stručno usavršavanje nastavnika angažiranih da izvode nastavu iz predmeta građansko obrazovanje, ali i drugih nastavnika i članova uprave škole, što se trenutno ne provodi.²²³ Jovanović također procjenjuje kako trenutni programi educiranja nastavnika za predmet građansko obrazovanje nisu dovoljni, te ističe kako u Republici Srpskoj kao predavače na ovom predmetu angažiraju diplomirane filozofe i sociologe, koji su materiju u vezi sa ovim predmetom izučavali tokom studija.²²⁴

Živica Abadžić iz Helsinškog komiteta za ljudska prava BiH²²⁵ navodi da je građansko obrazovanje u školama samo jedna od mogućih „alatki“ za educiranje mladih o pravnom sistemu, ali da je, kao i većina predmeta, ovaj predmet isključivo zasnovan na teorijskim razmatranjima i principima. Na taj način, učenici nemaju puno dodira sa praksom, odnosno ne znaju kako da stečena znanja primijene i na druge predmete, a postavlja se pitanje i koliko zapravo sami nastavnici poznaju svoja ljudska prava i koliko su oni sposobni da svoja znanja o ljudskim pravima uključe u svakodnevne nastavne aktivnosti.

7.2. Ostali programi i inicijative OJPS-a

Nedostatke formalnog obrazovanja u domenu OJPS-a u Bosni i Hercegovini ne upotpunjavaju na adekvatan način ni različiti neformalni programi, koje organiziraju i provode različite vladine

220 Telefonski intervju sa Cvijanom Jovanovićem, načelnikom Odjeljenja za srednje obrazovanje pri Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

221 Jovanović ovdje posebno navodi formalno srednje obrazovanje za pravne tehničare. Telefonski intervju sa Cvijanom Jovanovićem, načelnikom Odjeljenja za srednje obrazovanje pri Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

222 Lični intervju sa Dariom Duilović, šeficom Odsjeka za koordinaciju obrazovne politike pri Ministarstvu civilnih poslova BiH (Sarajevo, 28. novembra 2011). Bilješke sa intervjuja u arhivi autorice.

223 Civitas trenutno radi na certifikaciji nastavnika osnovnih škola u Republici Srpskoj i Distriktu Brčko, a certifikacija nastavnika osnovnih škola bit će 2012. godine provedena i u tri kantona Federacije BiH. Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

224 Telefonski intervju sa Cvijanom Jovanovićem, načelnikom Odjeljenja za srednje obrazovanje pri Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

225 Lični intervju sa Živicom Abadžić, generalnom sekretarkom Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH (Sarajevo, 24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

institucije i nevladine organizacije. Kako navodi i Niko Grubešić, pomoćnik ministra pravde BiH²²⁶, neke nevladine organizacije provode pojedinačne projekte, ali praksa ove vrste obrazovanja javnosti nije u potpunosti zaživjela, mada je stanje bolje nego što je to bio slučaj prije nekoliko godina. Kao jedan od pozitivnih pomaka, on navodi i pokretanje portala www.pravosudje.ba, gdje se građani mogu informirati o nekim aspektima pravnog sistema, kao i dosta pregledne i informativne web-stranice pojedinih sudova. Sličnog je mišljenja i Adisa Hadžić iz Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici,²²⁷ koja ističe da je situacija danas daleko bolja jer se građani mogu informirati putem letaka ili interneta, mada to nije dovoljno s obzirom na činjenicu da značajan broj njih nema pristup ovim izvorima informacija.

Problem u implementaciji projekata i inicijativa u domenu OJPS-a i unutar postojećeg institucionalnog i pravnog okvira često predstavlja i neprilagođenost različitih aktera zahtjevu saradnje u ovoj oblasti, odnosno nepostojanje sistemskih platformi za takva partnerstva. Maida Muminović iz Mediacentra Sarajevo, npr., ističe kako je jedan od osnovnih problema sa kojima su se oni susreli u provođenju pilot projekta OJPS-a u osnovnim i srednjim školama tokom 2010. i 2011. godine, zapravo, nedostatak vremena pravnih profesionalaca za značajniji angažman na tom planu. To je posebno bilo izraženo kod tužilaca, koji neprestano moraju biti dostupni svojim kolegama u tužilaštvima ukoliko se pojavi potreba za njihovom intervencijom. Osim toga, problem se javljao i u obrazovnim ustanovama, gdje nastavnici često nisu znali u okviru kojeg bi predmeta uklopili edukaciju o pravnom sistemu, pa je u nekim situacijama organiziran i poseban čas na nivou škole za ove aktivnosti. Adisa Zahiragić, jedna od predavačica u okviru pilot projekta OJPS-a u školama, ističe kako je unutar obrazovnih institucija uvijek teško organizirati pojedinačne aktivnosti, prije svega zbog tehničkih i administrativnih poteškoća, koje uključuju dogovore kako pronaći vrijeme slobodno za učenike, ali i animiranje dovoljnog broja učenika koji bi bili zainteresirani za te aktivnosti.²²⁸

Poseban je problem i nepostojanje kontinuiteta u provođenju programa i aktivnosti koji sadrže određene elemente OJPS-a, poput podizanja svijesti o postojanju i načinima rješavanja određenog pravnog problema ili pak informiranja javnosti o ulozi pojedinih pravnih institucija, sadržaju pravnih akata ili ciljevima reformskih procesa. Već spomenuta kampanja za javno informiranje koju je pokrenulo Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH 2006. godine, pored upoznavanja javnosti sa postojanjem, radom i ulogom ove institucije, imala je za cilj i razvijanje svijesti građana o reformi pravosuđa, njenim dostignućima i budućim ciljevima, ali je njeno trajanje bilo ograničeno na svega tri mjeseca.²²⁹ S druge strane, aktivnosti na promociji ljudskih prava koje provode različite vladine institucije, poput Institucije ombudsmena/ombudsmana za

226 Lični intervju sa Nikom Grubešićem, pomoćnikom ministra pravde za strateško planiranje, koordinaciju pomoći i evropske integracije (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

227 Telefonski intervju sa Adisom Hadžić, stručnom saradnicom za krivični postupak Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

228 Telefonski intervju sa Adisom Zahiragić, predsjednicom Udruženja žena sudija BiH i sudijom Kantonalnog suda u Sarajevu (24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

229 VSTV, „Kampanja za javno informisanje”, fusnota 24, *supra*.

ljudska prava BiH, ograničene su nedostatkom finansijskih sredstava²³⁰ ili ljudskih resursa, kao što je to slučaj sa institucijama sektora pravde, koje u pravilu imaju ograničene kapacitete za odnose sa javnošću.²³¹ To je utoliko značajniji problem ako se ima u vidu široko rasprostranjena percepcija da su upravo odjeli i službenici za odnose sa javnošću u pravosudnim institucijama jedni od najvažnijih potencijalnih nosilaca obrazovnih aktivnosti u području OJPS-a.²³²

Postojeće probleme u organizaciji sveobuhvatnih i kontinuiranih aktivnosti iz oblasti OJPS-a dodatno usložnjava činjenica da ni sami pravni akti nisu lako dostupni široj populaciji. Naime, službeni glasnici, odnosno službene novine, bilo da je riječ o elektronskim ili štampanim izdanjima, široj su javnosti dostupni isključivo uz pretplatu.²³³ Gordana Bulić iz „Kluba potrošača” smatra da „u pravnom sistemu kakav je naš, nepostojanje mogućnosti elektronskog pristupa službenim objavama (BiH, Federacije BiH, Republike Srpske, kantona i općina) onemogućava bilo kakvo obrazovanje javnosti o pravnom sistemu”.²³⁴

230 Lični intervju sa Eminom Halilović, pomoćnikom ombudsmena/ombudsmana BiH i šeficom Odjela za politička i građanska prava u Instituciji ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (Sarajevo, 24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

231 Lični intervju sa Nikom Grubešićem, pomoćnikom ministra pravde za strateško planiranje, koordinaciju pomoći i evropske integracije (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

232 Intervju putem mejla sa Amrom Jašarević, zamjenicom direktora Sekretarijata VSTV-a (27. novembra 2011). Pismeni odgovori u arhivi autorice.

233 Komunikacija putem mejla sa Gordanom Bulić, Udruženje potrošača „Klub potrošača” Tuzla, od 22. decembra 2011. godine.

234 Ibid.

8. Procjena potreba za proširivanjem aktivnosti OJPS-a u Bosni i Hercegovini

Građani Bosne i Hercegovine, ali i drugih zemalja svijeta, svakodnevno se susreću sa različitim pravnim problemima. Neki od njih su univerzalni poput problema u vezi sa zapošljavanjem, problema iz područja imovinskog ili porodičnog prava, ali i specifični, poput spomenutih problema koji se javljaju u postkonfliktnim sredinama.

S obzirom na trenutni stepen razvijenosti programa OJPS-a u našoj zemlji, može se reći da su aktivnosti namijenjene obrazovanju šire javnosti u Bosni i Hercegovini raznovrsne. Međutim, kako je to već spomenuto u prethodnim odjeljcima, one nisu dovoljne. Ukoliko se osvrnemo na neke od ključnih principa efikasnog OJPS-a navedenih na početku ovog izvještaja, jasno je da je na svakom od njih potrebno intenzivno raditi kako bi se oni ostvarili i u Bosni i Hercegovini.

Uzimajući u obzir specifični kontekst Bosne i Hercegovine kao postkonfliktne, tranzicijske sredine, pravno obrazovanje (kako formalno tako i neformalno) trebalo bi proširiti kako bi se osiguralo da se pravnici obrazuju, a građani na odgovarajući način i pravovremeno dobiju osnovne informacije o specifičnim područjima prava kakvo je npr. tranzicijska pravda, a naročito pitanja reparacije, odnosno naknade materijalne i nematerijalne ratne štete.²³⁵ Također, posebnu pažnju treba obratiti i na edukaciju o individualnim i kolektivnim pravima u skladu sa međunarodnim instrumentima o osnovnim ljudskim pravima²³⁶, te o alternativnom rješavanju sporova.²³⁷ Sličnog je mišljenja i Daria Duilović iz Ministarstva civilnih poslova BiH, koja naglašava važnost obrazovanja o ljudskim pravima i zaštiti ljudskih prava posebno u kontekstu „nedavne prošlosti i sadašnjosti Bosne i Hercegovine”.²³⁸ Važnost obrazovanja o ljudskim pravima naglašava i Živica Abadžić, generalna sekretarka Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH²³⁹, koja kaže da je građanima neophodno obrazovanje, ali i informacije o svim zakonima koji se tiču ljudskih prava, poput npr. Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, Zakona o zabrani diskriminacije, o besplatnoj pravnoj pomoći, povratu imovine izbjeglih i

235 Up. Waters 2005, str. 117, fusnota 53, *supra*.

236 Ibid.

237 Ibid. Waters ističe da postoji trend uspostavljanja ovog predmeta na pravnim fakultetima, posebno u stabilnim društvima.

238 Lični intervju sa Dariom Duilović, šeficom Odsjeka za koordinaciju obrazovne politike pri Ministarstvu civilnih poslova BiH (Sarajevo, 28. novembra 2011). Bilješke sa intervjuja u arhivi autorice.

239 Lični intervju sa Živicom Abadžić, generalnom sekretarkom Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH (Sarajevo, 24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

raseljenih osoba itd. I u Misiji OSCE-a posebno ističu da je građane neophodno educirati o ljudskim pravima i obavezama, općim principima vladavine prava, mehanizmima za zaštitu prava, ali i o načinima na koje bi institucije demokratske države trebale funkcionirati.²⁴⁰ Ahmed Pjano, iz Save the Children Norway, također ističe kako bi edukaciju o pravnom sistemu trebalo početi sa djecom odnosno dječijim pravima, kao fundamentom, a kasnije bi se aktivnosti u ovoj oblasti mogle proširiti i na druga područja, poput međunarodnih konvencija o ljudskim pravima.²⁴¹

Osim ljudskih prava, brojne su oblasti pravnog sistema o kojima je neophodno educirati širu javnost, a posebno mlade ljude, o čemu su ispitanici davali različite odgovore, u zavisnosti od toga s kojim su se problemima već susretali kroz svakodnevni rad. Širina pravnih tema o kojima bi javnost trebala biti detaljnije educirana ogledalo je percepcije kompleksnosti pravnog sistema u Bosni i Hercegovini. Tako su npr. neke od oblasti za koje građani posebno traže asistenciju odgovarajućih službi za pružanje pravne pomoći:²⁴² oblast radnih odnosa, socijalne zaštite, a naročito socijalna ugroženost, te boračko-invalidska zaštita. U VSTV-u, pored ljudskih prava, kao oblasti u kojima je primarno potrebno informirati javnost prepoznaju građansko pravo, imovinska prava, te obligacione odnose.²⁴³ Pored toga, široj bi javnosti trebalo ponuditi obrazovanje o temama poput ustava, korupcije, pravima svjedoka i njihovoj zaštiti²⁴⁴, kao i o pristupu zaštiti prava, rokovima rješavanja pojedinih pravnih predmeta, najznačajnijim krivičnim postupcima, ratnim zločinima, korupciji, borbi protiv organiziranog kriminala, te seksualnom nasilju.²⁴⁵

Kada je riječ o mladim ljudima, Mirsada Hasečić, pomoćnica načelnika za opću upravu općine Ilidža,²⁴⁶ kao posebno značajnu tematsku oblast u ovom smislu ističe prava u domenu zapošljavanja i radnih odnosa. Iskustva Mediacentra, pak, pokazuju da su mladi najviše zainteresirani da steknu znanja o ulogama pojedinih pravnih stručnjaka, pravosudnih institucija, te načinima na koje i oni sami jednog dana mogu postati pravni profesionalci.²⁴⁷ Slična su zapažanja i Adise Zahiragić, koja je učestvovala u aktivnostima pilot projekta

240 Lični intervju sa predstavnicima Misije OSCE-a u BiH (Sarajevo, 29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

241 Telefonski intervju sa Ahmedom Pjanom, program menadžerom/savjetnikom CRG-a u Save the Children Norway, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu (29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

242 Telefonski intervju sa Mirsadam Hasečić, pomoćnicom načelnika općine Ilidža za opću upravu, u čijoj je nadležnosti i pružanje pravne pomoći (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

243 Intervju putem mejla sa Amrom Jašarević, zamjenicom direktora Sekretarijata VSTV-a (27. novembra 2011). Pismeni odgovori u arhivi autorice.

244 Lični intervju sa Samirom Mahmićem, projektnim koordinatorom u Omladinskoj informativnoj agenciji (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

245 Lični intervju sa Nikom Grubešićem, pomoćnikom ministra pravde za strateško planiranje, koordinaciju pomoći i evropske integracije (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

246 Telefonski intervju sa Mirsadam Hasečić, pomoćnicom načelnika općine Ilidža za opću upravu, u čijoj je nadležnosti i pružanje pravne pomoći (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

247 Lični intervju sa Maidom Muminović, projektnom koordinatoricom u Mediacentru Sarajevo (Sarajevo, 22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

Mediacentra. Prema njenoj procjeni, mladima, ali i široj javnosti, potrebne su osnovne informacije o tome kako funkcionira pravni sistem, kao i osnovne informacije o zakonima koji su na snazi.²⁴⁸ Značaj upoznavanja sa radom različitih institucija zaduženih za zaštitu ljudskih prava, poput Institucije ombudsmena/ombudsmana BiH ističu i u Civitasu²⁴⁹, naglašavajući da se ovakva edukacija treba vršiti i putem medija, ali i samih pravosudnih institucija. Iako su određene informacije dostupne i na internetu, Samir Mahmić iz Omladinske informativne agencije smatra da do takvih informacija dolaze samo oni koji za tim iskazuju poseban interes, dok mladi ljudi sa nešto pasivnijim stavom do njih dolaze nešto teže. Među pravnim temama koje se također prepoznaju kao značajne u kontekstu obrazovanja mladih o pravnom sistemu su: maloljetnička delinkvencija, huliganstvo, pitanja koja se tiču konzumiranja alkohola, kao i prekršaji u saobraćaju.²⁵⁰

248 Telefonski intervju sa Adisom Zahiragić, predsjednicom Udruženja žena sudija BiH i sudijom Kantonalnog suda u Sarajevu (24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

249 Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

250 Lični intervju sa Samirom Mahmićem, projektnim koordinatorom u Omladinskoj informativnoj agenciji (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

9. Mogući pravci razvoja programa OJPS-a u Bosni i Hercegovini

Sama činjenica da su pravni problemi građana u svim zemljama slične prirode otvara mogućnost da se i u našoj zemlji, uz određene modifikacije u skladu sa lokalnim specifičnostima, primijene prakse koje se već dugi niz godina provode u zemljama sa razvijenim programima OJPS-a. Nesumnjivo je da potreba za tim postoji.

Postojeći fragmenti sistema obrazovanja javnosti o pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini navedeni u prethodnim poglavljima daju određene informacije o potrebama, opcijama i kapacitetima za daljnji razvoj edukativnih programa ove vrste. Putem intervjua sa predstavnicima navedenih grupa institucija i organizacija koje se bave ovom vrstom obrazovanja, ali i komparativnom analizom najboljih praksi, nastojali smo identificirati moguće načine na koje bi se programi ove vrste mogli dalje razvijati, koordinirati i institucionalizirati.

Trenutne aktivnosti u oblasti obrazovanja šire javnosti o pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini otvaraju brojne mogućnosti za određeni oblik institucionalizacije programa ove vrste. Na osnovu podataka dobivenih putem intervjua i drugih raspoloživih izvora, okvirno se mogu identificirati slijedeći pravci jačanja, pa i eventualne institucionalizacije ovih programa:

- a. **Kroz školski sistem**, putem predmeta građansko obrazovanje, i to svojevrsnim proširivanjem i prilagođavanjem već postojećih tema o pravosuđu i pravima. Očigledna prednost ovog pristupa ogleda se u činjenici da je spomenuti predmet već uveden u obrazovne institucije u Bosni i Hercegovini.²⁵¹ Osim ovog predmeta, naši sagovornici ističu da bi se ove teme trebale obrađivati i interdisciplinarno²⁵², odnosno u okviru drugih predmeta poput Historije i Geografije²⁵³, a određeni bi se sadržaji mogli realizirati i kroz rad odjeljenske zajednice ili pak putem posebnih predavanja na nivou škola.²⁵⁴ Pri organiziranju tih dodatnih sadržaja i nastavnih programa, naravno, matični

251 Važno je napomenuti da je ovaj predmet bio dio nastavnih planova i programa osnovnih i srednjih škola u RS-u, Distriktu Brčko i FBiH, ali je na nivou Federacije ukinut, te je njegovo ponovno uvođenje prepušteno kantonalnim ministarstvima obrazovanja. Do završetka ovog istraživanja predmet su ponovo uvela tri od deset kantona, i to: Kanton Sarajevo, Zeničko-dobojski kanton i Unsko-sanski kanton. Podaci su dobiveni ličnim intervjuom sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

252 Lični intervju sa Dariom Duilović, šeficom Odsjeka za koordinaciju obrazovne politike pri Ministarstvu civilnih poslova BiH (Sarajevo, 28. novembra 2011). Bilješke sa intervjua u arhivi autorice.

253 Lični inervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

254 Lični intervju sa Dariom Duilović, šeficom Odsjeka za koordinaciju obrazovne politike pri Ministarstvu civilnih poslova BiH (Sarajevo, 28. novembra 2011). Bilješke sa intervjua u arhivi autorice.

predmet (građansko obrazovanje) bio bi osnova i za animiranje i otvaranje učenika prema takvim sadržajima izvan redovnih nastavnih aktivnosti, kao što su simulacije suđenja i susreti sa pravnim profesionalcima. Važno je naglasiti da u vezi sa ovim oblikom institucionalizacije programa OJPS-a niti jedan od naših sagovornika nije istakao potrebu organiziranja posebnih, dodatnih školskih predmeta koji bi obuhvatili i ovu materiju, a u Ministarstvu civilnih poslova BiH izrazili su i jasno protivljenje eventualnim nastojanjima u tom pravcu, i to zbog aktuelne preopterećenosti i učenika i nastavnika²⁵⁵.

- b. **Putem službi koje pružaju besplatnu pravnu pomoć na različitim nivoima** (općinski, kantonalni), koje već u okviru svojih nadležnosti i svakodnevnih aktivnosti, ali sa evidentno ograničenim kapacitetima u tom domenu, nastoje građane informirati o pravnom sistemu, posebno u smislu pružanja informacija o institucijama nadležnim za rješavanje specifičnih pravnih pitanja i o dostupnoj pravnoj pomoći.²⁵⁶ Proširivanje nadležnosti, resursa, programa i kapaciteta ovih službi u domenu OJPS-a moglo bi se ugraditi i u novi Nacrt zakona o besplatnoj pravnoj pomoći u BiH, koji je trenutno u proceduri usvajanja.
- c. **Korištenjem postojećih strateških dokumenata pravosudnih institucija i nadležnih ministarstava u Bosni i Hercegovini**, poput Komunikacijske strategije Ministarstva pravde BiH, kao i Strategije za reformu sektora pravde BiH, u koje bi se mogli ugraditi strateški programi i aktivnosti OJPS-a, koji bi se potom integrirali i u planove rada različitih pravosudnih institucija.²⁵⁷ U VSTV-u smatraju da prostor za uključivanje ovih obrazovnih programa postoji i u okviru Strategije za brigu o korisnicima sudova BiH, odnosno različitih aktivnosti vezanih za ostvarivanje strateškog cilja usmjerenog na zadobivanje osjećaja povjerenja u sudove u Bosni i Hercegovini.²⁵⁸ Alternativa bi mogla biti i kreiranje zasebne strategije OJPS-a na nivou Bosne i Hercegovine, koja bi bila komplementarna svim drugim strateškim dokumentima u domenu reforme pravosuđa u Bosni i Hercegovini, i koja bi ponudila osnovne smjernice za integriranje OJPS-a u sve aktivnosti pravosuđa u Bosni i Hercegovini. Na taj bi se način umnogome olakšalo i to da u procesu kontinuirane reforme pravosuđa OJPS bude integriran kao bitna komponenta različitih pravosudnih strategija na svim nivoima.

255 Ibid.

256 Telefonski intervju sa Mirsadom Hasečić, pomoćnikom načelnika općine Ilidža za opću upravu, u čijoj je nadležnosti i pružanje pravne pomoći (22. novembra 2011), audiosnimak u arhivi autorice, i telefonski intervju sa Adisom Hadžić, stručnom saradnicom za krivični postupak Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

257 Lični intervju sa Nikom Grubešićem, pomoćnikom ministra pravde za strateško planiranje, koordinaciju pomoći i evropske integracije (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

258 Intervju putem mejla sa Amrom Jašarević, zamjenicom direktora Sekretarijata VSTV-a (27. novembra 2011). Pismeni odgovori u arhivi autorice.

Ipak, treba imati na umu da svi naši sagovornici ističu nedostatak kapaciteta za institucionalizaciju programa OJPS-a, prvenstveno u pogledu ljudskih resursa, ali i u smislu finansijskih sredstava, što posebno naglašava većina predstavnika vladinih institucija.²⁵⁹

Kada je riječ o ljudskim kapacitetima, većina ispitanika rješenje vidi u partnerstvu nevladinog i vladinog sektora, u kojem bi nevladin sektor mogao na sebe preuzeti kreiranje programa OJPS-a, ali i samo provođenje različitih aktivnosti.²⁶⁰ Značaj ovakvih partnerstava prepoznaju i u međunarodnim organizacijama poput Misije OSCE-a²⁶¹ i Save the Children Norway,²⁶² koje ističu da su u svom radu, kroz različite aktivnosti, nastojale ujediniti ova dva sektora, te izražavaju spremnost za uključivanje u provođenje ovakvih edukativnih aktivnosti. Važno je istaći da su gotovo svi naši sagovornici izrazili spremnost za uspostavljanje partnerstava u ovom domenu, dok su neki istakli i da je takvo partnerstvo neophodno za postizanje potpunih rezultata.²⁶³ Ovdje je zanimljivo spomenuti i da je sam predmet građansko obrazovanje svoj put do institucionalizacije našao upravo kroz takvo partnerstvo. Naime, prema riječima Ivane Kešić, Civitas je, kao nevladina organizacija, razvio nastavni plan i program ovog predmeta i, u saradnji sa domaćim stručnjacima, pripremio udžbenike i druga radna učila za ovaj predmet na svim obrazovnim nivoima, a njih su prihvatila nadležna ministarstva obrazovanja i pedagoške institucije.

Prema mišljenju većine naših ispitanika, neke od vladinih ili pravosudnih institucija poput Visokog sudskog i tužilačkog vijeća, Ministarstva pravde BiH, Ministarstva civilnih poslova BiH ili Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH trebala bi preuzeti ulogu koordinatora programa OJPS-a na državnom nivou.

Niko Grubešić²⁶⁴ iz Ministarstva pravde BiH navodi kako bi se ovakvi programi mogli ugraditi u neku od postojećih strategija u oblasti pravosuđa, ali da je potrebna saradnja i sa ministarstvima pravde na nižim nivoima vlasti, kao i finansijska podrška, s obzirom na ograničene finansijske i ljudske kapacitete kojima ovo ministarstvo raspolaže, zbog čega oni rješenje vide u saradnji sa nevladinim organizacijama. Osim toga, Grubešić izražava spremnost da se ulože naponi kako bi se ovakvi programi ugradili u postojeće strateške dokumente, za što je neophodno razraditi poseban strateški program i aktivnosti u okviru njega. No, za takvu inicijativu nužna je pomoć neke od međunarodnih organizacija.²⁶⁵

259 U intervjuima sa već spomenutim predstavnicima ministarstava, Institucije ombudsmena/ombudsmana, ali i službi koje pružaju besplatnu pravnu pomoć ispitanici su posebno naglasili da potencijali za širenje trenutnih aktivnosti postoje, ali da su postojeći kapaciteti dovoljni samo za ispunjavanje funkcija za koje su trenutno nadležni.

260 Telefonski intervju sa Adisom Hadžić, stručnom saradnicom za krivični postupak Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici (22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

261 Lični intervju sa predstavnicima Misije OSCE-a u BiH (Sarajevo, 29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

262 Telefonski intervju sa Ahmedom Pjanom, program menadžerom/savjetnikom CRG-a u Save the Children Norway, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu (29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

263 Ibid.

264 Lični intervju sa Nikom Grubešićem, pomoćnikom ministra pravde za strateško planiranje, koordinaciju pomoći i evropske integracije (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

265 Ibid.

Ni predstavnici Visokog sudskog i tužilačkog vijeća ne isključuju mogućnost preuzimanja uloge koordinatora obrazovnih programa ove vrste s obzirom na zakonske nadležnosti koje ova institucija ima kada je riječ o kontroli kvaliteta i realizaciji projekata u pravosuđu.²⁶⁶ Prema riječima Amre Jašarević, VSTV ima kapacitete za implementaciju složenih projekata, uključujući i koordinaciju različitih aktera. U tom smislu, promocijom aktivnosti koje se već poduzimaju u ovoj oblasti, saradnjom sa obrazovnim institucijama i adekvatnim pristupom javnosti djelatnici ove institucije mogu dati svoj doprinos općem obrazovanju javnosti o pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini. Maida Muminović iz Mediacentra Sarajevo²⁶⁷ smatra kako bi bilo idealno kada bi VSTV preuzeo ulogu koordinatora, te kada bi se u okviru Vijeća uspostavio svojevrsni resursni centar za pravne profesionalce uključene u ovu vrstu obrazovanja, gdje bi im se osigurali materijali, treninzi pa i same ideje za provođenje edukacije.

Različite ciljne grupe i kanali promocije uvode i druge aktere u jednačinu bolje koordinacije i organizacije OJPS-a u Bosni i Hercegovini. U Civitasu, npr., smatraju da bi koordinacijsku ulogu u jednom dijelu na sebe moglo preuzeti Ministarstvo civilnih poslova, čiji Sektor za obrazovanje ima koordinacijsku ulogu kada je riječ o obrazovnim ustanovama u Bosni i Hercegovini, mada ne isključuju mogućnost da se ove aktivnosti prepuste i nekoj od državnih agencija, poput Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.²⁶⁸ U Helsinškom komitetu posebno naglašavaju važnost uključivanja prosvjetno-pedagoških zavoda u ove aktivnosti.²⁶⁹ S druge strane, u Ministarstvu civilnih poslova BiH²⁷⁰ ističu kako ovo ministarstvo nema nadležnost za koordiniranje aktivnosti već politika, te da je odluka o mogućnostima i načinima uvođenja bilo kakvih obrazovnih programa isključivo u nadležnosti obrazovnih vlasti u Republici Srpskoj, kantonima i Distriktu Brčko. Iskustvo Mediacentra iz pilot faze projekta OJPS-a također je pokazalo kako je saradnja sa nadležnim ministarstvima obrazovanja neophodna za implementaciju aktivnosti u školama. Osim toga, u kontekstu nastavka projektnih aktivnosti, ali i budućnosti programa OJPS-a u našoj zemlji, predstavnica Mediacentra posebno ističe značaj podrške nadležnih obrazovnih vlasti, koja bi se prvenstveno ogledala u davanju preporuka i informiranju samih škola o postojanju ovakvih programa.²⁷¹

Mišljenja ispitanika o osiguravanju finansijskih sredstava nedostatnih u svim potencijalnim segmentima za institucionalizaciju ovih obrazovnih programa su podijeljena. S jedne strane,

266 Intervju putem mejla sa Amrom Jašarević, zamjenicom direktora Sekretarijata VSTV-a (27. novembra 2011). Pismeni odgovori u arhivi autorice.

267 Lični intervju sa Maidom Muminović, projektnom koordinatoricom u Mediacentru Sarajevo (Sarajevo, 22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

268 Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

269 Lični intervju sa Živicom Abadžić, generalnom sekretarkom Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH (Sarajevo, 24. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

270 Lični intervju sa Dariom Duilović, šeficom Odsjeka za koordinaciju obrazovne politike pri Ministarstvu civilnih poslova BiH (Sarajevo, 28. novembra 2011). Bilješke sa intervjuja u arhivi autorice.

271 Lični intervju sa Maidom Muminović, projektnom koordinatoricom u Mediacentru Sarajevo (Sarajevo, 22. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

smatra se da bi ovakvi projekti mogli izazvati interes donatora, dok drugi, poput predstavnika Omladinske informativne agencije,²⁷² ističu kako, općenito gledano, interes donatora za finansiranje različitih projekata s vremenom opada i kako bi donatorska sredstva bila dovoljna za otprilike do tri godine, ali ne i za dugoročno finansiranje projekata ove vrste. Ivana Kešić iz Civitasa smatra da bi se vlasti također morale uključiti u finansiranje ovakvih projekata jer obrazovani i aktivni građani koji poznaju pravni sistem predstavljaju interes države, odnosno demokratskog društva. U tom smislu, ne bi trebalo dopustiti da se programi koji doprinose ovakvoj ideji finansiraju iz donatorskih fondova jer bi to bio znak da država nije prepoznala značaj ove vrste obrazovanja.²⁷³ S druge strane, predstavnici nadležnih institucija vlasti, poput npr. Ministarstva pravde BiH, smatraju da bi upravo donatorska sredstva mogla osigurati inicijalne kapacitete za institucionalizaciju ovih programa. Naš sagovornik iz Save the Children Norway²⁷⁴ istakao je da je trenutni interes donatora usmjeren na odgovarajuće oblasti i profesionalce u tim oblastima, ali ne i na širu javnost, mada je optimistično istakao da bi dobro planiran i organiziran, dugoročan program u domenu OJPS-a, sa dobro osmišljenim mehanizmima praćenja implementacije, mogao izazvati interes nekih donatora.

272 Lični intervju sa Samirom Mahmićem, projektnim koordinatorom u Omladinskoj informativnoj agenciji (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

273 Lični intervju sa Ivanom Kešić, program menadžericom u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

274 Telefonski intervju sa Ahmedom Pjanom, program menadžerom/savjetnikom CRG-a u Save the Children Norway, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu (29. novembra 2011). Audiosnimak u arhivi autorice.

10. Zaključna razmatranja

Iako u Bosni i Hercegovini trenutno postoji značajan broj inicijativa koje se odnose na različite aspekte obrazovanja javnosti o pravnom sistemu, komparativna analiza, ali i predstavnici organizacija sa kojima smo razgovarali, ukazuju na to da trenutna nastojanja u tom pravcu nisu dovoljna i da nisu u skladu sa najboljom praksom. Ta konstatacija posebno dolazi do izražaja kada se u razmatranje uzmu procjene potreba za provođenjem ovakvih obrazovnih programa. Kompleksan pravni sistem, postkonfliktni kontekst i mnoštvo novih pravnih instituta i propisa, u kombinaciji sa kompliciranom mrežom pravosudnih institucija i nadležnosti, stvaraju pravni labirint u kome se ponekad teško snalaze i oni koji prolaze kroz formalnu pravnu edukaciju. Ne treba izostaviti ni faktore poput visoke stope siromaštva, zbog koje su u zemljama koje danas imaju bolje organizirane sisteme OJPS-a prvobitno i pokrenuti ovakvi programi, ili, pak, značajan problem maloljetničke delinkvencije, gdje programi OJPS-a, prema dostupnim istraživanjima, mogu imati preventivnu ulogu. Ukupnu situaciju dodatno usložnjava nemogućnost elektronskog pristupa službenim glasilima, osim uz novčanu naknadu, koja je neophodna i za njihova štampana izdanja.

Provođenje edukativnih programa o pravnom sistemu za opću populaciju veoma je složen zadatak s obzirom na to da zahtijeva uključivanje većeg broja aktera i kanala komunikacije kako bi se obuhvatio što veći dio populacije. Upravo zbog toga, laka dostupnost kroz obrazovne institucije, ali i dodatni rizici kojima su mladi ljudi izloženi zbog svoje dobi i neiskustva, čine ih posebno pogodnom grupom za provođenje ovakvih oblika edukacije.

Kada je riječ o mogućnostima za razvoj programa OJPS-a za mlade u Bosni i Hercegovini, one se ponajprije ogledaju u proširivanju postojećih segmenata unutar obrazovnog sistema, čime bi se omogućilo da što veći dio mladih ljudi bude obuhvaćen ovom vrstom edukacije, ali i da se sama edukacija provede prije nego se mladi ljudi počnu susretati sa konkretnim pravnim problemima. U tom kontekstu posebno je važno obratiti pažnju na uvođenje sadržaja koji bi razvijali kompetencije, odnosno sposobnosti praktične primjene stečenog znanja, ali i na kreiranje zanimljivih edukativnih sadržaja koji bi izazvali interes ove populacije. Ovaj pravac razvoja programa OJPS-a za mlade u Bosni i Hercegovini zahtijevao bi interdisciplinarni pristup kako bi se osigurao kontinuitet edukacije, te aktivno uključivanje i vanjskih aktera – s obzirom na preopterećenost nastavnika, ali i nedostatak adekvatno obrazovanog kadra. Organizacija programa OJPS-a za mlade putem postojećeg sistema obrazovanja predstavlja, kako se čini, najjednostavniji način institucionalizacije ove vrste obrazovanja jer bi u suštini zahtijevala i najmanje investicija, a omogućila bi postizanje značajnih rezultata.

Ipak, ne treba zanemariti ni druge opcije poput aktivnosti predviđenih različitim strateškim dokumentima nadležnih institucija, prije svega onih u oblasti pravosuđa ili, pak, potencijal koji u domenu OJPS-a nude službe za besplatnu pravnu pomoć. Ove bi opcije mogle omogućiti

aktivniju ulogu pravosudnih i vladinih institucija u domenu OJPS-a, pri čemu bi se i sadržaji i kanali komunikacije mogli prilagoditi i mladima (o čemu npr. govore i navedeni primjeri dobre prakse iz Kanade). Na ovaj bi se način mogla obuhvatiti i grupa mladih ljudi koji su završili formalno obrazovanje, prvenstveno onih kod kojih se, zbog nekog konkretnog životnog problema, već javila potreba za poznavanjem određenog aspekta pravnog sistema ili zaštitom prava, a i teme bi mogle biti specifičnije, u skladu sa iskazanim potrebama.

S obzirom na to da, prema mišljenju većine naših ispitanika, niti jedna od institucija ili organizacija nema ni ljudske ni finansijske kapacitete da na sebe preuzme samostalan rad na educiranju javnosti o pravnom sistemu, moguće je rješenje formiranje partnerstva između nevladinih i vladinih organizacija, te obrazovnih i pravosudnih institucija. Koordinaciju ovog partnerstva na sebe bi mogla preuzeti neka od spomenutih vladinih institucija, mada nije nužno da to bude isključivo jedna institucija. Ipak, uzimajući u obzir nadležnosti, te potrebu za stručno osposobljenim kadrom, neophodno je da u ove programe budu uključena nadležna ministarstva i službe obrazovanja (u RS-u, kantonima i Distriktu Brčko), te nadležna ministarstva pravde, kao i VSTV kao centralno koordinirajuće pravosudno tijelo.

Rezultat takvog partnerstva mogao bi biti kratkoročni pilot program koji bi se posebno usmjerio na razvoj kompetencija mladih ljudi u područjima koja se prepoznaju kao posebno značajna, poput funkcioniranja institucija ili mehanizama zaštite ljudskih prava, a što bi, prema navedenim procjenama, moglo izazvati i interes donatora. Kada je riječ o ljudskim kapacitetima, iskustva pilot projekta Mediacentra Sarajevo pokazala su da je mogućnost uključivanja sudija i tužilaca ograničena.

11. Preporuke

Na osnovu analize dostupnih izvora i praksi u Bosni i Hercegovini, kao i obavljenih intervjua, mogu se izvesti slijedeće preporuke:

1. Potrebno je kreirati odgovarajući okvir, odnosno strateške dokumente, za provođenje OJPS-a u Bosni i Hercegovini. Oni bi trebali uvažavati i reflektirati pet identificiranih ključnih principa OJPS-a: dostupnost, decentralizaciju, koordinaciju, kontinuitet i održivo finansiranje.
2. Potrebno je kreirati detaljne i dugoročne programe OJPS-a za mlade u Bosni i Hercegovini, sa širokim rasponom tema, koji bi bili usmjereni na razvoj kompetencija, te ispitati opcije za njihovu institucionalizaciju putem postojećeg sistema formalnog obrazovanja, ali i korištenjem strateških dokumenata u sektoru pravosuđa u ovom domenu kako bi se postigla maksimalna koordinacija i sinergija. Sastavni dio tih programa trebali bi biti i sistemi kontinuirane evaluacije, kojima bi se osiguralo da sadržaji prate iskazane potrebe, ali i promjene u pravnom sistemu. Nosioци ovih aktivnosti mogle bi biti nevladine organizacije ili VSTV, uz saradnju sa nadležnim ministarstvima obrazovanja i prosvjetno-pedagoškim zavodima.
3. Potrebno je poduzeti neophodne korake u pravcu uspostavljanja mreže ili partnerstva organizacija i institucija koje bi bile aktivno uključene u provođenje programa OJPS-a. To bi omogućilo efikasnije korištenje ograničenih finansijskih sredstava kojima različite institucije ili organizacije raspolažu za ove svrhe, a proširili bi se i raspoloživi stručni kapaciteti za provođenje konkretnih programa. Uzimajući u obzir iskustva razvoja OJPS-a u drugim zemljama, inicijalna odgovornost za formiranje ove mreže prvenstveno bi trebala biti na organima vlasti, uz eventualnu asistenciju međunarodnih organizacija i donatora, ali bi nevladine organizacije, koje već poduzimaju određene aktivnosti iz oblasti OJPS-a, trebale biti nosioci aktivnosti u fazi implementacije.
4. Potrebno je kreirati odgovarajući resursni centar, u kojem će pravni profesionalci, ali i edukatori iz drugih profesija, moći dobiti potrebne informacije, treninge, materijale i sve što im je potrebno za provođenje različitih aktivnosti i programa OJPS-a. Osim putem ličnog kontakta, materijali resursnog centra trebali bi biti dostupni i putem web-stranice, čime bi se olakšao pristup većem broju edukatora. U ovom smislu, osoblje resursnog centra imalo bi veoma značajnu ulogu u pružanju podrške edukatorima. Resursni bi centar mogao biti kreiran u okviru VSTV-a ili u odgovarajućem partnerstvu sa nevladinim sektorom.
5. Nedostatak ljudskih kapaciteta i resursa za provođenje programa OJPS-a mogao bi se prevazići uspostavljanjem institucionalnih mehanizama (poput slobodnih dana itd.),

kojima bi se pravosudni profesionalci motivirali za volonterski rad na obrazovanju javnosti o pravnom sistemu. Osim toga, obrazovanje u ovom domenu moglo bi se posebno usmjeriti na potencijalne edukatore u ovoj oblasti, poput nastavnika u osnovnim i srednjim školama, aktivista različitih nevladinih organizacija. Također, moguće je pribjeći i kreativnim rješenjima, poput angažiranja nezaposlenih pravnika ili studenata pravnih fakulteta u Bosni i Hercegovini na volonterskoj osnovi.

12. Izvori

12.1. Literatura

1. Advice Services Alliance, Citizenship Foundation i Legal Action Group. „Towards a National Strategy for Public Legal Education: a discussion paper”. (septembar 2004). Dostupno na: http://www.citizenshipfoundation.org.uk/lib_res_pdf/0234.pdf (stranica posjećena 26. septembra 2011).
2. Agencija za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku i Republički zavod za statistiku. *Anketa o potrošnji domaćinstava u BiH 2007: siromaštvo i uslovi života*. (2007). Dostupno na: http://www.bhas.ba/ankete/hbs_07_001-bh.pdf (stranica posjećena 12. decembra 2011).
3. American Bar Association. „How and where should LRE be taught? A Guide for Practitioners and Policymakers: Essentials of Law-Related Education”. (2003). Dostupno na: http://www.americanbar.org/content/dam/aba/publishing/insights_law_society/lre_essentials.auctheckdam.pdf (stranica posjećena 4. oktobra 2011).
4. Ardill, Nony. „The justice debate: Facing the future: Public legal education – unfinished business?”. Legal Action Group Policy (februar 2002). Dostupno na: http://www.lawcentres.org.uk/uploads/Unfinished_Business_Nony_Ardill_2002.pdf (stranica posjećena 21. septembra 2011).
5. Balmer, Nigel J. et al. *Knowledge, capability and the experience of rights problems: Research report March 2010*. Plenet i LSRC (2010). Dostupno na: <http://www.lawforlife.org.uk/data/files/knowledge-capability-and-the-experience-of-rights-problems-lsrc-may-2010-255.pdf> (stranica posjećena 24. augusta 2011).
6. Canadian Forum on Civil Justice. „Cross Country Snapshot of Public Legal Education”. *News & Views on Civil Justice Reform*, br. 6 (ljetno 2003). Dostupno na: <http://cfcj-fcjc.org/docs/2003/newsviews06-en.pdf> (stranica posjećena 25. augusta 2011).
7. Council of Australian Governments. *National Partnership Agreement on Legal Assistance Services*. (2010). Dostupno na: http://www.federalfinancialrelations.gov.au/content/national_partnership_agreements/Other/Legal_Assistance_Services_NP.pdf (stranica posjećena 4. oktobra 2011).
8. Council of Europe. *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*. Recommendation CM/Rec(2010)7. Usvojena od Vijeća ministara 11. maja 2010. Dostupno na: <http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Downloads/6898-6-ID10009-Recommendation%20on%20Charter%20EDC-HRE%20-%20assembl%C3%A9.pdf> (stranica posjećena 14. novembra 2011).
9. Department of Justice Canada. *Youth Criminal Justice Act (S.C. 2002, c. 1)*. Dostupno na: <http://laws.justice.gc.ca/PDF/Y-1.5.pdf> (stranica posjećena 28. oktobra 2011).
10. Division for Public Education, American Bar Association. „Educating the Public About the Law: Guide for Individual Lawyers”. American Bar Association (2001). Dostupno na: <http://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/publiced/educatingpublicprint1.authcheckdam.pdf> (stranica posjećena 20. septembra 2011).
11. Durr, Karlheinz, Spajić-Vrkaš, Vedrana i Ferreira Martins, Isabel. *Učenje za demokratsko građanstvo Europi*. Zagreb: Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2002.

12. Džamonja-Ignjatović, Tamara, Baucal, Aleksandar i Radić-Dudić, Radmila. „Građansko vaspitanje u osnovnim i srednjim školama u Srbiji – evaluativna studija”. *FPN Godišnjak* 2009, V dio Istraživanja (2009). Dostupno na: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/05/42-dr-Tamara-D%C5%BEamonja-Ignjatovi%C4%87-dr-Aleksandar-Baucal-Radmila-Radi%C4%87-Dudi%C4%87-Gra%C4%91ansko-vaspitanje-u-osnovnim-i-srednjim-%C5%A1kolama-u-Srbiji-evaluativna-studija.pdf> (stranica posjećena 13. decembra 2011).
13. Gander, Loise E. „The changing face of Public Legal Education in Canada”. *News & Views on Civil Justice Reform*, br. 6 (ljetno 2003). Dostupno na: <http://cfcj-fcjc.org/docs/2003/newsviews06-en.pdf> (stranica posjećena 25. augusta 2011).
14. Gander, Loise E. „The Radical promise of Public Legal Education in Canada”. Magistarska teza, University of Alberta (1999). Dostupno na: <http://www.plecanada.org/RadPromise.pdf> (stranica posjećena 25. augusta 2011).
15. Helsinški komitet za ljudska prava u BiH. *Izveštaj o aktivnostima Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH (period januar – decembar 2009. godine)*. (2010). Dostupno na: <http://www.bh-hchr.org/Izvjestaji/IZVJESTAJ%20o%20aktivnostima%20HK%20BiH%20u%202009.%20godini.doc> (stranica posjećena 10. oktobra 2011).
16. Hrvatski sabor. *Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći*. Ur. broj: 71-05-03/1-08-2, klasa: 011-01/08-01/45. (usvojen 16. maja 2008. godine). Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_05_62_2098.html (stranica posjećena 16. novembra 2011).
17. Kregar, Josip. „Korupcija u pravosuđu”. (bez datuma). Dostupno na: http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/korupcijasudstvo.cg.doc (stranica posjećena 14. novembra 2011).
18. Legal Aid Queensland. „Community Legal Education Strategy: National Partnership Agreement on Legal Assistance Services Initiative”. (2011). Dostupno na: <http://www.legalaid.qld.gov.au/Documents/cle-strategy-2011.pdf> (stranica posjećena 14. novembra 2011).
19. Ministarstvo obrazovanja, znanosti i športa RH. *Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o financijskoj potpori projektima udruga u području izvaninstitucionalnoga odgoja i obrazovanja djece i mladih u školskoj godini 2010/2011*. Ur. broj: 533-12-10-0003, klasa: 007-02/10-04/00003. (8. decembra 2010). Dostupno na: <http://public.mzos.hr/fgs.axd?id=17347> (stranica posjećena 16. novembra 2011).
20. Ministarstvo pravde BiH. *Strategija za reformu sektora pravde u BiH za period od 2008. do 2012. godine*. (juni 2006). Dostupno na: http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Projekti/SRSP_u_BiH_-_BJ.pdf (stranica posjećena 17. oktobra 2011).
21. Ministarstvo pravde BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Agencija za ravnopravnost spolova BiH. „Da li ste upoznati sa Vašim pravima?”. (2008). Dostupno na: <http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Publikacije/Da%20li%20ste%20upoznati%20sa%20Vasim%20pravima.pdf> (stranica posjećena 17. oktobra 2011).
22. Misija OEBS-a u Srbiji, Beogradski centar za ljudska prava i Strategic Marketing Research. „Javno mnjenje u Srbiji: stavovi prema domaćem pravosuđu za ratne zločine i Haškom tribunalu”. (decembar 2006). Dostupno na: <http://www.osce.org/sr/serbia/24242> (stranica posjećena 14. novembra 2011).
23. Narodna skupština Republike Srpske. *Zakon o omladinskom organizovanju RS*. Službeni glasnik RS-a, br. 98/04. Dostupno na: http://www.civilnodrustvo.ba/files/docs/zakoni/Zakoni%20i%20pravilnici%20u%20RS/ZAKON_O_OMALDINSKOM_ORGANIZOVANJU.pdf (stranica posjećena 28. oktobra 2011).
24. Općina Novi Grad Sarajevo. *Strategija za mlade Općine Novi Grad Sarajevo do 2012. godine*. (2008). Dostupno na: <http://mladi.info/files/pdf/strategija.pdf> (stranica posjećena 26. decembra 2011).

25. Osnovni sud u Vršcu. „Kako se pripremiti za suđenje”. Dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/images/kako%20se%20pripremiti%20za%20sudjenje.pdf> (stranica posjećena 16. novembra 2011).
26. Parlament FBiH. *Zakon o mladima FBiH*. Službene novine FBiH, br. 36/10. Dostupno na: <http://www.mladicentar.org/files/Zakon%20o%20mladima,%20SI%20novine%20FBiH%2036-10.pdf> (stranica posjećena 28. oktobra 2011).
27. Parrini, Michelle. „Law-Related Education and Delinquency Prevention”. (juli 2002). Dostupno na: <http://www.indiana.edu/~ssdc/lredelinqdig.htm> (stranica posjećena 4. novembra 2011).
28. Pavlic, Walter. „Report: Public Legal Education-What Is It And Why Should We Care About It?”. *Law Matters*, izd. 30, br. 2, Canadian Bar Association Alberta (april 2005). Dostupno na: <http://www.cba.org/Alberta/PDF/Newsletter-Apr2005.pdf> (stranica posjećena 27. septembra 2011).
29. Pitsula, Pat. *Review of the Role of Public Legal Education in the Delivery of Justice Services*. (4. novembar 2002). Dostupno na: <http://www.ag.gov.bc.ca/public/PLE-Review.pdf> (stranica posjećena 25. novembra 2011).
30. PLEAS Task Force. *Developing capable citizens: The role of public legal education: The report of the PLEAS Task Force*. PLEAS Task Force (juli 2007). Dostupno na: <http://www.pleas.org.uk/uploads/PLEAS%20Task%20Force%20Report.pdf> (stranica posjećena 23. augusta 2011).
31. Pleasence, Pascoe. „Civil Law, Social Problems and Mental Health: Fact Sheet”. Legal Services Research Centre (2009). Dostupno na: http://www.justice.gov.uk/downloads/publications/research-and-analysis/lsrc/FactSheetMentalHealth_Jul2009.pdf (stranica posjećena 29. septembra 2011).
32. Pleasence, Pascoe et al. *Causes of Action: Civil Law and Social Justice*. Legal Services Commission (2004). Dostupno na: <http://www.justice.gov.uk/downloads/publications/research-and-analysis/lsrc/Causes%20of%20Action.pdf> (stranica posjećena 12. decembra 2011).
33. Pabrić, Nurko i Kotlo, Rebeka (ur.). „Pristup pravdi u Bosni i Hercegovini: Besplatna pravna pomoć: Poseban osvrt na Hercegovačko-neretvanski kanton”. Centar za ljudska prava u Mostaru (2011). Dostupno na: http://www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/Besplatna%20pravna%20pomocHRC.pdf (stranica posjećena 2. februara 2012).
34. Prava za sve i Inicijativa i civilna akcija. *Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite? Analiza stanja i preporuke za djelovanje*. (novembar 2010). Dostupno na: http://www.rightsforall.ba/bos/dw/lzvjestaj_socijalna_zastita.doc (stranica posjećena 10. novembra 2011).
35. Prism Research i East West Management Institute za USAID. *Mišljenje korisnika sudjskih usluga o sudovima u 6 općina u BiH*. USAID (maj 2006). Dostupno na: http://www.usaidjsdp.ba/old_page/dokumenti/Komponente/Komponenta2/Misljenje%20korisnika%20sudskih%20usluga%20o%20sudovima.pdf (stranica posjećena 30. septembra 2011).
36. Radna grupa za izradu strategije za brigu o korisnicima sudova u BiH. *Strategija za brigu o korisnicima sudova u BiH*. (2006). Dostupno na: <http://www.hjpc.ba/pr/preleases/pdf/Strategija%20za%20brigu%20o%20korisnicima%20sudova%20u%20BiH%20%28BOS%29.pdf> (stranica posjećena 20. oktobra 2011).
37. Spajić-Vrkaš, Vedrana. „Znanja, stavovi o obrazovanju za građanstvo i politička kultura srednjoškolaca u BiH, Hrvatskoj i Srbiji”. IOC za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu (2011). Dostupno na: http://www.human-rights.hr/attachments/588_CLJP-regionalna%20konferencija%20June11F.ppt (stranica posjećena 16. novembra 2011).

38. The Audit Division. *Semiannual Report to Congress April 1, 1997 - September 30, 1997. USDOJ/OIG (1997)*. Dostupno na: <http://www.justice.gov/oig/semiannual/9709/sa972p3.htm#Significant%20Audit%20Products> (stranica posjećena 20. oktobra 2011).
39. UNDP. „Vodič za građane kroz institucije vlasti Federacije BiH”. Drugo izdanje, (2003). Dostupno na: <http://www.undp.ba/upload/publications/F%20BiH%20bos.pdf> (stranica posjećena 17. novembra 2011).
40. United Nations General Assembly. *Legal Empowerment of the poor and eradication of poverty: Report of the Secretary General. A/64/133* (juli 2009). Dostupno na: <http://www.un.org/esa/socdev/documents/reports/Legal%20empowerment%20of%20the%20poor.pdf> (stranica posjećena 27. decembra 2011).
41. USAID. „Percepcija javnosti o pravosuđu u BiH”. (mart 2011). Dostupno na: http://www.usaidjsdp.ba/files/project_doc/Percepcija%20javnosti%20o%20pravosudju%20u%20BiH.pdf (stranica posjećena 13. septembra 2011).
42. Van de Walle, Steven. „Trust in the Justice System: A Comparative View Across Europe”. *Prison Service Journal*, izdanje 183 (bez datuma). Dostupno na: http://repub.eur.nl/res/pub/15893/1000465Etrust_in_the_justice_system.pdf (stranica posjećena 14. novembra 2011).
43. Ministarstvo pravde BiH. *Nacrt zakona o besplatnoj pravnoj pomoći*. (oktobar 2011). Dostupno na: <http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Javne%20konsultacije/Zakoni%20u%20procesu/2011/BPP%20finalna-%20bez%20obrazlozenja.pdf> (stranica posjećena 09. februara 2012).
44. Waters, Christopher P. M. „Post-conflict Legal Education”. *Journal of Conflict & Security Law*, izd. 10 , br. 1 (2005): 101–119.
45. Wintersteiger, Lisa. „Young people's experience of law-related events: The role of public legal education”. Public Legal Education network, Advice Services Alliance (2008). Dostupno na: http://www.lawcentres.org.uk/uploads/Young_Peoples_Experience_and_PLE.pdf (stranica posjećena 29. novembra 2011).

12.2. Web-sadržaji

1. Advice now. „Five minute masterclass”. Dostupno na: <http://www.advicenow.org.uk/is-that-discrimination/itd-for-advisers/five-minute-masterclass,10258,FP.html> (stranica posjećena 17. oktobra 2011).
2. American Bar Association. „Law-Related Education History”. Dostupno na: <http://www2.americanbar.org/calendar/2011-national-law-related-education-conference/Pages/GeneralInformation.aspx> (stranica posjećena 16. novembra 2011).
3. Antidiskriminacijski program. „Edukativna i informativna kampanja”. Dostupno na: <http://www.diskriminacija.ba/node/34> (stranica posjećena 22. decembra 2011).
4. Antidiskriminacijski program. „O AD programu”. Dostupno na: <http://www.diskriminacija.ba/node/41> (stranica posjećena 22. decembra 2011).
5. Antidiskriminacijski program. „10. decembar – zvanična promocija AD programa”. Dostupno na: <http://www.diskriminacija.ba/node/62> (stranica posjećena 22. decembra 2011).
6. Australian Government Attorney-General's Department. „Community Legal Services Program”. Dostupno na: http://www.ag.gov.au/www/agd/agd.nsf/Page/Legalaid_CommunityLegalServicesProgram_TheCommunityLegalServicesProgram (stranica posjećena 26. novembra 2011).

7. Center for Civic Education California. „About Us”. Dostupno na: <http://new.civiced.org/about/about-us> (stranica posjećena 26. novembra 2011).
8. Civitas. „Projekt građanin”. Dostupno na: <http://civitas.ba/projekt-gradjanin/> (stranica posjećena 27. novembra 2011).
9. CLEONet. „Home”. Dostupno na: <http://cleonet.ca/> (stranica posjećena 29. septembra 2011).
10. Community Legal Education Ontario. „Home”. Dostupno na: <http://www.cleo.on.ca/english/index.htm> (stranica posjećena 29. septembra 2011).
11. Democracy and Human Rights Education in Europe (DARE) Network. „Launch of European Partnership on Law-Related Education”. DARE Blog, objavljeno 21. septembra 2011. Dostupno na: <http://dare-network.blogspot.com/2011/09/launch-of-european-network-on-law.html> (stranica posjećena 10. novembra 2011).
12. Department of Justice Canada. „Public legal education and information (PLEI)”. Dostupno na: <http://www.justice.gc.ca/eng/pi/pb-dgp/prog/plei-pvij.html> (stranica posjećena 25. augusta 2011).
13. Department of Justice Canada. „Public legal education and information (PLEI): Department of Justice Policy on Public Legal Education and Information – November 2009”. Dostupno na: <http://www.justice.gc.ca/eng/pi/pb-dgp/prog/policy-politique.html> (stranica posjećena 25. augusta 2011).
14. Department of Justice Northwest Territories. „Legal Aid”. Dostupno na: <http://www.justice.gov.nt.ca/legalaid/index.shtml> (stranica posjećena 12. decembra 2011).
15. Division for Citizenship and Human Rights Education, Council of Europe. „Education for democratic citizenship and human rights (EDC/HRE): questions and answers”. Council of Europe. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/1_What_is_EDC_HRE/EDC_Q&A_en.asp (stranica posjećena 10. novembra 2011).
16. Division for Public Education, American Bar Association. „Law-Related Education Network”. American Bar Association. Dostupno na: http://www.americanbar.org/groups/public_education/resources/law_related_education_network.html (stranica posjećena 27. novembra 2011).
17. E-obrazovanje, Portal za obrazovanje Republike Srpske. „Nastavni plan i program”. Dostupno na: <http://www.eobrazovanje.com/Osnovno/Pages/NastavniPlanIProgramOsnovnoObrazovanje.aspx> (stranica posjećena 11. novembra 2011).
18. Federalna uprava policije. „Stanje kriminaliteta u FBiH u 2010. godini”. Dostupno na: http://www.fup.gov.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=13155&Itemid=69 (stranica posjećena 14. novembra 2011).
19. Građanske inicijative. „Program građanskog obrazovanja”. Dostupno na: <http://www.gradjanske.org/page/civicEducationProgram/sr.html> (stranica posjećena 16. novembra 2011).
20. HIV/AIDS Legal Centre. „Donations”. Dostupno na: <http://www.halc.org.au/volunteers.html> (stranica posjećena 26. novembra 2011).
21. Misija OSCE-a u BiH. „Odgovornost za ratne zločine”. Dostupno na: <http://www.oscebih.org/Default.aspx?id=70&lang=HR> (stranica posjećena 10. novembra 2011).
22. Mreža pravde u BiH. „Podrška pravosuđu BiH: obrazovanje učenika i komunikacija sa lokalnim zajednicama”. Dostupno na: <http://www.mrezapravde.ba/mpbh/latinica/txt.php?id=30> (stranica posjećena 25. augusta 2011).
23. Općinski sud u Sarajevu. „Početna stranica”. Dostupno na: <http://www.oss.ba/?jezik=bos> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

24. Plenet. „About Us”. Dostupno na: <http://www.plenet.org.uk/about-us/> (stranica posjećena 27. oktobra 2011).
25. Pravo ljudski. „O nama”. Dostupno na: http://www.pravoljudski.org/index.php?option=com_content&task=view&id=126&Itemid=44 (stranica posjećena 27. januara 2012).
26. Public Legal Education i Information Service of New Brunswick. „Home”. Dostupno na: <http://www.legal-info-legale.nb.ca/en/> (stranica posjećena 29. septembra 2011).
27. Street Law. „Home”. Dostupno na: <http://www.streetlaw.org/en/home> (stranica posjećena 26. novembra 2011).
28. Skupština Kantona Sarajevo. „Nacrt Zakona o pružanju besplatne pravne pomoći”. Dostupno na: <http://skupstina.ks.gov.ba/node/3009> (stranica posjećena 2. februara 2012).
29. UNICEF BiH. „U sklopu projekta ‘Kultura za razvoj’ održane radionice u školama BiH: Kampanja protiv predrasuda”. Dostupno na: http://www.unicef.org/bih/ba/media_18058.html (stranica posjećena 27. novembra 2011).
30. Ured pučkog pravobranitelja. „Aktivnosti pučkog pravobranitelja kao središnjeg tijela nadležnog za suzbijanje diskriminacije”. Dostupno na: <http://www.ombudsman.hr/hr/aktivnosti.html> (stranica posjećena 13. decembra 2011).
31. Ured pučkog pravobranitelja. „O Uredu pučkog pravobranitelja”. Dostupno na: <http://www.ombudsman.hr/hr/o-puckom-pravobranitelju.html> (stranica posjećena 13. decembra 2011).
32. Vaša prava. „Vaša prava BiH: Kancelarije za besplatnu pravnu pomoć”. (juni 2006). Dostupno na: http://www.vasaprava.org/old/Documents/Magazin/Bilten_juni_2006_L.pdf (stranica posjećena 17. novembra 2011).
33. Visoko sudsko i tužilačko vijeće (VSTV). „Kampanja za javno informisanje: Nezavisno i efikasno pravosuđe za BiH”. Dostupno na: <http://www.hjpc.ba/pr/?cid=3034,2,1> (stranica posjećena 11. oktobra 2011).
34. Vrhovni kasacioni sud Republike Srbije. „Početna stranica”. Dostupno na: <http://www.vk.sud.rs/pocetna.html> (stranica posjećena 13. decembra 2011).
35. Vrhovni sud Republike Hrvatske. „Sudbena vlast”. Dostupno na: <http://www.vsrh.hr/EasyWeb.asp?pcpid=30> (stranica posjećena 13. decembra 2011).
36. The Free Dictionary by Farlex. „Interest on Lawyers Trust Account”. Dostupno na: <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Interest+on+Lawyers+Trust+Account> (stranica posjećena 22. decembra 2011).
37. Washington State Bar Association. „PLE Middle and High School Lesson Plans”. Dostupno na: <http://www.wsba.org/Resources-and-Services/PLE/PLE-Middle-and-High-School-Lesson-Plans> (stranica posjećena 27. oktobra 2011).
38. Yasmin, Taslima. „Legal Education: Legal literacy for defending rights”. The Daily Star Law & Our Rights. Izdanje br. 203 (29. januar 2011). Dostupno na: <http://www.thedailystar.net/law/2011/01/05/legal.htm> (stranica posjećena 25. augusta 2011).
39. Youth for Justice. „About YFJ”. Dostupno na: <http://www.youthforjustice.org/> (stranica posjećena 16. novembra 2011).
40. Zaštitnik građana (Ombudsman) Republike Srbije. „Prava deteta: Početna stranica”. Dostupno na: <http://www.pravadeteta.rs/sr.html> (stranica posjećena 13. decembra 2011).
41. Zaštitnik građana (Ombudsman) Republike Srbije. „O zaštitniku građana”. Dostupno na: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/zastitnik-i-gradjani/o-zastitniku-gradjana> (stranica posjećena 13. decembra 2011).

O autorici

Dženana Hrlović trenutno završava master studij psihologije na Odsjeku za psihologiju Univerziteta u Sarajevu, gdje je također i diplomirala. Od 2004. do 2011. godine radila je kao novinar za više medija u Bosni i Hercegovini, te učestvovala u dva projekta namijenjena pružanju podrške nadarenoj djeci, od kojih je jedan implementirao SOS Kinderdorf u saradnji sa općinom Novi Grad Sarajevo, a drugi Udruženje građana „Eureka”. U okviru prakse u „ProMENTE socijalnim istraživanjima”, radila je na istraživanju o psihosocijalnim posljedicama rata u Bosni i Hercegovini. Dosadašnja istraživanja uključuju i dva istraživačka rada u oblasti psihologije, predstavljena na akademskom kongresu u Sarajevu i na konferenciji u Zagrebu, od kojih je jedan objavljen u kongresnom zborniku radova. Dženana Hrlović trenutno radi kao istraživački asistent u „Analitici”.

Prilog: Intervjui

Prilikom odabira sagovornika za intervju nastojali smo obuhvatiti predstavnike različitih vladinih institucija i agencija i nevladinih organizacija koje su u svom radu već poduzimale određene aktivnosti koje se mogu smatrati obrazovanjem javnosti o pravnom sistemu. Intervjui su obavljani sa predstavnicima ukupno 14 institucija i organizacija, i to:

1. Samir Mahmić, projektni koordinator u Omladinskoj informativnoj agenciji (Sarajevo, 21. novembra 2011)
2. Ivana Kešić, program menadžerica u Civitasu (Sarajevo, 21. novembra 2011)
3. Niko Grubešić, pomoćnik ministra pravde za strateško planiranje, koordinaciju pomoći i evropske integracije (Sarajevo, 21. novembra 2011)
4. Cvijan Jovanović, načelnik Odjeljenja za srednje obrazovanje pri Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a (22. novembra 2011)
5. Adisa Hadžić, stručna saradnica za krivični postupak Kantonalnog zavoda za pravnu pomoć u Zenici (22. novembra 2011)
6. Mirsada Hasečić, pomoćnica načelnika za opću upravu općine Ilidža (22. novembra 2011)
7. Maida Muminović, projektna koordinatorica u Mediacentru Sarajevo (Sarajevo, 22. novembra 2011)
8. Adisa Zahiragić, predsjednica Udruženja žena sudija BiH i sudija Kantonalnog suda u Sarajevu (24. novembra 2011)
9. Emina Halilović, pomoćnica ombudsmena/ombudsmana BiH i šefica Odjela za politička i građanska prava u Instituciji ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (Sarajevo, 24. novembra 2011)
10. Živica Abadžić, generalna sekretarka Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH (Sarajevo, 24. novembra 2011)
11. Daria Duilović, šefica Odsjeka za koordinaciju obrazovne politike pri Ministarstvu civilnih poslova BiH (Sarajevo, 28. novembra 2011)
12. Ahmed Pjano, program menadžer/savjetnik CRG-a u Save the Children Norway, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu (29. novembra 2011)
13. Amra Jašarević, zamjenica direktora Sekretarijata VSTV-a (27. novembra 2011)
14. Predstavnicima Misije OSCE-a u BiH (Sarajevo, 29. novembra 2011)

Nakon odabira sagovornika pripremljen je polustrukturirani vodič za intervju, tako da su postavljana pitanja većinom bila slična, ako ne identična, s tim da su za određene grupe sagovornika pripremana i posebna pitanja u skladu sa njihovim specifičnim aktivnostima.

Jedan dio intervjuja (ukupno osam) obavljen je lično, dok su ostali intervjui obavljani telefonom, sa izuzetkom intervjuja sa predstavnicom VSTV-a, koji je obavljen putem mejla.

Ova publikacija je objavljena uz podršku američkog naroda preko Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Autori ove publikacije su odgovorni za njen sadržaj i stavovi koji su u njoj izneseni ne odražavaju stavove USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

Analitika - Centar za društvena istraživanja je nezavisna, neprofitna, nevladina organizacija koja se bavi istraživanjem i razvojem javnih politika u širem smislu. Misija Analitike je da na osnovu kvalitetnih istraživanja i odgovarajuće ekspertize ponudi relevantne, inovativne i praktične preporuke usmjerene na promoviranje inkluzivnih i boljih javnih politika, kao i na sveukupno unaprijeđenje procesa njihovog donošenja.